

H E T
D E R D E B O E C K .

V A N

S P Y S E

ende

D R A N C K .

HOMERVS Iliad. XIX.

—— Αλλὰ πάσαδ' ἄνωχθι
Σίτῃ καὶ οἴνοιο, τὸ γ' μὲν ἔστι καὶ ἀλήκη.

—— *sed vesci jube*
Pane & vino : hoc enim robur est & fortitudo.

PLATO VII. de Rep.

Ἡ τῇ φαγεῖν ἐπιθυμία μέχρη ὑγιείας τε καὶ
εὐεξίας καὶ αὐτῇ σίτῃτε καὶ ὄψῃ ἀναγ-
καίως ἐστὶ. *Cupiditas utique comedendi,*
cibique & obsonij usque ad salubritatem &
bonum corporis habitum necessaria est.

ARISTOTELES I. Polit.

Οὐ γ' οἶόν τε ξῆν ἄνευ τροφῆς.
Non fieri potest, ut vivatur sine alimento.

**Van het voedsel ; als oock de nood-
sakelijckheyt ende de verschey-
denheyt van het selve.**

Het eerste Capittel.

DAer is nu vande Lucht en vande Wint geschreuen,
En wat dat aende mensch door beyde wort gegeven:
Hier dient nu door de kunst de keucken op-gedaen,
En hoe men met bescheyt aen tafel heeft te gaen.
Men vint het inder daet, geen menschen leerter eten,
Om dat het yder mensch en alle menschen vrusten:
Maer hoe men even-vuel ten besten dient gevoet,
Dat is het dat de kunst de menschen leeren moets.
De mensch is als een dýck daer op de baren vvoelen,
En sooden alle daegh zyn besigh af te spoelen:
De mensch is als een pot die aen den viere staet,
Daer uyt geduerigh vocht en staeghe vvasem gaet.
Indiender niemant pooght ons dýcken aen te vullen,
'Tis seker datse kortse geheel vervallen sullen;
En soo men in den pot geen ander nat en doet,
'Tis seker dat hy stracx gansch ydel vvesen moet.
Daer is een edel vocht in onse binne-leden,
Dat staegh vvert af-geteert, en van den tijt bestreden;
En soo het niet gestaegh door voedsel vvert gestijft,
Eylaes ! ons kranck gestel dat is terstont ontlijft.
Soo dient dan oock de kunst hier regels in te ramen,
Want dranck en nutte spijs hout lijf en ziel te samen;
Wel aen dā, vveerde man, beschríft den rechten woet,
Wat dat men eten sal, en hoe men drincken moet.

S 3

Na

NAe de Lucht stellen vvy vvel te recht **Spijs**
 ende **Dranck**/ als de vvelcke tot onderhout
 des Lichaems niet veel minder, als de Lucht van
 noode zyn. De Lucht vvert vvel veerdiger, ende
 rasser in het Lichaem ghetrocken, maer Spijs ende
 Dranck alsoo sy het selfde een blijvende ende aen-
 klevende materie geven, kunnen dat stercker ende
 langer bewegen. Dewijl dan de gelegentheyte van
 ons Lichaem soodanigh is, dat het selve de ver-
 derffenis onderworpen zynde gestadeliijk sijt als
 een kleet, ende dat door de ongevoelijcke transpi-
 ratie ofte uyt-vvaessemen onse natuerlijcke wermte
 gestadigh vervlieghe, ende de olyachtige vochtig-
 heyt allencxkens, ghelijck den olye in de lampen,
 van de selfde vvermte verteert wert; soo heeft de
 voorsichtige Nature, om dat den Mensch niet ter-
 stont na syn geboorte en soude komen te sterven,
 al een remedie voor de verganckelijckheyt, gege-
 ven het **Voedsel**/ om het gene door gestadigh uyt-
 vloeyen vergaen vvas, door Spijs ende Dranck
 vvederom te herstellen. Het vvelck van de Poëet
Lucretius seer vvel aen-gewesen is in syn vierde
 Boeck:

*De mensch die staegh verslijt gevoels syn swacke leden
 Geduerigh af te gaen, en hellen na beneden,
 Verliesen haren stant, en missen hare cracht,
 Tot dat hun nieuwe jeugt door voedsel voort gebracht.
 Verlies van vaste stof dat leert hem kost begeren,
 Om vveder op een nieu daer op te mogen teren;
 En fruyt van innigh vocht dat geeft hem groote last,
 Op dat syn heeten dorst mocht vverden nyt-geblust.*

Want

Want indiender niet met allen in ons gestadigh en vergingh, en de Menschc altijd in eenen stant bleef, soo en soude het Voedsel gansch niet van nooden vvesen, jae vvy soudcn van den Ouderdom ende de Doot heel bevrijt zyn: Maer alsoo vvy bemerken ende gevvaer werden dat door het gestadigh uyt-vloeyen van onse substantie, onse kracht vermindern, en daer uyt volgende is een slappigheyt van de deelen onses lichaems, soo ist nootzakelijck dat wy de selve soecken te hermaken ende te vernieuwen. De Spijse hebben vvy dan van nooden, om te herstellen 't gene van de harde ende drooge substantie vvech-genomen is: den Dranck, om het gene dat vochtigh is. Gelijck oock de substantie, die in ons uyt Vier en Lucht bestaet, door het haelen van den adem, ende 't slaen van de pols ofte slagh-aderen onderhouden wert. Waer uyt dan blijkt dat wy sonder die middelen tot geener tijt en konnen ons leven behouden, ende dat wel gheseyt is van den Poët *Horatius 2. Sat. 3.*

*Stelt vast dat u den ader-slagh
Alleen maer vveynigh dueren mach,
Ten sy dat ghy met goeden kost
Van slaen te vvoorden haer verlost.*

Soo sien vvy dan, gelijck als een dijk die gestadigh af-spoelt, ende niet gestadigh onderhouden en wert met nieuwe aerde, het lant alsdan komt in te breken, ende verloren vvert: ofte ghelijck een ketel vvater die gestadigh over het vier hanght en siet, allencxkens geheel uyt soude waessenen, in-

S 4

dien-

diender geen versch water by gegoten werde: alsoo soude het oock gaen met het gestadigh uyt-vloeyen ende verteren van de substantie van onse lichaemē, indien het af-gespoelde niet met goede sooden van broot en toe-spijse, ende het uyt-gewaessemde met vochtigheyt van vviijn ofte bier onderhouden ende vernieut werde. Dese vernieuwinge alse wel, bequamelijck, en volgens de regulen van de Conste der Gesontheyt, die wy hier beschrijven, geschiet, soo ist dat de Menschen in een lanckduerige ende voor-spoedige gesontheyt leven, ende anders sonder ordre, en in't wildt levende haestelijck, ende voor haren tijt comen te sterven. Waer uyt blijkt dat dit deel van onse Conste seer noodigh is te weten, en seer veel aengelegē is wat Spijse ofte Dranck ghebruyckt wert. Het vvelck daerom oock wat vviijdt-loopigh van ons sal verhandelt vverden. Insonderheyt mede, om dat de Menschen in geen dingē, die de behoudenis der Gesontheyt betreffen, meer bekommert en zyn, ende van gesont ofte ongesont en vveten te spreken, als van Spijse ende Dranck, ende even-wel in geen dinck haer meerder te buyten en gaen. Want sy nemen de Lucht, ende d'ander dingen (*Res nonnaturales* genaemt) soose komen: maer in Spijse en Dranck hebben se groot onderscheyt, ende kiezen het een voor het ander, hoe wel niet juyft alijt het beste. Want alsoo sy meest op de smaeck en leckerheyt letten, soo en nutten sy niet alijt de beste ende gesontste kost, maer alleen die haer best lust, en lekkerst smaect. Ende ick heb dickwils bevonden, dat de gene die d'een ofte d'ander quellingh onderworpen waren, meest

meest altijd lust hadden tot het gene dat haer quaetst vvas: Het welck de mensche soo in spijsen, als oock in andere dingen meest van naturen gewent is, gelijk *Isocrates* seydt tot *Nicochem*.

De kost dan, ofte **het Voedsel** / daer wy nu van sulien handelen, ist 't gene, dat de substantie van ons lichaem kan voeden, ofte, dat door onse natuerlijcke wermte verteert zynde, inde substantie ende self-stendigheyt van ons Lichaem verandert kan werden. Waer door het van de Medicamenten onderscheyden vvert *Gal. 1. de Simp. fac. 1. ende 1. de fac. nat. 11.* Want de *Medicamenten* niet en veranderen in de substantie van ons lichaem, maer beroeren alleen het selfde. En dat is het oprechte Voedsel, het welck alleen kracht heeft om door de gelijckheyt van syn substantie met ons lichaem, het selfde te voeden, ende niet dat met eenen ons lichaem kan beroeren, ofte veranderen. Gelijcker oock sulck een Voedsel is, 't welck de Medicijns daerom *Medicamentens Voedsel* noemen. Het selfde voedt ons lichaem wel, maer heeft daer beneffens noch vvat by, dat in de substantie van ons lichaem niet verandert en kan werden; dan even-wel niet stil en is, maer eenige alteratie ende veranderingh veroorsaect.

Wy sullen dit nu wat naeuwer ingaen sien. Al 't gene vvy nuttigen ende gebruycken, doet syn kracht, ende maect in ons veranderinge, ofte door syn complexie ende gherempertheit, ofte door de gestaltenisse van syn stoffe ende materie, ofte door syn geheele substantie; om hier in nu te volgen de pertinente distinctie (hoe wel by vele besprongen)

S s

van

van den hoogh-geleerdé Doctor *Fernelius*, eertijts Raed en Medicijn van *Henrick* de tweede Koningh van *Vrancrijck*. Door getempertheyt, complexie, ofte hoedanigheyt werckt het kout Water ende de Latouw in ons verkoelinge, het Vier ende de Wijn verwerminge. Door de stoffe werckt het gene, dat door dunnigheyt vā syn substantie door-dringt, ende de humeuren ofte vochtigheden verdunt; dat door syn dickigheyt verstoppt; door syn taeyicheyt beslijmt, ofte door syn scherpigheyt suyvert ende af-veeght. Door de heele substantie werckt het gene, t welck door de aengenaemheyt ende de gemeenschap van syn geheele substantie ons lichaem voedt, ofte door strijt ende tegenheyt beschadicht ende verderft. Waer van het eerste Voedsel, het laetste Fenijn genoemt wert. Soo is dan het rechte Voedsel, niet dat door syn getempertheyt, ofte stoffe, maer door syn geheele substantie met onse nature over-een komt, en daerom in de substantie van ons lichaem kan verandert werden. Het welck een simpele veranderinge is: maer daer is verscheyde Voedsel, het welck op twee ofte drierhande manieren ons Lichaem kan veranderen. Op tweederhande, den *Asijn*, door getempertheyt ende stoffe, want hy verkoelt, ende door-dringht met syn dunnigheyt: de *Latouw* door getempertheyt ende geheele substantie, vvant sy verkoelt ende voedt: ongedeeffemt *Broot*, door stoffe ende geheele substantie, want het verstoppt ende voedt. Op drierhande manierē wert veranderinge gemaect van de *Wijn*, de welcke verwermt, verdunt, ende voedt. Het gene dan, dat door de gemeenschap

van

van syn geheele substantie in de substantie van ons Lichaem verandert wert, is eygentlijk het *Voedsel*: het gene, dat de natuerlijke ghestaltenis van 't Lichaem eenighsins beroert, is een *Medicament*: ende 't gene, dat terwijl het in 't Lichaem verandert vvert, het selve met eenen wat verandert, is, ghe-lijck gefeyt is, een *Medicamentens Voedsel*.

Nude naem van *Voedsel* vvert by Hipp. de *Alimento*, op drie manieren verstaen, te weten voor 't gene dat voedt ende voedsel is, voor 't gene dat als voedsel is, ende 't gene dat voeden sal. Soo dat het vware Voedsel is, het welcke komt, ende blijft in de plaetse van het gene dat vervlogen is: als Voedsel, is het gene, dat alder-naest is om voedsel te wesen, gelijk het bloedt, toe-komende voedsel is, alle spijs die gebruyckt wert, de welcke als sy verteert is voeden kan, ende in de substantie van ons Lichaem verandert werden. Derhalven wert alle spijs, die wy gebruycken voor voedsel gerekent, niet dat de mensche daer nu afgevoedt wert, ofte dat het foodanigh is dat het datelijck voedt, maer om dat het wel van de Natuere verdout zyn-
de, voedsel geven sal.

Al 't gene, dat ons Lichaem voeden kan, bestaet ende wert ghenomen uyt tweederley dingen, uyt *rebus animatis* de gene die leven hebben; ofte *inanimatis* die geen leven hebben, als syn Water ende Zout. De *animata*, of die leven hebben, zyn, ofte *Vegetabilia* aerdt-gewas, te weten, Koren, Moes, Wortelen, ende Vruchten: ofte Dieren, van de welcke sommige gaen, vliegen, ende swemmen, te weten Vier-voetige dieren, Vogels, en Vissen.
En-

Ende het voedsel dat van de selve genomen wert, is wederom tvveederhande, ofte de deelen en leden vande selfde, ofte 't gene van haer komt, als Eyeren, Bloedt, Melck, Wey, Boter, Kaes, Honigh, ende diergelijcke. Maer in al dit voedsel, is een groot verschil ende onderscheyt. Want de eene spijs is van goet, d'ander van quaet sap ofte gijl, ende geeft derhalvé goet, ofte quaet voedsel: d'eene is licht, d'ander hart om te verterén: d'eene verderft lichtelijck in de mage, terwijls verteert wert, d'ander niet. Dan de alderbeste Spijs is, de welke licht is om te verteren, veel en goet voedsel geeft, niet licht en bederft, ende weynigh overschot laet. Daer is oock harde ende hertelijcke Spijs, dewelcke wel veel voedsel geeft, dan groote kracht van warmte van doen heeft, om in de mage wel verteert te werden, ende daerom bequamer voor de gene, die veel arbeijt doen, ende sterck zyn, als voor ledige, flappe, ofte oude luyden. Daer is mede flappe kost, die wel ras verteert, ende voedsel geeft, maer het is weynigh, ende niet langhduerigh. Het selve bederft oock lichtelijck in een stercke ende heete mage. Daer is oock Spijs al isse noch foo goet, even-vvel een yegelijck niet nut en dienstigh en is, om dat de Nature der menschen foo verscheyden is; vvaer door komt dat van eene kost den eenen mensche sieck sal werden, die een ander wel bekomen sal. Dese verscheydenheyt in de Nature maectt dat de Scheerlinck ofte dulle Kervel, daer de menschen van sterven, ende de wijse *Socrates* mede vergeven is, de Spreeuwé voor voedsel dient, gelijk *Galenus* schrijft in syn Boecken van de Ge-
ma-

matigheden : ende dat een kruyt voor het een dier
fenijn , voor het ander medicijne , ofte spijs is ,
gelijck seer aardigh beschreven wert van den Fran-
schen Poët *du Bartas* in den derden dagh van syn
eerste vveke :

*Wat heeft de goede God , vvat heeft hy schoone kruyden
Geschapen voor den mensch , voor alderhande luyden ?
Niet een sooschralen vvey , niet soo veruuoesten velt
Daer niet een grooten hoop van planten vvert getels ;
Van planten vuonder nut voor yder aen te mercken ,
Verscheyden in het loof , verscheyden in het vvercken ,
Verscheyden in de veruyt , verscheyden in den aert ;
Siet wat een aerden klomp de menschen wonders baert !
Laet yemant aert-gevuas nyt tuyn of velden lesen ,
’Tsal desen heylsaem kruyt , en dien vergiftigh vvesen ;
’Tsal yemant dienstigh zyn , oock in syn hoogsten noot ,
’Tsal yemant hinder doen , en geven aen de doot ,
Men vront vvel eer een kruyt dat offen dede sterven ,
Maer maeckt een esel vet , en ded hem bloet veruervven ,
Daer is een ander kruyt de spreekvruen vuonder goet ,
Maer dat in haest den mensch de leste pijn doet .
Een ander vuoderom dat sal een muyl verguven ,
En brengen aen den mensch een nieu en vaster leven ,
Schoon dat hy is vergift . Let op den Aconije
Die ruckt als met gewelt de menschen nutter tijt ;
En desen onuerlet soo vuorter niet gevonden ,
Dat yemant nutter is ontrent de felle vuonder
Die hem een slange steeckt , of in de leden tijt ,
Tervuyl hy door het vuout of in de bosschen tijt .
Siet vvat een vreemt gevuas van ongeruuoone krachten ;
Gansch buyten ons begrijp en bouen ons gedachten !*

Hee

Het doot terstōt een mensch, een vrou, een mā, een kins,
 In dien het geen fenijn in hare leden vint:
 Maer isser gifontrent, het laet de menschen blijven,
 En pooght met alle macht, syn vyant uyt te drijven,
 Het worstelt met het gif, het dwinget met geweld,
 Tot dat het op het lef alleen behout het velt:
 En als het heylsaem bladt den vyant heeft verlagen,
 En d'eere van't gevecht ten vollen wech-gedragen,
 Soo scheydet uyt het lijf daer in de kriegh bestont,
 En door haer beyder doot soo voort de mensch gesont.
 Wat dient er meer geseyt? vvaer yemant komt getreden
 Daer vint men diep geheym en saken boven reden,
 Daer vint men hoogh beleys: en tot een kore besluyt,
 Men vint den grooten God oock in het minste kruyt.

Van vvat aert ende kracht dan dat elcke Spijse
 is, in vvelcke Lichamen sy gesont ende voedende,
 ofte quaet ende ongesont is, ende op vvat maniere
 sy genoten moet werden, sullen wy nu vervolgens
 aenwijfen, op dat een yegelijck soude mogen aen-
 nemen't gene hem nut en bequaem is, ende schou-
 wen ende wachten hem voor het gene dat hem on-
 dienstigh ende ongesont is. Wy beginnen hier een
 groot werck, (seyt de Schrijver van de natuerlijcke
 Historie in de voor-reden van syn 20. Boeck) ende
 sullen den mensche syne Spijse uyt-leggen, en hem
 doen bekennen, dat onbekent is t'gene waer door
 hy leeft: het welck soo slecht ende geringh niet ge-
 acht en moet werden, al ist dat sulcx soude mogen
 schijnen den gene, die door de slechtigheyt van de
 namen bedrogen vvas.

Van

Van Broot, Pap, Bry, Koecken,
ende alderhande Koren-werck.

Het II. Capittel.

DE ijs, verdamde vrient, begint u aen te maken
Te spreken met bescheyt van alderhande gramen.
Te schrijven hoe men eerst het edel koren vont,
Ten dienste van de maegh, en smake van den mont.
De menschen hebben eens alleen maer kruyt gegeten,
En vry een ruymen tijt geen beter kost geweten.
Oock in het aert-gewas verneemt men vollen lust
In dien men slechts alleen den gragen honger lust.

H. 3

*Het was een gulde tijt, wanneer de menschen saten
Te midden in het velt, en niet als vruchten aten.*

*Met kleynen kost gedient: het was een gulde tijt,
Als met een schotel moes een Prince was verblijt.*

*Het was een gulde tijt, wanneer een kudde schapen,
Gingh onder eenen boom met haren meester slapen,
Of wreyden door het vout en voor en newens hem,
En sprongh of op het spel of op een blijde stem.*

*Het was een gulde tijt, eer oyt de lieden dachten
Een os, een jonge koe, of ander vee te slachten,
En dat geenjaerigh lam met syn onnoosel bloet
Haer monden hadt besmet, haer magen hadt gevoet.*

*Tis nu een ander eeuw: het vee dat voort verslonden
Ten dienst van den buyck, en van de grage monden:
Men wil geen kruyden meer tot spijse voor den noot,
Men wil de soete smaeck van nieu-gebacken broot:
Men wil dat lekker is, wel gaet dan vorder treden,
Entast hier in het graen als met de gansche leiden,
Doorgront den rechten aert van rogh, en spelt, en rijst,
En leyt ons van den lust, en tot gesonde spijst.*

WY sullen de beschrijvinge van de Voedselen
beginnen van het gene, 't welck de aerde tot
onderhout van de Menschen voortbrenght, als van
het gemeenste ende ourste van allē, met het welcke
de Menschen van d'eerste tijden haer alleen plach-
ten te behelpen, nae het gevoelen van Hippocrates in
sijn Boeck van d'oude Medicine. En daer is oock
uyt de H. Schrifture niet vvel te merken, dat men
voor de Sont-vloet yet anders, het sy vleesch ofte
visch, gegeten heeft. De Luyden van dietijt eten
de allen om te leven, ende niet levende om te eten
(ge-

(gelijk *Socrates* van sommige plagh te seggen) en
 sochten geen leckernijen ofte vreemde koketten:
 maer alleen middel om den honger ende dorst te
 lessen; ende gebruyckten derhalven de Spijse, die
 gereetst was, ende niet veel toe-stellen van doen en
 hadde, als kruyden, vvortelen, vruchten, die altyt
 by de hant vvaren, ende en aten geen bloet, als van
 kerffen, ende moerbefyen: niet zynde van de dwa-
 sen, daer de Grieckse Poëet *Hesiodus* van spreekt,
 die niet en vveten, datter oock in slecht kruyt wel
 wat goets, ende van groote kracht is. Soodanigh
 voedsel is oock by de gene die soberlijck ende hey-
 lighlijck geleeft hebben, altyt genut ende gepresen.
Xenophon de Grieckse Histori-schrijver vertelt
 mede van de Persianen, datse voor spijsse broot,
 ende voor toe-spijsse de kerffseplachten te gebruyc-
 ken; ende dat om dit sober leven het onder haer
 schande was, indien yemant snoot oftespoude. In
 Indien is noch hedensdaeghs verscheyden volck
 dat niet en eet 't gene leven ontfangen heeft. Desen
 simpelen kost schrijft *Pythagoras* de gulde eenwetoetoe
 by den Poëet *Ovidius* in 't vijftiende Boeck van
 syn Transformatie: maer den selfden is daer nae
 allencxkens verandert. Soo schrijft *Varro*, de geleer-
 ste van de Romeynen in 't eerste Boeck en Capittel
 van syn Lant-bouwing, dat het menschen leven
 van d'eerste memorie met trappen ghedaelt is tot
 onsen tijt, ende dat den eersten trap den natuerlijck-
 sten gevveeft is, doen de Menschen leefden van 't
 gene de aerde van selfs en ongequelt voort-bracht.
 „De eerste Menschen, seydt *Lucianus Amerib.* soo
 „dra sy geboren vvaren, sochten een dagelijcksche

T

reme-

2, remedie voor den honger; ende aten uyt gebreck
 3, het eerste kruyt datse kregen. Daer nae sochten se
 3, na de malste kruyden, als oock de eeckelen. Maer
 3, de laeter eeuwē heeft dese kost voor de beesten
 3, gelaten, ende de naerstigheyt van de huyslyden
 3, heeft het zaeyen van Koren, ende Gerst gevon-
 3, den, ende de middel om de selve alle jaers vveder-
 3, om op een nieu te doen vvasen. By de Poëten
 wert het vinden van het Koren de Godinne *Ceres*
 toe-geschreven, het welck daerom oock van *Virgi-
 lius* het Zaet van *Ceres* ghenoeemt wert, schrijvende
 in't eerste Boeck van syn Lant-bouwinge aldus:

*De vverelt leet hier voormaels noot,
 Men venter graen noch vvitte-broot,
 Men at of kruyden uyt het vout,
 Of vruchten van het eycken-hout,
 Of bramen van een wilden struick,
 Slecht voedsel voor een gragen buyck.
 Maer doen quam Ceres in het lant,
 Die eerst den plough en konter vant,
 Die heeft den rauwen hoop geleert
 Hoe dat het lant dient om-gekeert,
 En hoe men ossen t'samen vought,
 En nae de kunst den acker plought;
 Siet dus soo vries het edel graen,
 Dies had den Eeckel strax gedaen.*

Ende al ist, dat in sommige Landen, daer geen
 Koren en vvasst, broot ghebacken wert van ander
 meel, ghelijck in't Eylant van *S. Domingo*, van een
 vvitte vortel, genaemt *Cazave*, als beschreven wert

in

in de Chinesche voeyagien by den Spaenschen Schrijver *Gonzalez de Mendoza*, ende van andere vvortelen, by andere, oock Nederlantsche Schrijvers: soo en komt even-wel foodanigh broot geensins noch van smaeck, noch van kracht by het broot 't welck van koren ghemaeckt vvert. Onder het Koren zyn al van ouden tijden, en noch gebruyckelijck Tervve, Spelte, Rogge, Gerst, als oock ander aerd-gewas, Rijs, Geers, Haver, Ervveten, Boonen, ende diergelijke.

De Terwe is werm en vochtigh van aert, ende geeft meer ende valster voedsel, als eenigh ander Koren, ende wert daerom oock meerder geoeffent. Want al isse wat vochtigh, en daer beneffens eenige raeyigheyt en klevende vettigheyt heeft, soo wert nochtans de selve door bereydinge verbeterd ende wech-genomen: insonderheyt in het Broodt, het welck de beste Spijse is, die van Terwe ghemaeckt wert, ende oock de oudste van alle nae de Vruchten. Want vvy lesen inde *Boeckē Moses*, dat Adam in het Paradijs Boom vruchten at, ende daer uyt gejaeght zynde, dat hy de aerde boude, ende moest „aenhoorē de stemme, In't svveet dijns aenschijns „sulst ghy u broot eten. Welck svveet *Aben Ezra* uyt-leyt van dien arbeyt, door de welcke het sweest meest verweckt wert, als daer zyn, bouwen, wannen, malen, kneden, backen, soo dat Adam te gelijk de straffe ende konste van broot maken gegeven is. Van die tijt is het Broot alrijt in't gebruyck ghebleven: ende voor de beste Spijse bevonden. Want in het selve vvert de Terwe alderbest bereyt: alsoo de raeyigheyt door de deesseem verbeterd wert,

T 2

ende

ende de vochtigheyt, soo sy te veel is, neemt het backen vvech, vvaer toe mede niet vveyngigh en helpt het zout, datter in komt. Iae daer is by-nae soo veel gelegen aen het bereyde ende toe-maken, als in de stoffe, daer het of ghemaect wert. Want al is het Broot van't beste Koren gemaect, indien het even-vvel niet heel vvel ende konstigh ghebackē en wert, soo kan het tot ongefonde kost gedijen. De heele saeck bestaet insonderheyt in het rijsen, ende backen, ende daer is een groot onderscheyt tusschen **gedeeffemt** ende **ongedeeffemt Broot**. Want door den deffem vverden de groofite deelen verdunt, de taeye lichter ende lichter ghemaect, ende bequaem om wel verteert te werden. Maer ongedeeffemt Broot, is swaer, grof, hart om te verteren, maeckt in het Lichaem rauwe ende grove humeuren, ende veroorsaect vele verstoppingen. En al geeft het vast voedsel, ende dat niet lichtelijck en vervliegt: soo en is het even-wel niet bequaem, als voor heel grove ende stercke Lichamen, ende die swaren arbeyt doen. Het Broot dan, dat wel gekneet, geresen, ende met matelijcke hitte ghebacken is, wert met recht voor de beste Spijse gehouden; ende is voor een yegelijck van wat jaren, ofte complexie hy zy, nut ende dienstigh; ende wert bequamelijck tot alle toe-spijse als vleesch, vis, borer, kaes, fruyt, moes, gegeten; ende sonder het selve wert niet anders, als met schade van de gesontheyt genoten. Het is mede de Maegh seer aengenaem: ende daer alle ander kost, indien men hem dickwils komt te eten, ten lesten tegen wert, het Broot alleen en wert men niet moede, en wert ghe-

gestadigh van de gesonden met smaeck gegeten; en de sieckē verliesen alderleest dē smaeck van't Broot, ende wederom bekomende krijgē die eerst weder.

Maer alsoo het Broot niet altijd van eenderley meel gemaect en wert, soo isser tuschen het selve oock groot onderscheyt. *Galenus* seyt dat onder alle de geslachte van Broot, het **Witte-broot**/ ofte **Deeren-broot**/ van de suuyverste en sijnste Terwe-broom gemaect, het meeste voedsel geeft. *Martialis* in *Xenijis*.

*Nec poterit Simila dotes numerare, nec usus,
Pistoris coctus cum sit & apta coquo.*

Daer aen komt het **Gebuyt-broot**/ te weten daer de groffte semelen niet by enzyn. Dan volght het gemeen **Terwen-broot**/ dat alle syn bloeme, ende oock alle syn semelen, noch by sich heeft. Hier na werden gerekent de soorten van Broot, die byna niet dan semelen in en hebben, sulcx als is het Broot, dat daerom **Gruys-broot** ofte **Semel-broot** gemeenlijck genoot wert. Sulck broot is het slechtste van allen, ende voedt veel min, dan eenigh van d'ander soorten van Broot; daer- en-boven soo gaet het haest ende gemackelijck van onderen af, jae maect ende hout den buyck ghe-meenlijck heel weeck. Maer al ist, gelijk wy geseyt hebben, dat het Witte-broot het suuyverste ende voedsaemste van allen is, soo en dient het nochtans van delicate luyden, ende die geen werck en doen ofte haer lichamen niet wel en oeffenen, niet gestadigh gegeten, alsoo het selve de Lever en Milt-lichtelijck doet verstoppē, ende oock graveelen.

de gicht verweckt, om de taeyicheyt en soetigheyt van de blom. Soo dat het gemeen Terwen-broot haer beter is, het welck om de semelen, die het by hem heeft, minder verstoppt ende lichtelijck na beneden schiet. Ende dit is een van de voornaemste oorsaken, waerom de groote heeren ende wittebroots-kinderen veeltijts met graveel ende gicht gequelt zyn, volgens het gevoelē van onsen vriend, den hoogh-geleerden Heere, Doctor Lodewijck *Nonnius*, seer vermaert Medicijn tot Antwerpen.

Daer is oock onderscheyt te makē tusschē versch, ende oudt-backen broot. Het gesontste ende liefelijckste is, dat daeghs te voren gebacken is.

Heet Witte-broot/ ofte ander heet broot, swelt inde Maegh, maeckt dorst, verstoppt de Lever, ende het ander in-gewant. Heel oudt-backen broot is onlieflick, hart om verteren, ende maeckt swaer bloet: gelijk oock doen de korsten van broot, die daerom op vele heerē taeffelen werdē af-gesneden.

Biscuit/ ofte twee-back is niet quaet, insonderheyt voor die gene die wat vochtigh van complexie zyn, ofte veel vochtige humeuren by haer hebben.

Alle ander dingen, die van Terwe gemaect werden, als daer zyn pappen, waeffelen, panne-koeken, korsten van pasteyen, ende diergelijcke en konnen van deughdē ende gesontheyt by het broot niet vergeleken werden: alsoo in vele het vermenngen van melck, boter, ende diergelijcke de taeyicheyt van den Terwe niet en verbetert, maer eer vermeerdert, ende dat den Terwe oock soo wel niet en rijft ofte gekooft en wert. Ende al ist, dat de selvige wel goet voedsel gevē, indien sy een stercke werm-

wermte ende goede Maegh bekomen: nochtans dewijl het naeulijcx en gebeurt, dat sy geheel in een swacke Maegh, ende in de gene, die geen stercke wermte in haer en hebben, ende haer niet sterck en oefenen, verteert werden, ende datter eenige deelen onverteert blijven: soo sullen de selve sonder twijffel een raeu endetaey voedsel maken, het welck de naeuwe aderen, insonderheyt van de Lever verstoppen sal, ende stof tot graveel verwecken, ende de voedinge van het gansche lichaē in roere stellen.

By ons is seer in't gebruyck de **Blomme-pap** van terwe-blom met soete-melck ghckooct: de welcke veel voedsel geeft, ende niet ongesont en is, by al dien sy soo heel dickwils niet gegeten en wert. Anders doet sy graveel en steen (gelijck nu geseyt is) in de Nieren groeyen, ende verstopt de Lever, als *Galenus* getuyght. Ende van dese natuer zyn meest alle ander pappen ende brijen, die men van ander meel met Terwen-meel vermenght gewoon is in melck te koken, als van Rijs, Haver, Geers, Gerste, ende andere. Want veel van de selve voeden wel ende veel: maer sy doen den buyck dickvvils swellē, ende maken grof ende swaer bloet.

De gesontste Pap, die niet van meel, maer kruym van broot gemaectt wert, is de *Panade* (alsoo nae het broot genoemt) bequaem soo veel voor de gesonde, als voor de gene die sieckelijck gaen.

De **Spelte** komt van nature aen de Terwe, ende gelijck als tusschen de Terwe ende Gerste. Want sy geeft meer voedsel als de Gerste, en minder als de Terwe. Soo dathet Broot daer van gemaectt, al ist goet in de maegh, oock minder voedsel geeft,

T 4

als

als Terwen-broot.

De Rogge is wermter als Gerst, maer koelder als Terwe, het Broot daer van gebacken geeft meer ende vaster voedsel als het Gersten-broot, dan heeft eenige taeyicheyt ende verstoppende eygenheyt, door de welcke dat hard ende swaer om verteren is, insonderheyt als het gefist ofte ghebuyt, ende van syn semelen af-gefondert is. Want 't gene dat van ongebuyt meel gebacken wert, ende alle syn semelen noch heeft, soo dat van de Mol en gebrocht wort, alffet wel ende behoorlijck gedeessent, ende door backen is, dan iset min taey ofte swaer, ende en is niet heel moeyelijck om verreert te werden, ende gaet haestelijck van onderé af: het en is noch tans dies aengaende niet al uyt met het ongebuyt Terwen-broot te vergelijcken: want het is noch swaerder als het selve, ende moeyelijcker om te verdouven.

Dan dit **Roggen-broot** geeft den Lichame een vast, gelijvigh, ende sterck voedsel, niet quaet van sap ofte gijl, veel verstaende als het van goede Roggen gebacken is: Want Broot van quade verduste ofte bedorvé Rogge gemaect, doet in het lijf quaet ende haest verrotbaer bloet groeyen, ende veroorsaect verscheyde langhduerige verdrietige sieckté, insonderheyt de gene die wy Scheur-buyck ofte Blaeu-schuyt noemen.

Maer om het Roggen-broot soo veel te aengenamer ende lichter te maken, mengen sommige daer Terwe by, 'twelck sy **Mistelluyt** noemen, al of men gemenght broot seyde. En dat Broot is soo taey en swaer niet, als het ongemengelt Roggen-

gen-broot, en blijft langer versch, weeck oft sacht als het Terwen-broot self.

Biscuit van Rogge is voor de Schippers, ende steden die belegert zyn, ende voor de menschen die grooten artheyt doen.

De Gerste seydt *Plinius* 18. 7. is van d'alderoudste kolt, vvert van *Galenus* 7. *Simp.* kout en droogh in den eersten graet gestelt, en is de Terwe van krachten geenins gelijk. Want de Terwe verwarmt merckelijck: Daerentegen en verwarmt de Gerste gansch niet, ende daer en boven in welcker voegen die gebruyckt wert, 't sy oock datmen daer brooden van maeckt, men sal daer eenige verkoelende kracht in bevinden. Voorts soo verschildt zy van de Terwe oock aengaende de stoffe van haer voedsel, dat sy den lijve geeft. Want de Terwe is dick ende taey van stoffe: maer de Gerste doet in ons lichaem een dun, ende een weynigken af-vagende vochtigheyt ofte gijl groeyen, waer van nergens na soo veel voedsel komt, als van de Terwe. Soo dat niet sonder redē de Gerst noyt in soo grooten achtingh geweest is, als de Terwe. *Plutarchus* verhaelt van *Marcellus* in syn leven, als oock *Livius* in het 37. Boeck van syn Historie, dat hy de compagnien, die haer vaendels quijt geworden waren, in stede van Terwe, Gerst liet uyt-deelen. Het selfde getuyghet *Plutarchus* mede van *Antonius* in syn leven, ende *Dio* in't 49. Boeck van syn Griecsche Historie. Alsoock de selfde *Dio*, ende *Suetonius* van den Keyser *Augustus*. Soo weynigh vvas de Gerst by den Terwe geacht, dat sy de Soldaten, die haer qualijck gequeten hadden, tot een straf, ende

schandael gegeven werde.

Gersten-Broot plagh by de Ioden heel gemeen te zyn, ende soo lesen wy in't Euangelie, dat het by de hant was, als d'Heere *Christus* daer mede soo groot mirakel dede. Het is noch heden by ons in't gebruyck, dan soo heel gemeen niet, als Terwen, ende Roggen-broor, het voedt oock minder. Doch de gene, die van de beste Gerste gemaect werden, en verschillen dies aengaende soo veel niet van de Terwe-brooden: Maer die van voose ende lichte Gerste gebacken zyn, komen van aert ende voedsel met de Semelachtige ofte grove Gruysachtige Terwe-brooden heel over een. Dan het Broot van soodanige Gerste gemaect, gaet seer haestelyk van onderen af: 't vyelck in de andere soorten van Gersten-broot oock plagh te gebeuren, als men die met de Terwen-brooden soude willē vergelijken. *Plinius* oordeelt op de verhaelde plaets, hier al te slecht van, als hy derft seggen, dat het Gersten-broot gebruyckelyk by de Oude, van het gemeene leven weder-worpen, en voor voer van de beesten gelaten is. Biscuit van Gerste is selden goet, ten sy daer ander koren, als Terwe, Rogge ofte Mistelluyn by gedaen wert.

Gerste-pap vvert gemaect van het Meel in water, vleesch-lap, soete ofte keerne Melck, Wey, ofte yet anders gesoden: Maeckt vochtigh, ververst, ende voedt matelijck: verweckt oock de ruste (daer de Roggen-pap mede toe gebruyckt wert) dan is wat windachtigh, het welck met een weynigh venckel-zaet kan verbeteret werden.

De ander Aerdt-gewassen en zyn soo voedende,
noch

noch soo bequaem niet, als de gene daer wy nu af gehandelt hebben, ende daer het Broodt af ghebacken wert.

De Rijs/ die in sommige Landen gebruycke- lijk is, in plaetse van Broot, vvert gehouden te zyn vverm in den eersten graed, ende droogh in den tweeden. Hy voedt middelmatigh, ende meer (gelijck men heel Nederlandt door gewoon is) in soete Melck gekooft zynde. Wert niet heel lieche- lijk verteert, ende maeckt wat grof voedsel, is daerom jonge luyden die arbeyden bequamer; en- de dickvvils gegeten veroorsaect verstoppinge. Daeromme moet hy wel gekooft zyn, ende is beter in Vleesch-sap, als yet anders.

Rijs half gesoden ende dan gedrooght, wort wel drie of vier jaer lanck goet bewaert: ende heel In- dien door (insonderheyt by de *Nagres* ofte Heyde- den) wort die Rijs veel geacht: ende sy versien haer schepen daer mede, als sy een lange reys aen- nemen, gelijk vvy met Biscuit ofte twee-back. Sy eten dat met heele handen vol: ende het smaectt seer vvel: dan sy doen daer gemeenlijck Suycker by, of Daeyen, ofte eenigh ander ooft.

Die van *Malediva* weten nu van dit soo gesoden ende gedrooght Rijs, verscheide Koecken, Krake- lingen, ende Marsepeynen te maken. Dit selve al- soo gesoden, ende in de Sonne gedrooght Rijs stoo- ten sy kleyn als meel, ende de pappe daer van ghe- maeckt, noemen sy *Avela*.

Geers is van nature kout en droogh, niet on- aengenaem van smaect, insonderheyt in soete-melck, gelijk men by ons den **Geersten-bijp** maeckt, ge- soden,

ende dan geeft hy geen quaet, doch geen overvloedigh voedsel.

By gebreck van ander Koren, is somtijts oock van Geers Broot gebacken: maer't selve geeft seer luttel voedsel, ende is kout van aert, seer dor ende breucksaem ofte morselbaer: vvant het en heeft gansch geen gesmijgheyt, geen taeyigheyt ofte klevende yettigheyt. Ende daerom ist niet vreemt, dat het den buyck, die te weeck is, stoppen ofte stelpen kan.

Haver is werm van aert, en van weynigh voedsel. Wert in dese, als oock in andere Landen gehouden te zyn een goet voedsel voor de peerden, en sommige meenen dat het voor de menschen oudienstigh is. Nochtans maken sy in Duytslandt, van gepelde Haver een aengename spijs voor siecken ende ghesonde, in vwater gesoden, gelijk men de gepelde Gerst doet, ende dese noemen sy *Habermoes*. Diergelijke wert hier mede van de Boerinnen langhs de straet verkost, ende nyt-geroepen, **Haverenbry**/ als oock in Switserlant, te wete van de bloeme van Haver-meel. In Wals-Engelant weter oock broot of gebacken, dan geeft luttel voedsel.

De Haver wert in een Vijfel gestooten, ofte in een molen ghenaeft, ende **Gort** ofte **Gutten** daer af gemaect, 't welck alleen ofte met vleesch gesoden wert, ofte in veel ander dingen gebruyckt. De Gort van Haver ofte Gerst gemaect, is lichter om verdouwen, en geeft den Lichame min voedsel, dan 't gene dat van spelte gemaect plagh te werdé.

Boeckweydt wert voor vverm, ende niet seer droogh van aert gehouden, voedt min dan Terwe.

Rog-

Rogge ofte Gerste, maer nochtans meer dan Geers.

Van't meel van Bockweydt met water wort **Bij** gemaect, ende **Roerhen** gebacken, die gegeten zynde, lichtelijck verteert vvorden, haestelijck van onderen af gaen, lichten kamerganck maken, veel vvater doen losen, ende den lijve wel luttel voedsels by brengen; waerom ghemeenlijck gheseyt wert, Boeckenden-bry, is verradery, alsoo de gene die daer van gegete heeft ende versadicht is, haest weer hunger krijght: dan het voedsel, datter van komt, en is niet quaer, bedorven, ofte onbequaem.

'Tbroot dat van Bockweydt in seer diere tijden gebacken wert, ofte 't gene dat by ander meel het Bockvvey-meel vermenght heeft, is vochtigh ende vvaterachtigh, ende sinckt haester na beneden, ende heeft meer windachtigheys in, dan 't gene dat van den Rogge gebacken wert.

Onder de Pluck-vruchten, sevd *Plinius 18. 12.* wert de meeste eere aen de **Boonen** gegeven, als van de welcke mē oock heeft gelocht Broot te bac- ken. Sy zyn kout ende droogh van aert, als *Galenus* getuyght in 't eerste Boeck van de krachten der Voedselen, op het 19. Capittel. Ende dat de groote *Hippocrates* schrijft 4. *de vict. acut.* 92. dat alle Pluck- vruchten windachtigh zyn, heeft sonderlingh plaets in de Boonen: als oock dat hy schrijft 2. en 4. *Epid.* dat in tijde van hongers noot soo mans als vrouwe, door het gestadigh gebruyck van Pluck-vruchten swack ende traegh van beenen werden. Want sy maken grof ende rauw voedsel, ende zyn swaer om te verteren. Daerom zynse ongesont ende schade- lijck voor de gene, die met colijck, aenborstighet, ofte

ofte pijn in't hooft gequelt zyn. Hier-en-boven verweckenſe noch een loomigheyt, en ongeruſten ſlaep, gelijk *Dioſcorides* getuygt 2. 98. ende daerom meende *Cicero* 2. de *Divinat.* dat de Pythagoriſche Philoſophen haer van het Boonen eten onthielen, als of door ſulcke ſpijſe niet alleen de buyck, maer oock ons verſtant op-geblaſen werde.

Onſe groote Boonen houde ick voor beter ende geſonder, ende zyn oock lichter te verteeren, als de Roomſche-boontjens. Daerom ſoude ick raden dat deſe alleen voor arbeyders, ende die ſtercke Magen hebben gelaten wierden: en niet gebruyckt van de gene die ledigh gaen, ende ſlap van mage zyn. Om de ſelve wat beter te maken eet men ſe met verwormende en dun-makende dingen, als Keule, Orego, Carvi, Cumijn, Peper, Olye, Azijn ende Sout geſoden ofte anders bereyt, ende groen zynde met haerſchellen, ofte rijp zynde uyt de ſelve ghe-daen. De roode ofte roodachtige die haeft moruw werden, houd men voor de beſte; de vvitte hout-men voor vochter, ende nochtans voor harder om te verdouwen.

De Pluck-vruchten zyn by de Romeynen in ſoo goeden eſtime geweest, dat oock treffelijcke geſlachten van de ſelve haren naem genomen hebben. Soo zyn, ſeyt *Plinius* op het derde Capittel van ſyn achtiende Boeck, de *Fabij* genoemt, om datſe de Boonen, ende de *Cicerones* om datſe de Erweten vvel vviſten te zaeyen. Deſe leſte werden mede veel by ons gegeten ſoo groen, (raeuw ende gekooft) als droogh. Sy zyn vvindachtigh inſonderheyt de groene; dan de drooge en zyn ſoo wind-achtigh

achtigh niet, ende maken beter voedsel als de Boonen, maer soo veel niet. Anders zynse, ghelyck Galenus schryft *G. Simp.* kout ende droogh, daerom sy oock bequamer zyn voor de gene die werm van complexie is, als die kout is. Sy werden geloofd de senuwen hinderhijk te zyn; als oock den genen, die weecke en loterende tanden hebben. De windachtigheyt kan mede verbeterd werden, gelijck van de Boonen geseyt is. Even-vvel is het sap van de Ervveten beter, als de substantie self.

HIPPOCRATES

de Affectionibus:

Panis purus ex farinis, ad robur & virium refecti-
nem magis confert, quam qui non est incerniculo per-
purgatus, & recens quam hesternus, & ex farinis
recentibus, quam ex vetustissimis.

PHILO IVDAEVS

de Victimis:

Cupedia, placenta, bellaria, condimentaue alia curiosa
pistorum & coquorum gustui seruiensium, concilians
morbos tum corpori, tum animo insanabiles.

Van

Van de Moes-kruyden. Salaet, en-
de Toe-kruyt.

Het III. Capittel.

Vermaerde Bevervuijck, hier is het nu geraden
Te strecken uwe pen tot allerley saladē:
Ick bidde vreygert niet; de grootste van het land
Die hebben menighmael het edel kruyt geplant:
De Vorsten even selfs, en vryt beroemde luyden,
Die hebben ondersocht de krachten van de kruyden,
Die hebben na-gespoort, tot men de minste bies,
Al vatter in den hof, of in de bossen vies.

Al

*Al wat hier nadeel doet, of dienstigh is gegeten,
 Is dienstigh, Hollants volck, voor u te zyn geweten;
 Want die hier qualick gaet, en sonder kennis pluckt,
 Heeft sich den levens draet niet selden af-geruckte.
 Wel leert dan nae den eyfch de kruyden onderscheyden,
 En even aen den heert ten besten tot-bereyden;
 Want sooje dat begrijpt, en na de kunste doet,
 Het stijft een swacke maegh, en koelt onstuymigh bloet.*

NA het Koren ende de Pluck-vruchten worden
 oock voor Spijse gebruyckt de Moes-kruydē,
 bladeren, uyt-spruytels, vvortelen, aerd-vruch-
 ten, boom-vruchten, ende diergelijke die uyt den
 hof komen. Onder de welcke vele al te medica-
 menteus, ende geen goet voedsel en geven, ende
 geenfins te vergelijcken mer het gene, dat van de
 voorschrevē vruchten komt. Alsoo de selve meest
 al goet voedsel geven, ende fooder eenige onder
 zyn, daer wat aen ontbreeckt, dat is weynigh te
 beduyden. Maer in dese isser naelijcx yet, dat
 geheel van goet stof is. Daer zyn wel eenige boom-
 vruchten, de welcke alsse in de Maegh vvel verteert
 vverden, geen quaet voedsel en geven: even-vvel
 soo goet niet als de voor-verhaelde. Van de Moes-
 kruyden is by-na de Lattouw alleen, die goet bloet
 kan maken, en dat is noch koudachtigh. In tegen-
 deel zijnder vele, dat quaet kruyt is, soo datter
 eenige heel medicamenteus zyn, ende bequamer
 voor den apoteeck, als voor de keucken, en som-
 mige niet veel en schelen van fenijn. Soo datter
 naelijcx een Moes-kruyt is, dat t'eenemaal goet
 en gesont voedsel geeft. Hierom doet de Comedie-

V

schrij-

schrijver *Plautus* den *Parasitus* ofte Brock-volger de Moes-kruyden de krancken toe-eygenen; ende by den selven leyt de Cock op die kruyden de oorsaack van een kort leven, *Pseudolo*:

Daer komt een snelle doot oock op de jonge luyden,
Om dat men voedsel maeckt van alle vreemde kruyden,
En dat men eten derf van alderhande groen,
Dat even in het vront de beesten niet en doen.

Wy besigen in spijsse onder anderen de bladeren van Latouw, Kool, Spinagie, Beet, Maluwe, Suyring, Porceleyn, Kervel, Peterselie: de uyt-spruytels van Asperges, ende Hoppe: de wortels van Radijs, Knollen, gele, roo ende witte Peen, Suycker-wortelen, Looch, Ayuyn, en soo voorts.

De Lattouw oft **Salaet** wert gehouden voor het beste van al de Moes-kruyden, ende is kout en vochtigh, ende daerom de gene die vverm van complexie zyn bequamer, als de koude. Verkoelt een heete Maegh, ende matight de scherpigheyt van alle humeuren; is derhalven gesont voor jonge luyden die heet en vol gal zyn, en een heete Maegh hebben, ende in de Somer, ende alst heet weder is, seer aengenaem.

Grataque nobilium requies lactuca ciborum.

Sy verweckt den slaep, verslaet den dorst, ende neemt de geyligheyt wech: waerom de Pythagorische Philosophen haer genoemt hebben *εὐνᾶρον*, ende de Vrouwen *αἰσυρίδα*, als belettende τὸν *εὖλον* te rechten, ghelijck *Calins Rhod.* schrijft 27.

Aut.

Ant. Leff. ult. Sy maeckt oock overvloedigheyt van sogh, te weten in de voesters ende suygende Vrouwen die door onmatige hitte ofte drooghte geen ofte seer luttel sogh hebben; want door dien dat sy de hitte ende de drooghte, door haer vochtige kouvigheyt matight, soo dient sy seer vvel om de melck in de borsten te doen komen: Dan in de vrouwen die kout van aerdt zyn, en dient zy soo wel niet, selfs sy belet haer melck te krijgen. Men eet de Lattouwe gemeenlijck raeuw met oly, azijn, ende wat zout, ende dat met goeden smaeck: maer voor de gene die een koude Maegh hebben, ist beter datmense kooct: alsoo vele dingen die raeuw goet zyn, haer deught met koken niet en verliefen, maer veel eer verbeteren. En dan is sy oock beter om te verteren, ende geeft meer voedsel: insonderheyt met een hoen, ofte diergelijke, gestooft, daer by kruysdoren, ofte sap van limoenen doende, 't welck een seer aengename smaeck geeft. Men brenght de Lattouwe gemeenlijck op tafel in't be-
ginsel van de maeltijt, ende men eetse voor alle anderspijse: 't welck de Poëet *Martialis* oock be-
tuyght in synen tijt gebruyckelijck geweest te zijn, ende dat het in syn Voor-vaders tijde het leste van de maeltijt plagh te wesen. En stelt derhalven in't derthiende Boeck van syn dichtē, dese vrage voor:

*Latou-salaet, beminde vriend,
Wert voormaels alderleest gedient,
Maer komt nu eerst op onsen dis;
Segh wat hier van de reden is?*

Waer op wy antwoordē dat de Ouden, die gansch
V 3 sober-

soberlijck leefden, de Lattouwe niet uyt lust en aten, maer alleen om beter te ruste, het welck bequamer was op het laetste van de maeltijt, als zy te bedt gingen. Maer daer na is sy gebruyckt in't beginfel om den appetijt ende lust tot eten te verwecken. Dan in't laetste gebesight, k   sy oock de dronckenschap, die door onmatigen dranck van vviijn gekomen is, doen vergaen, door dien, dat sy de dompen ende vvaerldommen van den selven wijn belet te klimmen, ende ten hoofdewaerts op te stijgen.

De Lattouwe, na de leeringe van *Galenus*, en stopt den buyck niet, maer en maeckt hem oock niet weeck, om dat sy geen wrange ofte scherpe eygentheden en heeft. Even-wel door dien sy den buyck vochtigh maeckt, soo verweckt sy hem oock tot losinge, ende tot het uyt-drijven der overvloedigheden, ofte doet hem ten minsten lichten kamerganck hebben. Twelck de selfde *Marzialis* oock betuyght, als hy eenen vrient te g  st nodende, seyr,
11. Epigr. 53.

Als ick heb een vrient of g  st,

Soo voert dus op hem gepast:

ICK wil dat eerst krop-salae

Voor hem op de tafel staer;

En het dient alsoo gedaen,

Om vvel af te mogen gaen:

Maer Pareje mer Raket

Dienter mede by geset.

Waer in hy aenwijst 'igene noch gebruyckt wert, ende oock behoort te geschieden, dat in swacke en-

ende koude Magen, de salaet gegeten wert met pareije, bieſloock, raketten, kers, ofte diergelijcke heeten kruyden, om haer koude wat te matigen.

De Crop-salaet wert voor de alderlieffſte, ende alderedelſte van alle de ſoorten van Salaet gehouden. Maer de Roomſche Lanouwe is bequamer om den kamerganck te verwecken, als de ander, gelijck *Lobel* betuyght.

De Kool houdē sommige voor kout en droog: Maer wert van *Cardano* (sulcx *Hippocrates* mede leert 2. de *dieta*) en andere met recht voor werm geoordeelt, om dat men in het ſap gewaer wert een bitterheyt ende ſcherpigheyt, bequaem om den buyck weeck te maken: de welcke in de gefoden Koolen al te mael in het ſap treckt. Door deſe ſapeterachtigheyt maeckt het eerſte water daer de Koolen in gefoden werden, den buyck weeck, en doet ennen ſachten kamerganck hebben: ſelve doet oock het ſap gedroncken. Dan alſmen dit eerſte water daer de Koolen in gefoden zijn, af-giet, dan droogen ſden buyck, ende maken hem hardt. Aengaende het voedsel dat de Kool ons Lichaem by-brengh, dat is ſeer weynigh, ende de gijl ofte bloet, dat daer van komt, en is niet goet oft prijſelijck, maer dick, ſwaer, grof, en melancholijck, waer van donckere dampen in't hooft op-ſtijgen, die de herſſenen ontſtellen, ſware droomen verwecken, de oogen beſchadigen, ende het geſichte ſwack maken: hoe wel dat de Witte ſoo groven bloet niet en maeckt, als de Roode: ende daerom is ſy beter ende bequamer om in ſpijſe te gebruycken: ende noch beter ende aengenermer zijn de **Blom-koolen** / ende lichter

om te verteren. Daer alle d'ander soorten hart zyn om te verdouwen, ende niet en dienen als voor de gene die swaren arbeyt doen, ende heel sterck zyn.

De Kool wert by vele Ouden seer gepresen om de dronckenschap te beletten. En *Athenaus* schrijft 2. *Deipnos*. dat de Egyptenaers alse haer begaven om sterck te drincken, plachtē gesoden Kool voor af te eten. *Aristoteles* soeck hier reden van 3. *Probl.* 17. daer hy voorstellende vvaerom de Kool de dronckenschap belet, om dat, seyt hy, de Kool een soet, ende verdrijvend sap in heeft, ende door datse kout van aert is, soo treectse de vviynige en raeuwe humeuren in de dermen, de dunne nae de blaes loopende, ende sy selve in de blaes blijvende, verkoelt het Lichaem; derhalven dat de humeuren in twee wegen na benede sackende, ende het Lichaem verkoelt vverdende, de dronckenschap vergaet. Maer ick en soude even-wel niemant raden, dat hy hem hier op te seer verlatende, al te veel dronck.

Spinagie is kout van aert, en sy wert gerekent onder de Moes-kruyden, die wat waterachtigh van stoffe zyn, ende geen merckelijcke eygentheyt in het smaken en vertoonen. Daerom sinckt sy haest nederwaerts, ende maect den buyck weeck.

Men eet de Spinagie als sy gesoden is: maer sy brengt heel luttel, ja bykans geen voedsel by. En dat is noch kout, vvaterachtigh, en vvindachtigh; doet daerom de Maegh haest om-keeren ende walgen, ten zy datse met gember, peper, zout, of se yet diergelijcx bespreyt ende verbetert wert. Men gebruyckt de Spinagie oock in het raeuw Salaet, te weten alse eerst nyt-gesproten is, ende eer dat de breet-

breestse bladeren gewassen zyn.

De Beete wert gemeenlijk gesoden gegeten: ende dan inckts haestelijck nabeneden, ende verweckt den buyck tot het uyt-laten ende af-drijven van de overvloedigheden, sonderlingen alsse met het sap, 't welck eenige brackigheyt ofte salpeterachtigheyt in sich heeft, daer sy in gesoden is gheweest, genomen wort. *Martialis* 3. Epigr. 47.

Pigroque ventri non inutiles betas.

Sook klaeght *Cicero* 2. Epist. dat hy van veel Beet ende Maluwe te eten, den loop ghekegen heeft. Maer als men se sonder sop eet, veeght sy min of, ende en maect den buyck soo vveeck niet, door dien datse, gelijk mede van de Koole nu geleyt is, haer salpeterachtigheyt in het water af-geleyt heeft. Dan het Voedsel, ghelijck *Galenus* schrijft in het tweede Boeck van de krachten der Voedselen, dat van de Beete komt, is heel weynigh ende by'tgene de Lattouwe geeft niet te vergelijken. *Martialis* maectse met vvijn ende peper toe 13. Epigr. 13.

*Vi sapiant fatuae fabrorum prandia beta,
O quam saepe petis vina piperque cocus.*

Hy noemt de Beet daer Smits kost: alsoo de Smits de selfde veel plachten te eten, om de hartlijvigheyt, die se van gestadigh by de vier te zyn, kregen, daer door te verdrijven.

De Maluwe vvert by sommige voor Moeskruyt gebesight: dan is heden sdaeghs in soo groote achtinge niet alsse wel in voorleden tijt gevveest is. Den Ouden Griecxsen Poët *Hesiodus* heeftse in syn

V 4

ge-

gedichten seer geprefen, haer tot een exempel nemende, dat oock slechte kruyden den mensche seer nut zijn: met den vvelcken de Latijnsche Poëet *Horatius* oock stemt, vvanneer hy seyt dat de Maluwe het verladen ende verstopst ofte swaer lichaem dienstelijck ende gefont is.

Maluwe in spijsse gebruyckt, geeft tedelijck veel voedsel, seydt *Galenus 2. de Alim. fac. 42.* dan het sap ofte bloet dat daer van komt, is vvat dickachtigh. Sy maect den buyck vveeck, ende doet lichten kamerganck hebben. Want sy sinckt haest nae beneden: niet alleen om datse vocht is, maer om datse slijmerigh en slijbberigh sap in heeft. *Martialis 3. Epigr. 87.*

Laet Maluw en Lattou tot uwen dis genaken,

Dat sal u door het lijf een rassen af-gangh maken:

Vergeet dit nimmer meer, het is een oudt gebruyck;

Want naer u wesen toont, ghy hebt een harden buyck.

Die van *Sienna* in Italien vwaren soo hart belegert ende uyt-gehongert, datse al haer paerden op hadden moeten eten, soo dat de Borgerij alle daegh seer verminderde, en velen sonder sieckte op straet, de leden haer onversiens begevende, bleven leggen: het vvelck de Medicijns, de oorfaeck hier van onderfoeckende, op het eten van de Maluvve leyden, de vvelcke sy seyden dat den buyck te los maecten, ende het verteren belette, gelijk beschreven is van den President *de Thou* in het 15. Boeck van sijn Historie. Hier van komt misschien, dat *Pythagoras* het eten van de Maluvve verboden heeft, gelijk *Laërtius* in sijn leven getuyght.

De

De **Supringh** of **Surckel** is kout en droogh, verteert ende opent. Dit kruyt diccvils gebruyckt, versterckt de Mage, verquickt het herte, ende geneest alle de gebreke van't selve: verslaet den dorst, wederstaet ende belet alle inwendige ontfekinge ende verrottinge, als salaet gegeten, maeckt dat de gal niet op en breeckt.

De bladeren van **Supringh**, als oock van **Patich/ Patientie/** en **Draeken-bloet** alle kruiden van een geslacht, gesoden, en voor spijse ofte moesghebesight, maken den buyck vveeck, ende veroorsaken eenen sachten kamerganck. Het vvelck de Poët **Horatius** mede betuyght 2. Sat. 4.

——— *Si dura morabitur alvus,
Mutulus, & viles pellent obstantia concha,
Et lapathi brevis herba.*

daer hy seyt, dat yemant die hartlijvigh is, dient te gebruycken het kort ofte mals kruid van **Patich**: vvaer mede hy verstaet de bladeren die gepluckt zijn, eer dat de steel uyt-gesproten is: vvant dan zijn de bladeren van dese kruiden alder bequaemst om te eten, ende ophaer malschte.

De **Poyrelepne** is kout in den derden graed, en vocht in den tveeden. Men eerste dickwils racuw, 't sy alleen, 't sy met ander kruiden in salaet, met olye, edick, ende zout. Men doet daer gemeenlijck wat Kerffe, Rakette, ofte eenigh ander heet kruid by, om haer koude eygentheyt te matigen ofte te bedwingen, door de welke sy sommige magen al te lastigh, ende hart om te verdouwen valt: anders en heeft sy geen merckelijcke schadelijckheyt in

V 5

haer,

haer, dan alleen dese, dat het langh gebruyck van de selve, het gesicht vvat verduystert. Sy verkoelt en versterckt de verhitte Mage, maectt appetijt, ende verweckt lust om te eten: dan 't voedsel dat sy geeft, is heel vveynigh, gelijk *Galenus* betuyght in't tweede Boeck van de krachten der Voedselen op het 46. Capittel.

De Kervel vvert gehouden voor vverm in den darden, ende droogh in den tweeden graed. Sy vvert hedenfdaegs over al voor een gemeyn Moeskruyt gegeten: ende in spijsse ghebruyckt zynde is aengenaem van smaeck, ende de Mage goet en bequaem. Sy wert nuttelijk gemenght in't wermoes met beet en suyringh, en geeft het een goede geur, ende raeuw met Lattouwe ende ander salaet, het vvelck den appetijt verweckt. Met ander kruyden gesoden gegerē, ofte met meel en melck vermengt, ende daer een pap van gemaectt, ofte oock een taerte ofte pastey gebacken, doet vvel slapen: en het schijnt datter geen kruyt bequamelijker by de melck gedaen wert, om daer een smakelijcke meelpappe van te maken, dan de Kervel. Sy is sonderlinge om het bloet te suyveren, oock om de oude verkoude mans, te paert te helpen, en dat om dat sy eenige vvindachtige stoffe heeft, die tot sulcx niet onbequaem en is.

De Peterselie en wert niet alleen met haer bladeren, maer oock met de vvortelen in de spijsse gebruyckt. Sy is vverm en droogh van aert, de mont seer aengenaem, opent alle verstoppinge, suyvert de nieren, lijf-moeder ende ingewant, dan is hart om verdouven, ende geeft seer vveynigh voedsel.

Daer-

Daerom plachtse van velen gegeten te werden tusschen ander spijsse, om de selve te beter te doen verteren. Sommige meenen dat Peterfelie door haer door-dringende kracht in alle haer deelen seer nuttelijck gebruyckt sal werden van alle menschen, om dat sy soo goet is tegen den steen en graveel: want (seggen sy) men vint vveynigh menschen, die geenens steen ofte graveel en hebben, het zy luttel of veel. Daerom raden sy dit kruyt, ende oock de vvortelen met vleesch en visch &c. te eten. Maer sy hebben groote misslagh. Want in dien de Peterfelie veel onder de kost gegeten vvert, soo brenghetse met haer af-drijvende kracht de raeuwe humeuren, ende half verteerde gijl in de Lever, ende Nieren, ende veroorsaect aldaer verstoppinge. Soo datse meer in de Niere doet drijvén om graveel te maken, als sy uyt de selve verdrijven kan. Dan die Peterfelie, ofte yet anders gebruycken wil om vvater te losen, ofte graveel of te setten, sal dat nuchterén doen, de Maegh te voren van alle raeuwe humeuren vvél gesuyvert zijnde, om reden nu verhaelt. En dese lesse sal oock dienen voor de gene, die gestadigh gebruycken Brandewijn mer aerdtbessen, hontsdraf, ende diergelijcke, als oock Genever-vvater, vvaer mede sy haer selven voor het graveel meer schade, als bate doen. Sommige meenen dat de vvortel van Peterfelie beter is gesoden dan raeu, en het kruyt beter raeu dan gesoden.

De Endibie vvert mede dickwils voor Moeskruyt gesoden, ende in de vvinterfche maenden, als sy door konste vvir gemaect is, raeu met Olye en Edick in stede van ander salaet op tafel gebracht

en

en gegeten. Sy is de Mage seer nut, ende de Lever behulpzaam, ende neemt de verstoptheden beter wech als eenigh ander moest-kruyt. Dan het selfde doen noch beter de jonge uyt-spruytsels van de tamme, ende vvilde **Cichorey**. *Horat. 1. Carm. 31.*

*Me pascunt oliva,
Me cichorea, levesque malva.*

De Asperges zijn van oudts altijd in goede achttinge gheweest, sy verwermen, noch verkoelen merckelijck, zijn aengenaem van smaect, en verwecken den appetijt; dan sy geve weynigh voedsel, en dat noch vocht en vvaterachtigh. Sy openen de verstoptheyt van de Lever, ende van de Nieren, en lerten 't vvater af. Men kanse eten in yet vleesch-sap gesoden; dan gemeenlijck werdense alleen in vvater gesoden, ende met olye, azijn, en wat zout, ende peper gegeten. Maer men moet vvcl passien op het kookken, alse te langh koken, soo worden sy bitter, ende taey, anders zynse haest genoegh; waer van de Keyser *Augustus* een spreek-woordt hadt, Rasser, als **Asperges** gekooft werdē. (*Suetonius in sijn leven, ende Erasmus. Chil. 3. Cent. 7. Adag. 5.*) Even eens werden de scheutkens ofte jonge uyt-spruytsels van de **Hoppe** voor spijsse gebruyckt, die in goetheyt van sap d'ander kruyden verre te boven gaen. Want sy suyveren het bloedt, ende reynigen het ingewant, insonderheyt de Lever. Sy werden toe-gemaectt, ende gegeten als **Asperges**.

Noch zijnder eenige kruyden, die men met de spijs besicht, ende gemeenlijck **Toc-kruyt** ghe-noemt werden; als **Kerffe** / **Makette** / **Dragon** /
en-

ende diergelijke: maer en konnen geen fins onder de voedselen gerekent werden. Want alle planten, die niet veel in hitte ofte koude uyt en steken, die kan men noch een plaats onder de Spijsen laten: maer niet de gene, die tot den derden ofte vierden graed heet ofte kout zijn, de welke niet voor voedsel, maer alleen voor Medicine en konnen gebruyckt vverden. Alsoo is de **Water-kerse** / die van sommige onder andere spijs gebruyckt wert, seer heet, ende op de tongh bijtende, ende kan qualijck van de Maegh verteert werden, lost het water, suyvert de Nieren, ende stilt de pijn van de selve, verdunt de grave en taeye humeuren, ende bereyts tot uyt-sluuten. En daerom, alser soodanige in't lichaem niet en zijn, soo is sy onbequaem. De gemeene ofte **Dof-kerse** / is mede scherp en bijtende van smaect; ende daerom is sy oock sterckelijck verwermende ende verdroogende van krachten; insonderheyt als sy oudt ende groot geworden is: Want terwilen datse noch teer, jonck, malsch, ende groen is, en is sy soo heet en droogh niet, ende dat om de vvaterachtige vochtigheyt die daer noch by is, door de welke haer scherpigheyt wat bedwongen ende verduystert wert. In voegen datse dan bequaem is om met Broot te eten als een toespijs, soo *Galenus* daer van schrijft; en als heden-daeghs in Nederlant allesins gedaen wert, daermen de Kerse (insonderheyt in de Mey-maent) op het Boter-en-broot pleeght te leggen.

Men doet de Kerse oock veel by de Salaet-kruyden, gelijk Raketten en Dragon daer mede bygedaen wert; ende tot dien eynde vvert sy meest ge-

gefaeyt : te weten, om de koude kruyden als Latouwe ende meer ander diergelijcke , door haer hette vvat te matigen ende te bereren. De Kerffe is seer gefont dē gene, die het **Scheur-bupck** ondervvorpen zijn ; daer vveynige hier te Lande, het zy vvetende ofse onwetende, geheel of bevrijt zijn.

Mostaert is heel heet ende droogh, heeft een scherpe ende brandende kracht, daerom wert sy met soete dingen bequāmelijck gemengt, ende insonderheyt met most, oft sap van peerē ofte queen, vvert hier te lande meest met azijn tot een sause gemalen, die Mostaert geheeten wert, dienende tot alle harde ende rouwe spijsse, 't sy Vleesch, 't sy Visch : vvant sy doet die verteren, ende is de Mage goet, de selve verwermente, ende maect lust om eten. Maer sy moet met de spijsse matelijck gegeten vverden, op dat sy de herffenen niet en ontstelle. Want haer scherpigheyt treckt van stonden aen na den neuse opwaert, gelijk men aen het niesen dickwils gewaer vvert, soo dat de herffenen selve door de scherpigheyt en treckende kracht merckelijck ontroeren, ende dickwils gebruyckt maect pijn in't hooft, ende verduystert de oogen, door dampen die sy op-brengt. Dit sal nu genoegh zijn van de Moef-kruyden. Wy souden soo mede van Ros-marijn, Salie, ende alderhande Vleesch-kruyt kunnen schrijven, dan om niet te langh te wesen, sullen vvy den Leser vvijfen tot de Kruyt-beschrijvers, ende insonderheyt tot den Kruyt-boeck van *Rembert van Doedoens*, vviens schriften vvy oock alhier gebruycken, insonderheyt daer hy de leere van de Oude na-gevolgt heeft.

Van

Van de eetbare VVortelen.

Het IV. Capittel.

Hier sie ick na my dunckt, aē Vorst syn knollen braden.
 Hy eet mer grooten lust, hy kan hem niet versaden :
 Hy vuil geen rýck geschanck, veracht het edel geut,
 Vermits hy dit gewas in grooter vveerden hout.
 De vvortels, lieve vrients, die inder aerden groeyen,
 En zyn niet voor een swijn of voor de grove koeijen;
 Maer zyn oock even selfs geschapen voor den mensch,
 En menigh billick hert dat vinter syen vvensch.
 Veracht dan geen Radijs, en min de soete Knollen,
 Veracht geen Hof-Ayuyt met syn gehayrde ballen,

Ver-

*Veracht geë roode Peen; maer leert het recht gebruyck,
Men vintse dickmael nu ten dienste van den buyck.
Veracht geen Cichorey, veracht geen Pastinaken;
Sy konnen voor u volck bequame stijfe maken:
Siet al dit vortel-zuygh heeft oock syn voedsel in,
En die het vvel gebruyckt, veracht het vuyel gewin.*

Onder de eetbare Wortelen zijn al van oude tijden de **Rapen** ofte **Knollen** meest in't gebruyck. Wy lesen dat *Romulus* den eerste Koningh van Roomen hem met Knollen plagh te behelpen, ende dat hy noch in den Hemel de selve eet, heeft na *Senecam* in *Apocol.* de Poëet *Martialis* geschreven 23. *Epigr.* 16.

*Hac tibi brumali gaudentia frigore rapa
Quae damus, in caelo Romulus esse solet.*

Al vvaer hy met recht de Winter-knollen prijft, als de vvelcke door nevel, rijp, ende kou wassen, ende groot worden. De Koningh van Vrancrijk *Lodewijck* de elfde plagh mede seer geerne knollen te eten, ende begiften uyter-maten een boer, die hem met een groote Knol vereert hadde; waer van *Erasmus* van Rotterdam een soete klucht vertelt in sijn t' Samen-sprekingen. Wy lesen oock het gene hier voor in 't dicht staet, van een Romeyns Veldt-overste, *Manius Curius*, dat hy al sijn leven geerne Knollen at: ende dat opeen sekeré tijt hem groote geschencken gefonden zijnde, daer hy sat Knollen en braden, de selfde vveygerde, seggende, geen gout van doen re hebben, alsoo langh hy sulcke kost vvel mocht.

Knol-

Knollen raeu gegeten, maken vvint en op-blasinge in den buyck, ende geven den Lichame dick ende kout sap. Gefoden ofte anders gaer gemaectt zijnde, en verkoelen sy soo seer niet: selfs soo weynigh dat men daer geen verkoeling in gernercken oft gevvaer vvorden en kan: nochtans zijn sy dan oock vocht en vvindachtigh. Dan daer is veel aen-gelegen hoe ende vvaer in, dat men de Rapen siet ofte gaer maeckt: Want in Water oft eenigh Sop oft Vleesch-nat gefoden zijn sy vochter van gestaltenisse, sincken haest na beneden, ende maken den buyck los ende vveeck: Maer als sy op de kolen, oft op een rooster gebradē zijn, dan zijn sy drooger van aert, ende en brengen soo veel vvinden niet by, hoe vvcl dat sy alsdan noch niet heel vry van alle windachtigheyt en zijn; maer sulcx betert de Gember en Zout datter over gedaen wert. Dan in welker voegen dat sy gaer oft ree gemaectt zijn, sy geven het Lichaem veel meer voedsel, dan als sy raeuw gegeten werden; selfs dat voedsel en is niet overvloedigh, maer even-vvel redelijck goet, wat werm en vochtigh, ende daerom die aen de derden-daeghsche koorts ofte aen swaermoedige sieckten gaen, ofte een quade borst hebbē, niet onbequaem, insonderheyt met vverm nat.

De Stads is merckelijck vervvermende ende verdroogende van aert: en heeft een dun-makende ende openende kracht, door dien dat de scherpe eygentheyt ende gestaltenisse daer soo veel krachts in heeft, angesien dat hy scherp en bijtende op de tonge is. Dan *Galenus* stelt hem in dē derden graed van de verwormende, ende in den tweeden van de

X

ver-

verdroogende dingen; ende seyt dat hy bequaem is om ander spijsse als een sauce oft salaet in te leyden, maer selfs voor geen spijsse oft voedsel strecken en kan.

De Radijsen verdunnen de dicke ende taeye humeuren, doen vvater maken, en breken den steen, ende doen den selven lossen ende rijzen. Om dees af-settende kracht (gelijck ick in de Peterfelie hier voren vermaent hebbe) moet men de Radijsen in't beginsel van de maeltijt voor d'ander spijsse eten, al-hoe-wel dat dē geleerden *Dodonæus* van contrarie gevoelen is, ende fulcx verbiet. Ia sy werden oock meest gegeten tusschen de maeltijt 's middaghs oft 's avonts, als een sauce van ander spijsse, om de selve te beter te doen verteeren, ende na dat sy verteert zijn, het gansche Lichaem door te sendē ofte te verspreyden, sonderlingen (gelijck *Dodonæus* seyt) alsmense in't laetste van de maeltijt eet. Dan dit en kan ick niet goet vindē, alsoo de Radijsen tusschen ander spijsse, ofte op het laetste van de maeltijt gegeten, de spijsse eerste te dege verteert is, neer-dringen, ende in plaets van te helpen teren, de selve half raeu na de Lever drijven. Daer sy in't beginsel van de maeltijt voor ander spijsse genotē den appetijt verwecken, ende matelijck met zout ende broot gegeten geen walginge, ende om-keeren van de Mage meeren maken, als of sy onder de maeltijt gegeten werden. Dan ick segge matelijck, anders te veel gegeten, kunnen lichtelijck doen braken. Maken oock alsoe te veel gebruyckt vverden, den mensche mager, veroorsaken eenen stinckenden adem, doen de svvangere vrouwen misvallen, verhitten

hitten 't bloet, doen luyfen groeyen, zijn de tanden, herffenen ende oogen schadelijck, ende doen de melck in de Mage runnen; daerom moet men voor, oft nae, oft met de Radijsen geen melck eten.

De Gele-Peen zijn middelmatigh in vvermte, ende wat vochtigh van aert, vverden meesten-deel in vleesch-sop gesoden gegeten. Sy geven wel geen overvloedigh voedsel, doch redelijcken goet, oft immers beter dan 't gene dat van vele ander wortelen komt. Sy hebben nochtans oock eenige windachtigheyt in haer, doch niet soo veel, als de Knollen; en sy en sincken oock soo haest niet na beneden, als deselve Knollen doen. Sy moeten langh koken, anders zijn sy hardt om te verdouwen.

De Roode-Peen/ ofte Caroten vverden oock vele ghesoden gegeten, doch selden met vleesch, gelijk men de Gele doet; maer men eetse nu meest met Olie ende Zout, ende sy dienen in de vvinter-sche-maenden voor een goede en bequame Salaet. Anders soo zijnse van krachten de Gele-Peen oock heel gelijk.

De Witte-Peen ofte **Pastinaken**/ zijn mate-lijk werm, ende eer droogh dan vocht van aert. Sy voeden meer, dan de Knollen, ende oock dan de Peen ofte Caroten; en dat selve voedsel is oock vvat dicker ende grover, doch geenfins quaet oft onprijfelijk.

Men eet dese Pastinaken gesoden ofte immers niet raeu; Ende soo gegeten behouden sy enige vvindachtigheyt. Aengaende het af-gaen, ende sincken, soo en daelen sy na beneden noch te haestelijck, noch te tragelijck; ende aengaende den

X 2

buyck,

buyck, sy en maken dien noch weeck, noch hardt. Dan sy verwecken de pisse, ende lossen't vvaer: ende zijn de Mage, de Nieren, de Blase, ende oock de Borste ofte Longeren merckelijck nut ende bequaem. Men kanse een jaer ofte twee in d'aerde goet houden, om in den Winter, ende Vasten te fruyten, ofte in Meel ende Boter ofte Olie te backen, in stede van Visch: ende soo gegeten zijnde, zijn sy nut de swaermoedige menschen, ende vermeerderen de lustigheyt en vleeschelijke begeerte der mannen ende vrouwen.

De Suycker-Peen ofte **Suycker-wortelen**/ om haren soeten ende liefelijcken smaeck alsoo genoemt, zijn redelijcken werm en vocht van aert: sy werden haest ende lichtelijck verdout ende verteert: ende sincken niet tragelijck na beneden. Sy geven tamelijck veel voedsels, ende en zijn niet quaet van sap. Sy hebben oock eenige windachtigheyt in haer, vvaerom dat sy den lust tot by-slappen vervvecken, ende vverden daerom van de goede vrouvvē de mans dickwils te eten gegevē, seggende datse seer gesont zijn.

Men eet dese Suycker-vvortelkens gesoden ofte anders gaer gemaectt zijnde: te weten somtijts met Azijn, Zout, ende vvat Olie, als men de ander Salaet doet: somtijts fruytmense oft roostmense in Olie ofte Boter, met blom van meel, ofte sonder, ende op veel ander manieren.

Loock is seer scherp van smaeck, heel verdroogende ende verwermente van aert, vvel tot in den vierden graed, als *Galenus* betuyght: voor spijsse gebruyckt, verwermt het heele Lichaem sterckelijck,

lijck, ende doet de grove taeye vochtigheden, die daer in verspreyt zijn, scheyden ende rijfen, ende maect die dun en los. Het opent alle verstoptheyt, doet vvater maken, vvinde scheyden, ende de kinder vvormen sterven, gelijk ick dickwils versocht hebbe. Dan sonderlinge als het raeu gegeten wert, geeft het gansch geen voedsel: maer doet daer quaet, seer heet ende scherp sap ofte bloet in groeyen. Daerom al de gene die heet van complexie ofte gestaltenisse des Lichaems zyn, moetē hun voor allen vvvel wachten van't Looock veel te gebruyckē. Maer alstet gesoden oft in't water gekooft wort, tot dattet sy in sekerpighēy verliest, dan en isstet soo krachtigh niet, ende en maect niet meer soo quaet bloet, als *Galenus* betuyght, hoe wel dat her den Lijve dan oock seer luttel voedsels by-brenght: nochtans soo voedet meer dan alstet raeu in-genomē wert. Sommige larderē hēt gebrade vleesch met Looock, het welck een aengename smaeck aen het vleesch geeft, ende het is selve dan soo scherp oft verbitende niet, ende is seer goet ende gesont voor de gene die kout van mage zijn. En insonderheyt in tijde van peste, vvaerom het Booren-Theriakel van *Galenus* ghe-noemt wert. 'Tis oock goet, seyt *Serapion*, den genen die verre reyse doen, voordē stanck van de pomp, ende hēt verdorven ende stinckent vvater, dat sy dickwils drincken moeten, ende de walging die de Zee in de Mage maect, als oock om haer sterckte te vermeerderen. Maer voor een yegelijck, hoe her oock bereyt vvert, is het veel ghebruycken schadelijck. Maect pijn in't hooft, beschadicht de oogen, ende d'ander sinnen, verweckt dorst, en

is onbequaem om syn dapperen ende ongerdragh-
lijcken stanck. Daerom pleegh by de Griecten
certijts, gelijk *Athen. 10. Deipn.* getuyght verbo-
dente zyn, dat niemant in dē tempel vande Moeder
der Goden en mocht gaen, die Looock gegeten
hadde. De Poëet *Horatius* vervloecht het oock
Epod. 3. met dese verssen :

*Parentis olim si quis impia manu
Senile guttur fregerit;
Edis cicutis Allium nocentius,
O dura messorum ilia!*

Hoe dat het Looock stinckt, soo ist even-vel,
gelijk oock dē Ayuyn van de superstieue Egep-
tenaers voor een God gehoudē, volgens het schrij-
ven van *Plinius* 19. 6. Waer mede de Poëet *Iuue-
nalis* spot *Sat. 5.* seggende dat het wel heyligh volck
moet zyn, daer de Goden in de hoven wassen.

*Porrū & Cape nefas violare & frangere morsu,
O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis
Numina!*

Ayuyn is scherp van smaeck, heet en droogh
van aert, doch wat minder als Looock, maeckt de
grove taeve vochtigheden dun, ende doetse schey-
den. De Boeren etense raeu, dangeven vveynigh
en raeu voedsel, ende ontfeken het bloet. Maer
gekooft zijnde verliefense haer scherpigheyt, ende
geven wat meer en beter voedsel. Voorts soo zyn
de Ayuynen quaet voor de menschen die heet en
haestigh van aert zyn, ende veel galachtigh bloet
in't lijf hebbē: maer zijn goet ende bequaem voor
de

dē gene, die veel raeu, dick ende grof, raey ende slijmerigh bloet ofte onsfuyverheyt in't Lichaem vergadert hebben: ende zyn oock seer nut dē vrouwen, die haer maent-stonden door koude oorsaken achter-gebleven zyn: vwant sy openen al 't gene dat verstopt is, verwarmen 't gene dat verkout is, ende verwecken de maent-stonden door haren besonderen aert.

Pareye is warm van aert, oock droogh-makende ende verdeylende, alsoo wel als den Ayuyn: Sy verwermt het Lichaem; ende doet oock de grove taeye vochtigheden scheiden, ende maeckte dun. Suyvert de Maegh van slijmigheyt, opent, ende doet water losen. Maer sy maeckt quaet ende grof bloet, veroorsaecht sware onrusten ende vervaerlijcke droomen; verdonckert het gesicht, ende is de oogen schadelijck. Sy is beter gesoden, als raeu gegeten, alsoo sy daer doot haer scherpigheyt ende windachtigheyt wat verliest.

Bies-Loock is van naturen de Pareye seerghe-lijck: te weren verwarmende, verdroogende, dunmakende, openende, ende de pisse verweckende. Wert gelijk de Pareye in spijsen en moes gebruyckt, ende vermacht in 's menschen Lichaem al 't selve dat de Pareye doet; behalven dat den reuck wat tegenstaende is. Daerom raet de Poët *Martialis* een die Biesloock gegete heeft, met een toe-mont te kussen:

Eila Tarentini graviter redolentia Porri

Edisti quoties, oscula clausa dato.

In't voorgaende Capittel is van de Beete bladeren gehandelt, hier dient oock wat geseyt van de

wortel. Men gebruyckt meest in spijsse de **Roode-Beet-wortel**/ te weten eerst gesoden, ende onder de heete aschen, ofte in den oven gebraden, ende daer na in dunne schijfkens gesneden, ende met Azijn, Olie, Zout, ende Peper of Gember gegeten. Men siedtse oock wel eerst, ende daer na snijtmense in stucken, ende men leytse te vveycken met Zout in stercken Azijn, om daer na met het gebrædt te eten, om den appetijt te verwecken, dan voedt vveynigh. Sy wert gehouden voor een goet Salaet voor de gene die graveelachtigh zyn; want sy doet het water dapper losen.

Chjorep-wortelen vverden mede gesoden tot Salaet bereyt, ende de bitterheyt der selviger met Corinthen gematight. Sy verkoelen, ende openen, insonderheyt de Lever.

De Aerdt-buylen ofte *Tubera terra* zyn by-nae van de eygen nature als de **Campernoelien**. Want sy zijn beyde kout, sonder inaeck, geven een waterachtigh grof voedsel. En dat sy gekooft zijnde, de tonge aengenaem zijn, dat komt meer door de sauce, als door haer selven. De Aerdt-buylen werden boven de Campernoelien wel gehouden, om dat bekend is, datter niet weynigh van de Campernoelien gestorven zijn, maer niemant van de Aerdt-buylen; nochtans makense beyde grof ende swaermoedigh bloet, ende diese te veel besigen, vallen in Popelsie, Geraecktheyt, Colijck, Aem-borstigheyt, Gicht, ende Droppel-pis. Iae het veel gebruyck van de beste Campernoelien, die men voor onschadelijck hout heeft menigh mensch om hals geholpen, ick laet nu staen de gene die van aert ende

ende nature vergiftigh zyn. Daerom en behoorense ofte gansch niet gegeten te werden, ofte heel weynigh, ende wel gekooft ende toe-gemaeckt, daer goede vviyn op drinckende. Want daer en zyn geen jaren van 's menschelijck leven, geen gestaltenisse des Lichaems, in't vvelcke niet meer schade, als voordeel uyt het gebruyck van de Aerdt-buylen ende Campernoelien voort en komt. Het welck oock uyt den oorspronck lichtelijck te verstaen is. Want sy groeyen haestelijck ende in eene nacht uyt een grove aerdachtige ende dampige materie, soo datse noch van de inwendige wermte, noch van de Lucht gerijpt en werden. Daer beneffens, konnen sy lichtelijck uyt eenige verrottinge daer ontrent zynde, als oock van slangen, padden, ende diergeliicke vergiftige beesten, eenigh vergif deelachtigh werden. Waer uyt dat blijkt, datse naeulijcx sonder eenigh perijckel, ende buyten suspitie van vergif konnen gegeten werden, en dat men noyt genoegh toe en kan sien, of men kan beschadicht werden. Soo dat seer te verwonderē is, datter heden sdaeghs noch soo veel af gehouden wert, ende eertijts oock soo veel by de Romeynen af gehouden is, ghelijck men uyt de verssen van de Latijnsche Poēten sien kan, ende wijdt-loopigh uyt *Plinius*, en uyt ander auteurs aen-gewelen wert by de gene die op *Suetonius* geschreven hebbē, in het leven van den Keyser *Claudius*, die met Campernoelien, die hy seer garen at, vergeven is. *Iuvenalis Sat. 5.*

Vilibus ancipites fungi ponentur amicis,

Boletus domino.

Aerd-noten zyn matelijck werm, maer wat meer

X 5

ver-

verdroogende, daer een niet kleyne t'samen-tre-
kinge by gevoeght is, en maken daerom den buyck
hardt. Gesoden ofte gebraden, ende voorspijsje in-
genomen, zyn harder om te verteren dan de Knol-
len ofte de Pastinaken en ander Peen, dan sy geven
wel soo veel voedsels als de selve, ende sy en ver-
oorsaken soo veel winden ende op-blainge niet in
den buyck.

Van de Aerdt-vruchten.

Het V. Capittel.

WI komen tot een vrucht gewoon om laegh te wassen,
Daer voor een yder mensch is noodigh op te passen:
Men sietet in't gemeen, het is een selsaem kruyt
Wat langst ter aerden groyt, en noyt om hoog en spruyt.
Pompoenen die by kans aen niemant oyt en smaken,
Syn echter gansch bequaem om lesters op te maken,
Ontrent haer groene seugt; vrant als de schorse wast,
Soo groeyt met een het schrift, en staet ten lesten vast.
Maer vilder eenig mensch haer lassen aert verschoonen,
Soo moet de keucken-meyt al vry haer kunst te toonen:
Hier dient een goede saus van peper by te zyn,
Of anders laet de kost tot voedsel van het swijn.
Hem die Meloenen plückt, is nut te zyn geuueten
Dat naem van duyssent een is nut te zyn gegeten.

Com-

*Comcommers (seyt de kunst) is vander maegden aert,
 Sy dienen haest gepluckt, en niet te langh bevvaert.
 Een tragen hovenier die kan het hier verkerven,
 Want beyt hy wat te langh de vrucht die sal bederven;
 Sy dient als van de steel te vverden af-geruckt,
 Sy dient en jonck, en groen, en vers te zyn gepluckt,
 En vers te zyn gebruyckt. Dencki hier op, goede luyden
 Die lust en smake soeckt ontrent de groene kruyden:
 Maer druckt het boven al veel diep in u gemoet.
 Indien ghy dochters hebt, of jonge maegden voet.*

DE **Comcommeren** zyn kout en vocht van aert, ende soo is het woedfel, datse voort-bren-gen, ende veel gegeten maken quade vochtigheden in de aderē, waer door stoffe van verscheyde koort-sen vergadert wert. Sy zyn best om te eten, ter wij-len dat sy noch jonck, versch, groen, ende onrijp zyn (wantals sy rijp ende geel geworden zyn, dan zynse onbequaem om te eten) met azijn, olie, zouten peper. Sy doen de minste schade aen de gene, die werm van complexie zyn, ende een heete Maegh hebben: maer de gene, die de Maegh slap is, moeten haer heel van Comcommeren wachten.

De Meloenen zijn liefelijck van smaeck, ende aengenaem van reuck, alsse goet en rijp zyn: het welck oock maeckt, datse te meer gegeten werden. Maer sy zijn kout en waterachtigh van gestaltenis, ende verslaen daerom den dorst als het heet is, doen water losen, ende suyveren de Nieren. Het en beurt niet selden, dat de menschen haer met Meloe-nen een sieckte op het lijf eten. Want sy bederven lichtelijck, en in den buyck bedorven zynde, neme

mense

menſe by-nae de nature van vergif aen, ende veroorſaken een ſieckte, die vvy Boorts noemen, ofte eenige quaed-aerdige koortſchen; ende men leeft in de Hiftorien van veel Keyſers ende vermaerde mannen, die door het eten van de Meloenen geſtorven zyn. En my ghedenckt dat ick vliedende de peſtilentiale koortſe, die Anno 1616. in't ghebiedt van de Venetianen ſeer in ſwangh gingh, my op de reyſe na Romen begaf midden in de Somer, ende even-wel onderwegen daer van betrapt zynde, ende te *Siena*, geneſen, ende als van de door verloſt zynde, door het eten van Meloenen weder in-ſtorte, ende al deſperaet geſtelt werde by *Zoroaſtro Tinello*, vermaert Medicijn aldaer, ende door ſyn ſchriften alleſints bekend. Soo verhaelt den Françoïſchen Hiftoriſchrijver *P. Matthieu* in't eerſte Boeck der Hiftorien van *Henrick* de vierde, dat de gemelte Koningh ſeer kranck gevveeft zijnde, ende in de gallerie van *Monceaux* wandelende, door het eten van Meloenen, wederom in-ſtorte, met groot pe-rijckel des levens. Waer uyt blijkt, hoe ſchadelijck de Meloenen zijn voor de gene, die uyt een ſieckte op-ſtaen. Maer men dient oock te letten, om de Meloenen voor alle ander ſpijſe te eten (het welck oock in de Comcommeren, ende Pepoenen dient waer-geſomē te werden) op dat ſy telichtelijcker, alſer eenige bedervinge in haer begint te komen, van beneden ſouden mogen af-ſchieten. En dan moet men daer goede ſpijſe na eten, op dat haren quaden aert verbeteret, ende de verdervingh voorgekomen mocht werden. Tot welcken eynde beſt is, datſe met zout ende broot gegeten werden. Om haer

haer schadelijckheyt te verbeteren, prijsen eenige de Wijn, andere niet. Maer voorwaer de Wijn is de rechte remedie, om het quaet, dat van de Meloenen kan komen, te helpen. Maer het moet stercke Wijn zyn, als Spaensche-vvijn, ofte Seck, ende die wat veelachtigh gedroncken, op dat hy de schadelijckheyt van de Meloenen soude kunnen verbeteren en verteren. Want als men maer een weynigh soude drincken, ofte van kleynē ende slapen wijn, soo en soude de schadelijckheyt van de Meloenen niet verbeterd werden, maer de raeuwe ende verdorven vochtigheden souden uyt de Mage nae de binnenste deelen gevoert, ende alsoo de schade, die de Meloenen veroorsaken, vermeerderd werden. Anders doen sy oock veel vvinden indē buyck groeyen, ende crimpel in de dermen komen. Daerom de gene die Colijck ofte Scheur-buyck, ofte eenigh gebreck in de Milte hebben, ende voort alle oude ende koude menschen, die vol waterachtige overvloedigheden zyn, moeten hun van de Meloenen wachten. Dan de jonge en heete menschen mogen se vrijelijcker eten, om dat sy kout zyn in't beginsel van den eersten graed, ende vocht tot in den derden, daer op hertelijck drinckende, gelijk geseyt is, heel stercken Wijn. By Melck, ofte ander spijs, die lichtelijck kan bederven, zijn de Meloenen periculoos geeten.

De Pepoenen en zijn geensins niet soo vochtig oft hinderlijck als de Comcommeren, doch veel vochter dan de Meloenen: maer men eerste nimmermeer raeu ghelijck de Meloenen ende Comcommeren: dan men fruytē gemeenlijck in de pan-

panne ende men bestroytse met Meel, ofte men siedtse in Vleesch-sop ofte Soete-melck met Safferaen ende ander warmer Specerijen ende Kruyden vermenght, om haer koude en vochtige eygentheyt te beteren. Alsoo bereyt zynde brengen sy evenwel weynigh, dun, vocht, ende kout voedsel by. Ende alsoe in een slappe ofte koude Mage niet wel verteert en werden, konnense het Lichaem, insonderheyt de Mage ende de Darmen soo ontstellen, dat sy mede de Boorts komen te veroorlaken, dewelcke met een geduerige brakinge ende buyckloop komt. Daerom zynse nutter gebruyckt den genen die eenige hitte inde Mage hebben: Sy doen pissen, ende genesen de droppel-pisse; ende beteren alle gebreken van de Nieren ende Blase: maer dicwils gegeten maken de menschen onvruchtbaer. Dan op dat de Pepoenen ons min schade doen, soo salmen daer mede goede vaste spijs na eten, die de Mage versterckende, ende 't Lichaem voedsel gevende de Pepoenen uyt-drijven mach. Anders als de Pepoenen niet haest nae de darmen en sincken, soo doen sy lichtelijck vergiftige vochtigheden in den lijve groeyen. De vichte koude menschen moetense dan heel laten, ofte stercken vviijn op drincken, gelijk van de Meloenen geseyt is; de heete menschen sullen't met Rijsche vviijn kunnen af-sien.

De Articioken plegen heel raete wesen, soo datse ten tijde van *Hermolaus Barbarus* te Venetien maer in eenen hof te vinden en vwaren, nuzynse allesins, ende vverden by een yegelijck voor een gemeene spijs gebruyckt. Sy zyn warm en droogh van

van naturen ; werden van sommige raeu met Peper ende Zout , dan meest gesoden in vet vleesch-sop ende met Peper vermengt gegeten voor een leckere spijs, en gebruyckt tot verweckinge der vleesche-lijke lusten. Maer sy en geven geen goet voedsel, noch en maken geen goet bloet, vwant sy hebben een groote overvloedigheyt van galachtige ende warme vochtigheyt, ende doen over sulcx oock foodanige in 't Lichaem groeyen. Zijn even-vvel beter alsse gesoden, dan alsse raeu gegeten werden. Raeu ende out geworden zynse seer quaet, ende moeyelijk om verteren, ende brengen onreynе vochtigheyt by, daer de menschen machteloos ende onsterck af werden : ende zyn sonderlinge quaet den genen, die veel met hooft-sweer ghequelt zyn. Nae het gebruyck van de Articiocken looft men gemeenlijk veel ende stinckent vvater.

De Aerdt-besien zyn kout en droogh, maer hoese rijper zyn hoese matiger zyn. Sy zyn goet in een heete Mage, sy verkoelen de Lever, sy verslaen den dorst, en matigen de hitte van het bloet. Daerom zynse alleen bequaem voor jonge luyden, ende die van gestaltenisse des Lichaems werm zyn: maer doen schade in een slappe Mage. Sy zyn dun van sap, suyveren de Nieren, doen vvater losen, ende zyn de Milte bequaem. Nochtans bedervense lichtelijck in de Mage: daerom ist goet datse met wijn ende suycker gegeten vverden. En dat niet op het laetste gerecht gelijk men gemeenlijk en qualick doet, maer in't beginsel van de maeltijt, om reden hier voren meermaels verhaelt.

Van

Van de Heester-vruchten.

Het V I. Capittel.

BEreyt hier, geestigh man, een velt tot goede vruchten
 Voor mensche die in brant en heets koortsen suchten:
 Denckt om dit kleyn gewas, eer datje boomen plant;
 Het dient oock menighmael ten dienste van het lant.
 Al vvaft het aerdigh tuygh alleen aen lage struycken,
 Men kan het nae den eyseh met grooten nut gebruycken;
 De minste dingen selfs en dienen niet veracht,
 Sy hebben menigh mensch in beter stant gebracht.
 Daer is een tijt gevvveest, dat tot de wilde bramen,
 De joncheyt niet alleen, maer alle menschen quamen,
 Als tot een rijck bancket: men pluckte met vermaeck,
 Men wonter heylsaem vocht en even soete smaeck.
 De vrucht met suyver vvaes en koelen daeu behangen,
 Wert by de grootste selfs in grooten danck ontfangen,
 Als hun die yemant schonck. Siet ooc een slechte braem,
 Gehandelt nae de kunst, vvas Prinzen aengenaem.
 Maer boven dit gewas soo vint men nutter dingen,
 Die aen ons svvack gesfel geen minder voordeel bringen.
 De kappers van den brem zyn liefstal aen den mont,
 En vrie graveligh is die achte voor gesont.
 De suer-boom vvvel bekend in al de naeste dalen,
 De beijers in haer veruw soo reot gelijk koralen,
 De swarte krake-bey, en ander kleyn gewas,
 Bevint men menighmael dat grooten brant genas.
 Hou stille, snelle pen, en blijfe in uwe palen,
 Ten is u sakeniet hier verder in te drvalen:
 Gefellen, vvatter meer tot desen handel dient,
 Gaet haelt dat tyt de mont van onsen weerden vrient.

On-

Onder de drie soorten van **Aelbesien/ Witte**, **Swarte**, (die geweldigh het vvater ofte pisse doen losen) en **Roode**, zyn de beste verre de beste, ende de gesontste. Dese **Roode Aelbesien** zyn kour ende verdroogende, verre in den tweeden graed, ende wat t'samen-treëkende van nature, met eenige dunnigheyt ofte finigheyt van deelen. En zyn daerom seer goet gegeten tegens alle verhitte des bloets, ende tot alle heete koortsen: vvant sy verkoelen den brant, ende bedwingen de hitte van de Galle, ende het verhitten van de galachtige vochtigheden: ende syn goet om de heete Mage en verhitte Lever te ververschen, ende het bloet te temperen oft te matigen. Sy vverderstaen oock alle inwendig verrottingen, ontfekinge oft inflammatie.

Van den selven aert, ende tot al het selfde zyn bequaem de **Besien** van **Berberis**, die **Sauseboom** ofte **Suerboom** in Brabant noemen, ende wert hier te lande in veel hoven onderhouden.

De Bzaem-besien zyn lieffelijck van smaeck, alse wel rip zyn, en hebben veel saps, dat matelijcken vverm van aert is, en daerom soet, en de Mage aengenaem, te meer om een kleyne t'samen-treëkende kracht, die noch behouden. Maer als yemant de selve in wat te groote menighe eet, dan sal hy daer pijn in't hooft van krijgen.

De swarte krake-besien/ zyn verkoelende van aert, ende dattamelijck verre in de tweeden graed: ende daer toe oock, met een merckelijcke t'samen-treëkinge, droogh-makende van krachten. Sy zyn seer goet voor ee verhitte Mage: verslaen de dorst,

Y

ende

ende sy verkoelen den brant van d'heete koortfen. Sy stoppen de loop, ende maken den buyck hart: sy stelpen ende beletten het braken, walgen, ende op-worpen van de Mage. Men eetse gemeenlijck met vviyn ende suycker, dan die meer verkoelinge begeeren, kunnen rosen-vvater nemen.

De roode Krake-besien en zyn hier te lande soo gemeyn niet als de swarte: maer op sommige plaetsen van Duytslant vverdense veel gevonden. Sy zyn mede verkoelende en verdroogende, maer vvat meer t'samen-treckende van smaeck, en daerom vvat meer stoppende van krachten.

De Veen-besien die ind: Veenachtige plaetsen van Hollant gevonden werden, zyn mede van dier-gelijcken aert ende krachten.

De Stekel-besien ofte **Croes-besien** / ofte gelijck wijte hier gemeenlijck noemen **Crups-bepen** oft **Crups-dooznen** eer sy rijp zyn, soo sy meest gebruyckt werden, zyn kout en droogh heel verre in den tweeden graet, ende t'samen-treckende van naturen, de onrijpe Druyven volnaer gelijkende. Daerom vvorden sy by de spijsen in stede van de onrijpe druyven ofte voor Veriuys gedaen: ende het vleesch-sop ofte ander nat, daer sy in gesoden zyn, behout daer van eenē seer aengename smaeck, ende maect lust en appetijt om eten: verkoelt de heete Mage ende Lever, ende doet vergaen de overvloedige inwendige hitte, ende is goet gebruyckt den genen die koortsachtigh zyn.

Men roertse oock onder eyeren met suycker, ende men bereyts op verscheide ander manieren. Dan hoe sy toe-gemaeckt vverden, sy doen altijt
raem

raeu en kout sap ofte gijl indē lijve groeyen, 'twelck heel luttel ofte niet met allen tot de voedinge van't Lichaem en streckt. De rijpe Cruys-doornen, gelijk sy soeter van smaeck zyn, soo en zyn sy oock by-na niet met allen t'samen-treckende van aert, en hebben eenige kleyne wormte: oock soo geven sy den lijve dan meer voedsels als de onrijpe: ende dat selve sap dat sy by-brengen en is soo raeu niet, als 'tgene dat van de onrijpe komt. Nochtans werden sy seer selden gesocht om by de spijsen te doen, ende voor sause te strecken, ofte alleen gegeten te vverden.

De Cappers zyn vvarm van aert, ende sijn van stoffe, ofte aen van deelen. Als sy versch zynde gegeten werden, dan geven sy den Lichame niet seer veel voedsels: ende de gene die men in Pekel bewaert, voeden noch veel min: maer zyn alleen goet om met ander spijsē voor een sause gegeten te worden, ende zyn een medecinale toe-spijsē, oft salaet, dienende om den verloren appetijt wederom te doen keeren. Sy zyn seer nut voor de vochte Mage, ende beletten het walgen, ende op-werpen van de selve, ende het onmatigh seeweren ofte spouwen: ende doen die koude fluymen ende taeye slijmerigheden die in de Mage zyn, scheyden ende verteeren. Sy suyveren oock ende ontsluyten de verstoptheden van de Lever ende de Milte: ende met ander spijsē gegeten, zyn de Milt-suchtige seer nut, ende de gene die de vier-den-daeghsē koorts hebben. Maer als men se eten wil, dan moet men se eerst met soet water wel af-wasschen, ende daer na moruw gesoden zynde, met Onie ende Azijn, als

ander Salaet eten : ofte men siedtse, ende stoofstse met ander spijsse. De groote, mits datse meer sap ende vleesch hebben, zyn oock ongelijck beter, gesonder, ende voeden meer als de kleyne, hoewel dat de kleyne meer lust om eten ende appetijt geven, ende lieffelijcker zyn van smaeck.

De Byem-cappers zyn van de selve kracht, en daer beneffens seer goet voor het graveel. Sy werden by velen voor gesonder gehouden, als de rechte Cappers.

Ick heb gesien dat sommige in dese stadt de Vlier-knoppen, ofte bloemen als sy noch gesloten zijn, mede in Pekel ofte Azijn bewaren, ende in plaetse van Cappers op tafel setté, de selve dé naem gevende van **Vlier-Cappers**. Syn mede de Mage niet onaengenaem, maken lust en appetijt om eten, en maken dun ende door-snijden de dicke racuwe ofte onrijpe vochtigheden. Dan te veel gegeten, beroeren sy den buyck, ende maken hem weeck.

Van de Boom-vruchten met harde schelpen.

Het V I I. Capittel.

Hier is een ander vrucht, hier is dat *Amarillis*
 Ten hooghsten wel bevalt, en best na haven wil is:
 Komt hier, ó *Coridon*, en brengt de lieve maeght
 Een frewt dat weynigh kost, en esier haer behaeght.

Het

Het is een herders gift, ghy kont geen beter kiesē,
 Gaet leghtet in den kersf gemaect van groene biesē:
 En siert dan u geschenck met vvoordan van de kunst,
 Soo vinje voor gewis haer ongeweynsde gunst.
 En soo ghy vvenst het stuck ten besten voor te stellen,
 Seght dat het is een freuyt van byjter harde schellen:
 Maer dat het even-vvel is binnen vwoonder soet,
 En dat sy regens u aldus oock vvesen moet.
 Dat sy een langen tyt met vwoonder harde streken
 V liefde tot den gront scheen af te vwillen breken;
 Dat nu dien stegen aert dient af te zyn geleyt,
 En eens tot wruven troost het soete lae geseyt.
 Komt op een ander tyt, en brenghet haer Ocker-woten,
 En als ghy in haer schoot de vruchten hebt gegoten,
 Soo seght haer dat het freuyt is dienstigh voor fenijn.
 Maer datter by de Noot oock Ruyte dient te zyn.
 En siet op dat beleyt is mede wat te seggen,
 Dat ick niet voor en heb hier breeder nyt-te-leggen:
 Ghy voeghter vveder by den keest van wruven mont,
 En siet hoe ghy het stuck te passe brengen kont.
 Weest ghy het boom-gewas, laet haer de ruyte vvesen,
 En seght dat dit vermengh veel qualen sal genesen:
 Seght vorder, lieve vrient, dat hier te seggen valt,
 Maer siet dat wruve tongh niet al te los en malt.
 Spreeckt niet als nae de kunst, en om het wel te leeren
 Soo maect tot desen Bouck een vlijtigh oogh te keeren;
 Ghy sult hier konnen sien, soo klaer gelijck den dagh,
 Al wat het boom-gewas en wat het kruyt vermacht.

DE Eeckelen zijn by alle de Heydenscheschrij-
 vers niet alleen gehouden voor de oudtste
 vruchten, maer oock voor het eenigh voedsel,

waer by deeerste vverelt alleen plagh te leven. *Lutetius* in't vijfde Boeck:

*Al vvat de sonnegaf, en vwater van den regen
Komt spruyten uyt het velt, dat is een rijcken seggen
De menschen aangenaem, en in het eycken vwater
Daer is dat al het volck sijn blijde seeften horen.*

En hierom ist dat dese vrucht haren naem heeft na den Hebreuschē *Alhel*/ oft *Cerhel*/ dat Eten beteeckent, gelijk *Fagus* in't Latijn van het Griex *Φαγών*, dat oock Eten geseyt is. In een wet van de twaelf taeffelen (de welcke de oudste wetten vande Romeynen waren) ons bewaert by *Plinius* in syn 16. Boeck op het 5. Capittel, wert toe-gelaten, datmen de Eeckelen, die op een ander mans acker vielen, vermochte op te rapen. Op welcke vvet de groore Rechts-geleerde *Caius L. qui venen. ff. de verb. & ver. sign.* aenmerckt, dat by het woort Eeckelen niet alle de vrucht van de Eycke, ofte alderhande Eeckelachtigh gewas, maer oock van alle ander boomē moet verstaen werdē, na het exempel van de Grieksche spraek, in de welcke alle soorten van boomen *ἀνρόδρα*, dat is, Eycken ghe-noemt werden. Dit schijnt wel plaets te hebben in die vvet, de welcke ick geloove van de Romeynsche Tien-mannen gemaect te zyn, om dē honger van de armen te verlichten, haer toe-latende alderhande af-gefallen vruchten op te rapen; dan ick twijffele, ofte dat allefins soo uyt te leggen is. *Ovidius* in't begin van syne Boecken vande *Transformatie*, daer hy van de gulde eeuwe spreect, ende van't

van't gene dat de menschen doen aten, onderscheyt
de Eeckelen van d'ander boom-vruchten, mer dese
versien :

*Het aertrijck met den plough of egge niet gevront ,
Droegh uyt een gullen schoot , en uyt een wetten gront ,
Al wat den mensche spijst, wat kruyt en boomen gevan
Dat is aen al het volck genoeghsaem om te leven :
Ee vrucht van't eycken-hout, en vande wilden braem,
Die vvaeren even selfs de Prinçen aengenaem.*

Maer daer na het Koren gevonde zynde, ende
de maniere om het lant te ploegen, en te besaeyen,
hebben sy de Eeckelen voor de verckens gelaten.
Daer van ist spreek-woort by de Griecken, *Al*
Eeckelen genoegh, als of sy wouden seggen, alster beter
komt, dan laet men slechter staen. Nochtans ge-
tuyght *Galenus* in het tweede Boeck van de krachtē
der Voedselen op het achtendertighste Capittel, dat
die van Arcadien, als de ander Griecken al Koren
aten, noch lange haer aen de Eeckelen hielden : en
Plinius schrijft op de aen-gewesen plaetse, dat noch
in syne tijt vele volckeren by Eeckelen leefden : jae
datse den Spaengjaerden soo aengenaem waren,
dat sy die voor bancket op de taeffelen lieten setten.
Sulck bancket, seyt *Erasmus* van Rotterdam in de
uyt-legginge van't gemelte Spreek-woordt, vvas
heel bequaem voor de gene, die de pis tot spoel-
water voor haer tanden gebruyckten. Maer al ist,
dat niemant die leckere kost uyt Arcadien sal gaen
halen : soo zyn even-wel de Eeckelen dicwils seer
wel te pas gekomen in hongers noot. By aldien die

Y 4

van

van Leyden Eeckelen in haer stadt gehadt hadden, men soude van soo veel ellende in haer belegeringe niet gehoort hebbé. Waer van *Galenus* een schoone getuygenisse geven kan, in het vermeldte Boeck en Capittel, alwaer hy oock de maniere om de Eeckels „ tot spijs te bereyden beschrijft. Als op sekeren „ tijt, seyt hy, ons Lant van hongers noot geplaeht „ werde, ende datter groote menigte van Eeckelen „ ende Mispelen gewassen was, soo begroeven de „ boeren de selve in kuylen, diese in de vvinter en „ in't voor-jaer in plaetse van Koren aten. Te vo- „ ren waren de Eeckelen maer kost voor de ver- „ kens. Maer alsoo de huys-luyden de selvige doen, „ gelijk sy plegen, niet en konden voeden, soo „ atense het Koren voor eerst op. Daer nae „ de vvinter op handen zijnde, ontgroeven sy de „ Eeckelen, ende bereyden die tot spijs op ver- „ scheyde manieren. Want sy kooftense somtijts „ in water, ende bradense wat onder heete asche, „ somtijts stieten syse tot meel ende maecktender „ papen bry van, somtijts besproeyden syse alleen „ met vvater, ende dedender een sause by; somtijts „ aten syse in melck gesoden, ofte in honigh geleyr. Voorwaer soo in de stadt van *Numantia* eertijts, oft in onsen tijde te *Sancerre* in Vrancrijck (daer niet ongegeten bleef) maer Eeckelen hadden geweest, sy vvaren onwinbaer gebleven. Want de stadt *Chios* in't Eylant van den selfde naem, hiel de belegeringh soo lange tegen met Eeckelen eten, tot datse ontset werde, als uyt *Cornelius Alexander* by *Matthio-Vums* te lesen is, in de uyt-legginge van *Dioscorides* 1. 121. En *Galenus* seyt op de gemelte plaetse dat de Eecke-

Eeckelen niet minder voedsel geven, als veel spijs die van Koren gemaect wert. Maer 't selfde (als hy schrijft in 't Boeck van goede ende quade gijl oft sap op het 4. Capittel) is dick, raeu, en kout, en gaet lancksaem na beneden, waer uyt volghet datse hardt om te verdouwen ende qualijck om te verteren zijn.

Alsoo wy om d'outheyt, van de Eeckelen eerst gehandelt hebben, soo sullen vvy dit Capittel vervolgen met de Boom-vruchten die mede harde schelpen hebben, in 't Latijn met een gemeenen naem van Noten beteeckent, aenvangende van de gene, die den selfden eygentlijk gegeven wert.

De Ocher-noten zyn warm ende droogh, insonderheyt alse vvat verdrooght zijn. Want de versche hebben meer vochtigheyt, ende minder warmte. Derhalven zijn de versche de beste, hoewel sy oock moeyelijck om te verteren zyn, ende luttel voeden: maer de drooge maken veel galle, ende zyn een heete galachtige Mage schadelijck. Daerom soude men mogen dencken, datse voor oude luyden bequamer souden zijn, als voor jonge: Maer om dat sy de krop van de Mage, Keel, ende Stroot beschadigen, hoeft verwecken, ende pijn in 't hooft maken, soo zijnse oock onnut voor de selve. Sy zijn een goede remedie tegen vergift, met vijgen, ende vvijsruyt, ende wat zout gegeten. Ende dit ist secreet dat *Pompeius* vond, in 't Cantoir van den overwonnen Koningh *Mithridates*, met syn eygen hant geschreven, gelijk te lesen is by *Plinius* in het 23. Boeck van sijn Natuerlijcke Historie op het 8. Capittel. Sy werden gemeenlijck gepresen,

Y S ende

ende goet gehouden op visch gegeten, om dat sy de vergaderingh van eenige slijmerachtigheyt, ende bedervinge van vochtigheden, die lichtelijck op het eten van de visch in de Mage geschiet, met haer warmte ende drooghte beletten, ende indiender misschien eenige vergiftigheyt ofte quaet-aerdigheyt, gelijk somtijts gebeuren kan, in de visch is, de selve met een besondere kracht kan tegenstaen.

De Hasel-noten geven meer voedsels, dan de Ocker-notē, maer zijn wat kouder: even-wel warm ende droogh. Sy zijn harder om te verteren, ende maken grover ende aerdtachtiger sap of gijl, als de Ocker-noten. Veel op andere kost gegeten, drijvense in de Maegh, ende veroorsaken op-blasinge, brakinge, ende pijnē in't hooft. De versche zijn beter als de drooge, ende maken de gesonde menschen haest vet.

Tot de Eeckelen ende Noten behooren oock de **Castanien** (*Plin. 23. 8.*) de Eeckelen van Iupiter, in't Griecx genoemd, ende in't Latijn Castanie-noten. *Virgilius Eclog. 2.*

Castaneasque nuces, una quas Amaryllis amabat.

De Castanien, seyt *Galenus*, zyn de edelste van alle de Eeckelen, ende onder alle de wilde vruchten brengen sy den Lichame alleen eē redelijck voedsel by, in het tweede Boeck van de kracht der voedselen. Ende in't Boeck van het goet en quaet sap op't vierde Capittel, seyt hy, dat sy goet voedsel geven, als sy wel verteert werden. Maer sy zijn swaer om te verteren, en sincken seer tragelijck na beneden. Geven oock grof ende duerende voedsel, maken den

den buyck hart, stoppen de loop, ende veel gege-
ten, verwecken veel winden, ende pijn in't hooft.
De raeuwe hebben een by-een-treckende kracht,
ende zijn dapper windigh, daerom zijns beter ge-
braden, of gesoden. Ick hebbe by de huyluyden,
daer heele bosché van Castanien staen, ende meest
voor de Verckens geworpen werden, gesien Broot
van Castanien-meel ghebacken, het vvelcke seer
swaer en hart om te verteeren was.

De Distacien ofte **Fistiren** zijn mede hart te
verteren, doch minder als de Noten. Anderszyn
sy goet van slap, ende geven prijselijck voedsel,
doch nochtanseé weynighskendickachtigh. Oock
t voedsel dat sy by-brengen is tamelijck veel: ende
daerom können sy kracht geven, ende wederom
verstercken al de gene die door lange siekten ofte
anders onsterck ende slap geworden zyn: ende sy
maken wederom vet ende gelijvigh die door de
selve oorfake mager zyn: Daerom zyn sy seer nut
de uyt-droogende ofte uyt-teerende menschen.
Rabbi Moses houdtse voor de beste van alle vruchté,
om datse de walginge beletten, ende de Mage etens
lust doen krijgē. **Avicenna** seyt oock datse de Mage
bijster seer verquicken: het hert oock verstercken,
ende goet bloet maken; jae soo goet zyn als de
Amandelen. Dan **Galenus** twijfelt seer ofse soo
veel deughden hebben. Immers men moet beken-
nen datmen daer niet veel t'seffens van etē en mach.
Want sy vullen het hooft met dampen, ende scha-
den de kinderé, ende de heete menschen, om datse
haer t bloet onsteken, ende draeyinge in t hooft
veroorfaken. Maer alsmer Conserve van Rosen
met

met oft na eet , dan en schaden sy niet.

Te Venetien maectt men een soorte van Marcepeynen uyt dese vruchten , *Pistacciate* genoemt, die goet gehouden werden, om de oude koude mans vvat lust ofte krachts te geven om met de vrouwen om te gaen.

Onder de Noten , werden mede gherekent de Amandelen, die oock Noten genoemt werden van d'Heere en Meester *Hugo de Groot*, in sijn Tragedie van Ioseph , den hoogh-geleerden *Vossius* toegegeygent, ende van hem my, terwijl ick dit schrijve, vereert, *Aët. 2.*

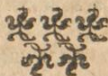
Apumque nectar, atque amygdalinas nuce.

Van de Amandelen hebben wy tweederley soorten, Soete ende Bittere. Onder alle de soorten van Noten, daer nu af gehandelt is, zyn de **Soete Amandelen** de alderbeste , matelijck warm ende vochtigh, ofte een weynigh nae de drooghte treckende. *Galenus* schrijft in het tweede Boeck van de kracht der voedselen op het 29. Capittel, dat de Amandelen niet veel voedsel en geven. Maer de eervarentheyt leert, ende soo veelderhande spijsse, die van Amandelen gemaectt wert, betuyght volkomentlijck, datse veel voedsel maken, ende dat van matige en goede stoffe. Sy zijn seer goet voor uyt-geteerde Lichamen met Suycker ende Rosenwater gegeten, ofte tot Marcepeynen gebacken.

De Soete Amandelen , als oock al de voorverhaelde soorten van Noten, zyn door haer windachtigheyt ende substantie bequaem, om den lust van by-slapen te verwecken, ende te vermeerderen :
dan

dan het is een quaden put, daer men t'vvater in dragen moet.

Bitter Amandelen zyn onbequaem om voor spijs gebruyckt te werden, hebbe even-wel gesien, Marcepeynen daer van gebacken die men at om niet lichtelijck droncken te vverden, dan heb niet konnen mercken, dat de selve ofte soo toegemaeckt, ofte uyt de hant gegete, daer toe groote kracht hadden: al ist oock dat van dese kracht veel beschreven is by *Plutarch. 1. Symp. qu. 6. Athen. lib. 2. ende Plin. 23. Nat. 8.*

Van Appelen, Peeren, ende ander Boom-vruchten met sachte schellen.

Het VIII. Capittel.

Koom hier wie immer vvas genegen om te snoepen,
 Ghy vvort hier tot een feest van uwen aert geroepe:
 Hier is bevalligh oft, en aerdigh boom-gevvas,
 En vvat men immermeer van gulle tacken las;
 Koom pluckt hier metter hant, en eet met volle kaken,
 Maer vviltet niet te grof of niet te gulfigh maken:
 Eet fruyten met bescheyt, en nae de rechte maet,
 En let vvat hinder doet, en vvat de leden baet.

Maer

Maer denckt oock boven dat, hoe seer het is te schromen

Dat eens den appel-man staet om syn gelt te komen;

En daerom vveest beset, op datje niet en eet

Voor datje van het fretuyt de vware gronden vweet.

Ghy dient van al het oofte den rechten aert te vveten:

De Persen zyn vergif door onverschichtig eten,

De Quee, de Vijgh, de Druys, de Mispel diene gemijt,

Ten sy men die gebruyckt op haren rechten tijt.

De vroege Abrikock, den Appel van Granaten,

Kan de en hinder doen, en genen vveder baten;

De kunst gelt over al. En vvaerom meer geseyt?

Geen sake dient gedaen als met een goet belegte.

Gelijck onder den naem van *Nux* niet alleen de Gnooten, maer oock alle de boom-vruchten met harde schelpē, in't voorgaende Capittel beschrevē, begrepen werden: alsoo en beteyckent de naem van *Pomum* in't Latijn niet alleen de appelen, maer oock alle de boom-vruchten met vveecke ende sachte schellen, van de vvelcke vvy nu sullen handelen.

De Appelen zyn allegaeder kout en vochtigh van naturen, ende hebben daer by een overvloedige vvaterigheyt. Maer ghelijckse seer verscheide van smaek zyn, want sommige zyn soet, sommige suer, andere vvrangh, eenige tusschen beyde, soo is oock den aert ende nature van de selve verscheiden, nae de verscheidenheyt ende het onderscheyt van de smaek.

De Soete Appelen zyn min kout ende vochtigh, ende schier middel-maetigh gestelt. Dese behouden de vastigheyt ofte gelijvigheyt van haer vleesch of stoffe, als sy gesoden of gebraden zyn, ende bren-

gen

gen den lijve overvloediger voedsel, als andere. De suere Appelen zyn kouder ende oock vochter dan d'ander: ende het vleesch of de stoffe van dese, als sy gesoden of gebraden vverden, valt van een, ende vvert heel gesmijdigh, ende en behout geene gelijvigheyt met allen. Sy en geven oock soo veel voedsels niet als de soete, ende 't gene dat sy by brengen, is raeu en kout. Dan sy slijbberen soo haestelijck ende soo lichtelijck door de dermen ('t welck de soete niet en doen) dat sy den Buyck die te hart was, weeck en los maken, insonderheyt als sy voor alle ander spijsen genomen werden.

De vvranghe, vvringende oft r'samen-treckende Appelen, als zyn de Wilde ende Onrijpe, zyn kouder van aert dan de voorgaende: ende sy doen dicker ende heel windigh gijl in't lichaem groeyen, ende stoppen den buyck.

De Appelen die niet suer, oft soet, noch oock wrangh, maer tusschen de voor-seyde smaken gestelt zyn, ende dickwils twee oft drie verscheyden eygentheden ofte besondere smakelijckheden op de tonge vertoonen, fullen die vverckinge van die eygentheyt die hunnen smaeck meest openbaert, oock meest voort-brengen: hoe wel dat sy van de ander eygentheden oock mede deelachtigh zyn.

Dan voor allen soo zyn de gesoden ofte de gebraden Appelen alijt beter dan de raeuwe: vwant de schadelijckheyt die meest uyt de windachtigheyt ende overtollige vochtigheyt komt, wert door de hitte des viers wech-genomen: ende de selve mach dan oock bedwongen ende verbeteret werden door goede ende bequame specerijen ende ander dingen die-

die men daer by doen kan.

Voorts soo kan men de appelen besigen, als medicamenteus voedsel: allegader alffer verkoelingh van noodé is, gelijk in een heete Mage: de sueren, alffer dun-maeckinge van taeye vochtigheden van doen is: de wrange oft t'samen-treckende, als den Buyck te vveeck is, ende verstoppinge ontbreect: Maer even-wel zijn sy allegader van quaet sap, ende voor de Mage ende senuachtige deelen onbequaem. Dan deschadelijckste zijn de gene, die geen smaek en hebben, ende gansch vvaterachtigh zijn, 't welck haer lichtelijck doet bederven. De soete wel-rieckende, ende die een specerachtigen smaek hebben; zijn de alderbeste: want sy geven het Lichaem redelijck voedsel, zijn de teringe der Mage niet tegen, verstercken het hert, verheugen den geest, ende zijn in swaermoedige siekten bequaem, voor de welcke oock in de Apotheken gemaect wert een Syroop van Appelen, Sy verlaen den dorst, openen de borst, doen de fluymen rijfen, en stelpen den hoest.

Appel-dranck oft *Cidre*, ghelijck men hem in Vrancryck noemt, wert van het uyt-geperste sap gemaect, ende is op sommige plaetsen, daer weynigh wijn wast, als in *Normandien* soo gemeen als by ons het bier, is van smake vvijsachtigh, ende hout hem oock gelijk de vvijs. Want metten eersten is hy soet, daer nae teert hy ende is dan wat scherper. Ten laetsten heel geklaert zijnde, heeft hy eenen scherperen smaek: dan metter tijt verandert hy van smaek gelijk de wijn. Niet-te-min is hy in't klaer vvorden veel lieffelijcker, dan als hy heel

heel klaer is. Als ick Anno 1615, te Caen studeerde, konde ick geensins smaek krijgē in dese Cidre, dan de Professoren seyden my, dickwils ons bier versocht te hebben, maer dat sy het mede niet en konden drincken. Soo getuyght de Heer van Montaigne 1. des *Essais* 25. dat hy hem tot alles wat voedsel geeft sonder onderscheyt hadde kunnen wennen, behalven tot het Bier; het welck hy niet en konde verdragen. De oorfaeck van beyde is de gewoonte van jonghs op, de welcke met recht voor de tweede Nature gehouden vvert. Dan men moet voor al weten dat de Cidre niet goet gedroncken is den genen, die 't siere zijn hebben.

De Peeren zijn mede niet min als de Appelen in nature ende smaeck verscheden. Want men vindt soete, suere, wrange, en die eengelyck waterachtige soetigheyt hebben. Waerom sy oock van geen eenderhande kracht en zyn. Alle Peeren stoppen den buyck en maken hem hart, insonderheyt de gene die wrangh ende sarp van smaeck zijn; sy verkoelen meer als de soete, maer zyn niet goet voor de mage, darmen, ende de senuachtige deelen.

Indiender yemant is begerigh om te vueten

Wat peer, of ander vrucht, is nu te zijn gegeten;

Die neme dit gemerck: Het freuyt dat niet en kraeck

Das houdt men in't gemeen dat alle monden smaect.

De soete Peeren zijn meer getempert: maer zyn allegader meest van kouden ende vochtigen aert. Sommige zijn even-wel warm ende vochtigh als de Muscatel-peeren, en daerom de bedervinge meer

Z

onder-

onderworpen. *Galenus* in het 6. Boeck van de droogen schrijft de Peeren een ongelijcke getempertheit toe na de deelen, en seyt dat eenige deelen aerdtichtigh, eenige vvaterachtigh zijn. Maer 't schijnt even-wel dat in de meesten de koude, ende vochtigheyt, de soetigheyt ende drooghtete boven gaet. Sy en zijn de Mage niet onáengenaem; alsse eerst gegeten werden, dan stoppense (om sulcx te beletten, stovense sommige met Corinthen) maer gegeten na d'ander spijsse, maeckense los, en sluyten de krop van de Mage: insonderheyt de gene, die watreckende zijn. Sy geven door de banck meer ende overvloediger voedsel dan de Appelen, maer 't selve is mede kout en waterachtigh. En dickwils alsse bederven veroorsaken roo-loop en boorts; insonderheyt alsse niet heel rijp en zijn, ende oock al te vochtigh, gelijk van de Muscatellen geseyt is. De soete, vette, ende smoutachtige Peeren voeden meer dan d'ander. Sy zijn alle beter gesoden ofte gebraden, als raeu gegeten, om reden in de Appelen verhaelt. Maer de gene die met Colijck ofte Krimpinge des buycx onderhevigh zijn ofte graveelachtigh, moeten haer van het Peeren eten wachten, om datse kout en windigh bloet maken, ende steenen doen groeyen; anders weynigh gegeten in't laetste van de maeltijt, ende nimmermeer nuchteren, met Kaes, Zout, Suycker, Peper ofte Canceel, raeu, gesoden, gebraden, ofte geconfijt mogen van alle menschen (behalven oude, ende koude) in alle tijden gegeten werden, mits daer stercken vvijn op drinckende.

Men maeckt oock een **Peer-wijn** als van Appelen,

len (Peer-dranck ofte *Cidre-Pere* geheeten) die voor Bier of Wijn streckt.

Vande **Citroenen** ende **Limoenen** en besigen vvy in onse spijs niet als het sap, in plaetse van Veriuys ofte Azijn. En soo gebruyckt, kan het de heete ofte galachtige vochtigheden die in de Mage leggen, krachteloos maken ofte bedwingen: doer den verloren appetijt vveder-keeren, ende is de Mage seer aengenaem.

Vande selfde kracht is het sap vande suere **Oraengie-appelen**: dan t gene dat van de soete komt en is soo verkoelende, noch oock soo verdroogende niet, maer komt eer tot een matelijcke of redelijcke vvarmte ende vochtigheyt, en is aengenaem ende behaeghlijck van smaeck. Maer het sap van de half suere ende half soete is mede van aert ende krachten tusschen beyde. Sy zijn allegader seer nut om de sieckte die van quade of bedorven spijs ende stinckent vvater gekomen is te genesen: dan de Citroenen zyn daer wel soo krachtigh in. Soo lesen vvy van onse Reyssen op Oost-Indien, dat soo haest de Schepen een Eylant aendoen, daer Citroenen of Oraengie-appelen wassen, het scheeps-volck dat van de Scheur-buyck onbequaem was om yet te doen, terstont geneest, en fris ende gesont tot haer vverck keert. De soete Oraengie-appelen zijn oock seer goet om alle verstoppinge te ontsluyten, ende wordē nuttelijck de swaermoedige melancholijcke menschen gegeven, ende de oude lieden, ende de gene die veel sinckingē op de borst onderhevigh zyn. Maer de suere verkouwen de Mage, stoppen den buyck, ende maken de borst, ende de aeffem-

aderen engh: dan als men daer niet veel teffens van en eet of dat men wat geconfijte Araengie-schellen daer toe eet, dan zijn sy de heete jonge menschen, ende dat in heete tijden des jaers nut genoegh. Dese geconfijte schellē, als oock van de Citroenen, stercken de Mage, ende zyn goet voor de gene die een stinckenden adem hebben.

De binnenste sappige keernen van de **Granaet-appelen** zyn tamelijcken goet van sap oft gijl, ende de Mage oock aengenaem: doch geven luttel, seer dun oft oock geen voedsel. Dan alle de soorten van Granaet-appelen zyn verkoelende ende vvat t'famen-treckende: maer allegader niet alleens. Want de soete en verkoelen soo seer niet als de ander, noch en zyn oock soo t'famen-treckende oft soo droogh-makende niet, maer vochtiger dan d'ander, en bequamer om het Lichaem te voeden: dan sy maken seer haest vvinden, ende swellingen in den buyck. Daerom en zynse soo nut niet om van de koortse menschen gebruyckt te werden, als de ander. De suere Granaet-appelen, ende sonderlingen de gene die eenige vvrangicheyt in hebben, zijn merckelijck verkoelende, droogh-makende, en een vveynighskent t'famen-treckende van aert. De vochtigheyt of t'sap is de Mage seer bequame: want sy sterckt de weecke Mage, ende verkoelt de verhitte, verdriift alle vvalginge, ende doet het braken op-houden.

De Queen zyn kout en droogh tot in den tweeden graed, van liefelijckē reuck: daerom geboodt de vvijse vvet-gever *Solon* dat alle de jonge dochters, eer sy met haer Bruydegoms te bedde gingen, in

in dese vruchten bijten soude, om daer van eenen goeden aeffem te behouden. Raeu en werden sy by-na nergens gegeten, ende zijn schadelijck voor de senuwen, ende maken krimpinge in den buyck. Gesoden ofte gebraden, oft oock met suycker geconfijt, ofte tot marmelade (dat men oock *Quee-vleesch* ende *Quee-kruyt* noemt) gemaect, zyn bequamer ende liefelijcker om eten. Men eeste veel tot hutspot, met schapen-vleesch gestoof. Sy zyn hard om te verteren, geven luttel voedsel, ende dat selve grof ende niet haest na beneden gaende: sy verstercken de mage, ende houden het braken op, ende indien se op het laetste van de maeltijt genomen werden, gelijk men gemeenlijck doet met wijn gestoof, soo sluytense den mont van de Mage toe, en beletten dat de dampen van de spijs niet na de hersenen op en stijgen, ende maken den buyck weeck, de spijs neer-dringende: maer in't eerste ende voor ander spijs gebruyckt, stoppen se, ende beletten dat de kost tragelijck uyt de Mage gaet. Dan is oock ondienstigh datse nae ander spijs te overvloedigh gebruyckt vverden: vwant dan dringense, door het geweldigh toe-trecken van den opersten krop van de Maegh, de spijs nae beneden al eer sy volkomentlijck verteert is, ende veroorfa-ken krimpinge, ende colijck.

De Persen/ oft Persijcken werden gemeenlijck veel gegeten, om haren liefelijcken en aengenamen smaect, sy zyn bequaem om door haren reuck het herte te verquicken, ende oock om den stanck des adems te beteren, die van de Mage komt. Dan de gene die hun gesontheyt lief hebben, moeten daer

foo luttel van eten alst mogelijck is, ende dat eer nuchter als andersins, om datse haest in de Mage bederven, en geen goet voedsel en geven, insonderheyt als men se nae ander spijsse in 't laetste van de maeltijt eet: want dan maken sy dat d'ander spijsse met haer in de Maegh bederft, waer uyt koortse, boorts, ende ander siekten ontsaen. Maer als men se in 't beginsel van de maeltijt voor alle ander spijsse eet, dan en zynse foo quaet ofte foo hinderlijck niet: vvant gemerckt datse vocht en slijberigh zyn, daerom sincken sy haest, ende lichtelijcken na beneden, en mildien den buyck weeck-makende zyn oorfaeck dat de ander spijsse te eer ende te gemakelijcker nederwaerts ghedreven, ende van onderen uyt-gelaten wort. Sy moeten soberlijck ende met forge gegeten werden, ende men moeter geen bier, water, ofte kouden dranck, maer goeden vviijn op drincken. Gedrooght zynde en zynse foo schadelijck niet, maer bequaem om het walgen ende braken van de Mage, ende den buyck-loop te beletten. Want door het verdroogen wert de overtollige vochtigheyt, de welcke oorfaeck is datse foo lichtelijck bederven, verteert, ende eenige suerigheyt, ender'samen-treckende kracht gelaten. Insonderheyt in vviijn gekooft, waer door sy de schadelijckheyt, diese mochten behouden hebben, komente verliefen.

De Abycots/ by eenige vroege Persen geheeten, zyn de Perlen seer gelijk, maer beter als de selve, gelijk *Galenus* betuyght, in 't tweede Boeck van de krachten van de Voedselen op 't twintighste Capittel. Want sy en bederven foo haest in de Mage

Mage niet, als de Persen, ende zijn lieffelijcker, ende de Mage aengenamer. Want al ist dat een Italiaens Medicijn *Pisanelli* van contrarij gevoelen is, (die oock gevolght wert in't by-voeghsel van onsen Nederlandtschen *Dodonaeus*) ende seyt ofte dat den text van *Galenus* bedorven is, ofte dat hy syn smaect verlorē hadde: soo kan nochtans een yegelijck die Persijken ende Abricoosen kent, lichtelijck sien, dat *Galenus* hier in te vergeefs berispt wert. Want de Persijken hebben ongelijck meer vochtigheyt, ende zyn derhalven de bedervinge meer onderworpen: maer de Abricoosen werden met minder perijckel gegeten, gelijk de eervarentheyt selve leert. Dat is even-wel de waerheyt, dat de selve, als oock andere freuyt, het beste voedsel niet en geven. Ende alsoo sy kout ende vocht zyn in den tweeden graed, soo en dienen se niet als jonge luyden, die heet bloet hebben, ende sterck van Maegh zijn.

De Mispelen zijn kout ende droogh in den tweeden graed; van den boom gepluckt zijns heel wrangh, ende onbequaem om te eten, voor al eer sy moruw geworden, ende verrot zyn. Sy werden tragelijck verteert, ende geven weynigh voedsel. Sy zijn bequamer den genen, die een heete Mage hebben, als andere: dan veel gegeten beswaren sy de Maegh, en zijn bequamer om voor Medicijne, als voor Voedsel gebesight te vverden gelijk *Galenus* seyd in't tweede Boeck van de krachten der Voedselen op het 25. Capittel.

De Cojnoelien zyn bijsker sarp ende lamper van smaect, ende dien volgende soo verkoelense, ende

trecken wat te samen. Syn daerom de Maegh bequaem, alsoe wat verhit is. Maer de gene die een koude ende vervuylde Maegh hebben, zyn sy schadelijck.

De Kerffen ofte *Kriicken* zyn tweederhande, suere, ende soete. Die suerachtigh ofte wijnachtigh van smaeck zyn, ende in Brabant gemeenlijck **Kriercken**/ by ons **Boogaerd-Kerffen** gheuoemt werden, zyn de beste, ende werden by vele boven alle ander sieuyt gestelt. Sy zijn licht om te vertieren, ende gaen ras na benedē, verkoelen de Maegh ende Lever, verslaen den dorst, ende verwecken den appetijt: verderven oock soo lichtelijck niet, dan gevē geen ofte luttel voedsel. De soete Kerffen zyn, om haergroote vochtigheyt, nergens na soo goet als de suere, ende verderven lichtelijck: doen quade vochtigheden in den lijve vergaderen, waer van niet alleen veel gewormie ende ongedierte in de dermen groeyt, maer oock dickwils quade ende besmettelijcke Koortsen veroorsaect werden. De argkste zyn de kleyne ofte vroege Kerffen, ende de swarte, die wy den naem van *Kriicken*, ofte *twarte Kerffen* geven, ende waer van de lippen seer gheverwet vverden. Dan de **Mozellen** zyn heel goet en gesont, verkoelen ende verstercken de Maegh, gelijck oock doet den wijn van de selvē gemaect.

De Pruymen zyn oock in veel soortē verscheyden. In ouden tijden plaght men meest te houden van de Spaensche, en die in Syrien, ontrent de Stadt van *Damasco* vviessen: maer dese werden nu mede in Eüropa onderhouden. Hedensdaeghs vvasen seer veel Pruymen in Hongarijen, te weten
de

de lange Pruymen, die veel in andere Landen versonden, ende seer ghepresen werden. Maer men moet niet soo seer uyt de plaets, als wel uyt haren aert en krachten de Pruymen estimeren. Sommige zyn soet, sommige suer, sommige een weynigh wrangh, sommige gemenght van smaect; ende daer zyn swarte, blauwe, gele, roode, ende groene.

Alle Pruymen zyn koutende vochtigh: maer de Soete, en zyn soo kout van naturen niet. Sy benemen den dorst, matigen de scherpigheyt van de galle, ende zyn derhalven de heete ende galachtige menschen bequamer, als andere: sy zijn niet hart te verteren, ende gaen lichtelijck na beneden.

De Verssche Pruymen verkoelen wel meer, ende maken den buyck weeck nuchterē, oft in't beginsel van de maeltijt genomen, maer maken door haer overtollige vochtigheyt quaet ende ongesont bloet. Even-vvel zyn d'een beter als d'ander. Die vol raen ende waterachtigh sap zyn, gelijk de witte ofte gele Pruymen, zyn ongesont. De Blauwe zijn heel vierigh, ende werden daerom in tijde van Pest met recht verboden. De groote ende roode Eyer-pruymen zyn de beste, ende soo vochtigh niet als andere: tusschen beyde gaen de gene, die vvat groenachtigh zijn, die seer sappigh en redelijck getempert zijn. De gedrooghe Pruymen zijn veel bequamer om te eten, ende brengen beter voedsel by, 't welck niet seer haest bedorven en wert: ende houden even-wel een open Lichaem. Het welck *Martialis* oock aenwijst in dese verssen:

Pruna peregrina carie rugosa senectæ

Sumo. solent duri solvere ventris onus.

Z. 5

De

De gene die een weecke Mage hebben, moeten de Pruymen laten, door diense de selve los en slap maken.

De Moerbezien zyn verkoelende en vochtigmakende van aert: sy verslaen den dorst, matigen de hitte van de gal, geven weynigh voedsel, schieten ras na beneden: maer alse te langh ingehouden werden, dan verderven sy lichtelijck, ende krijgen een quaden aert, by-na gelijk de Meloenen ende Pepoenen. Daerom moetense altijt ghenomen werden in een ledige Maegh, ende daer geen quade vochtigheden in en zyn, op datse terstont neder mochten sacken, ende niet bederven soudent alse te langh in de Mage bleven, ofte eenige quade materie aldaer vindende, van de selve niet medequament bederven. Dan in't lest van de maeltijt kunnen sy mede gegeten werden, alse niet volkomen rijp en zyn, en noch wat op de tonge t'samen-trecken. En van sulcke moet de Poëet *Horatius* verstaen werden 2. *Sat. 7.*

————— *Ille salubres*

*Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiat, ante gravem qui legerit arbore solem.*

Maer't gene wy geseyt hebben, is in dese versien uytgedruckt:

*Al die tot haren nut Moer-beÿers willen eten,
Behooren nae de kunst het rechte gebruyck te weten;
Dit freuyt niet al te rijp is dienstigh voor het lest,
Maer anders etet eerst, 't is voor den eten best.*

Onder al het Oest zyn de **Vijgen** altijt in groote ach-

achtingh geweest, soo om hare lieffelijckē smaeck, als om dat sy van beter sap zijn, als ander vruchten. De Philosoph *Plato* plagh soo veel van de Vijgen te houden, dat hy daerom *φιλόνικον* genoemd werde. Volkomen rijp, maer noch versch zynde, zijns warm ende vochtigh, geven meer voedsel, als ander vruchten, ende gaen haest beneden af. Sy hebben een door-dringende, en suyer-makende kracht, suyveren de borst, ende nieren, ende setten 't graveel af. Maer te veel gebruyckt maken sy winden ende op-blasinge in den buyck, ende syn derhalven niet goet voor de gene, die met het colijck veel gequelt zijn. Sy maken het Lichaem vet, maer het vleesch datse maken is sacht en bol. De gedrooghte Vijgen zijn warmer ende drooger, ende hebben meerder kracht om te suyveren, openen, ende dun te maken. Nochtans makense mede den buyck sacht, ende zijn heel soet, ende daerom niet bequaem als de Lever ofte Milt ontsteken is, om datse verstoppinge veroorsaken: vvelcke onbequaemheyt verbeterd kan werden, als men daer eenige dingen by doet, de welcke door-snijdende ende dun-makende van kracht zyn. Dickwils ende veel gegeten, maken geen goet bloet, maer 't gene dat lichtelijck bederft; ende daerom wert geloofd, datse luyfen doen groeyen. Dan die schadelijckheyt wert verbeterd, alsse met Amandelen ofte Noten gegeten werden.

De Druyphen volgen de Vijgen in gesontheit, soo van smaeck, als van goet voedsel, insonderheit alsse heel rijp geworden zijn. Dan in de selvige is groote verscheydenheit. Want eenige zijn soet, an-

andere suer, sommige wrangh, ende vele die in geene smaeck uyt en steken, ende wijnige Druyven genaemt werden. De *soete* hebben warmer sap, ende verwecken daerom den dorst: de *suere* ende wrange zijn kouder: de *wijnige* zijn tusschen beyden. Sy werdē versch van den vvijsngaert gepluckt ende gegeten, ofte gedrooght, die men **Rozijnen** noemt. De *versche Druyven* zijn van weynigh voedsel, ende vvindachtigh, bederven als sy langh in den buyck blijven, en verwecken aldaer spanningh ende krimpinge, doen de Milt swellen, ende vervullen de Maegh ende Lever met raeuwe ende quade vochtigheden. Anders maken sy den buyck week: ende moeten daerom voor ander spijsje gegeten werden. Maer de versche werden meer uyt lust, als om de gesontheyt gegeten.

Onder de Rozijnen isser mede onderscheyt van vvegen den aert ende smaeck. De *wrange* zijn kouder, verstercken de Mage, ende stoppen den buyck: de *soete* zijn warmer en geve meer voedsel. Degene die een gemenghden smaeck uyt suer ende wrangh hebben, zijn van krachten mede tusschen beyden. Want door hare vvrangicheyt verstercken sy de Mage, met hare soetigheyt temperen sy de humeuren ende vochtigheden, ende nemen alsoo de kleyne steecken van de Mage wech. En onder dese zyn de soete, die eē weynightreckende zijn, de alderbeste. Sy zijn de Maegh goet, de Lever soo aengenaem, datse met de eygenschap van haer geheele substantie de selve helpen, en voor de Levers ziele by velen gehouden werden. Sy zijn oock goet voor den hoeft, versachten de borst, ende verstercken

ken alle de natuerlijke leden. Die sonder keernen oft steenen zijn, ende **Cozinthen** geheeten werden, maken den buyck lofter; maer die steenen hebben, versterckē de Maegh meest. Nochtans is van d'oude Meesters den nakomelingē na-gelaten ende geleert, de steenen, eermen de Rozijsen genut, uyt te nemen, ofte met de vellen uyt te spouwen. Want gemerckt dat de gestaltenisse der stoffe van de Rozijsen dick ende gelijkigh is, daerom en kunnen sy niet lichtelijck door het gansche Lichaem gefonden ende verspreyt werden, maer zijn oock wat onderhevigh ende sorgelijck om het ingewant te verstoppen; welcke verstoppinge door het by-wesen van de keernen vermeerderd wert: aen-gezien dat de Druyven soo veel te ongemackelijcker verdeylt, ende door het Lichaem verspreyt werden, ende het Lichaem soo veel te haester ende te meer verstoppen, hoe sy te meer t'samen-treckings by haer hebben.

Men heeft van lange ervarentheyt bevonden dat de Rozijsen en Corinthen dickwils des smorgens nuchteren met menigthe van de jonge kinders sonder eenige ander spijs daer by te doen, gegeten de wormen van de selve om-bringen, alsoo wel, als eenige bittere dingen soude kunnen doen. Sy sijn voorwaer beter ende gesonder als de Druyven ofte Vijsen, ende men sal niet lichtelijck van de selve eenigh ongemack gewaer werden.

De **Olphen** in Pekel ofte Azijn met Venckel bewaert, gelijkse hier te lande daerse niet en wassen gebrocht, ende gegeten vverden, verstercken de vvecke Mage, ende verdroogen de vochtigheyt
van

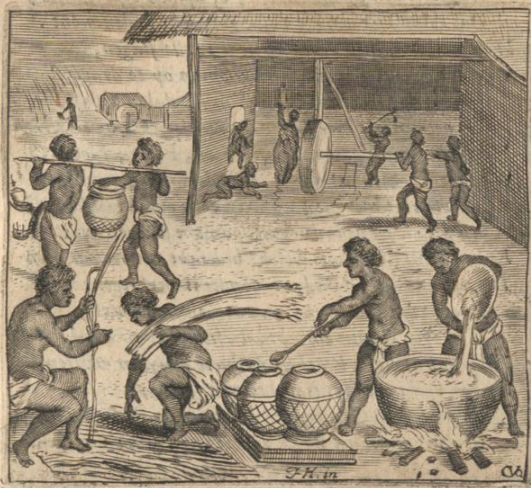
van de selve; ende zyn seer nut den genen die veel seeveren ende spouwen; ende nemen de vvalginge der spijs wech, ende maken appetijt. Maer selve vverden sy qualijck verteert, ende en geven geen ofte seer weynigh voedsel. Die in Pekel leggen, ontfteken het bloet, door de hitte ende scherphgheyde diele uyt het zout na haer getrocken hebben: daerom synse beter die in Azijn geleyt syn, ende veel bequaemer om de Mage te stercken, ende de vvalginge te benemen.

De **Olpe** die versch is, en uyt heele rijpe Olyven geperst, is veel getempert, ende by-nae met onse nature over-een-komende, soo dat hy ons Lichaem een bequaem ende getempert voedsel kan by-bren-gen. En wert daerom by veel spijs gemenght, insonderheyt daer vveynigh boter is, om haer uytstekende qualiteyt te verbeteren, ende te matigen. Men hout het oock daer voor, dat hy de vergiftigheyt wederstaet. Waerom hy oock gebesicht wert tot verbetering van de schadelijcheyt van sommigh voedsel, ende om de raeuwigheyt van de Salaet te verminderen ende te matigen.

Van

Van Suycker ende Kruidt.

Het I X. Capittel.

Al wat men Holland noemt en zijn maer weynig seeden,
 En Hollants vriende selfs en zijn maer weynig leden,
 En al van kleyn begrijp: maer des al niet te min
 Daer schuylen over al verscheide vonders in.
 Soo wie maer eens betreet den ringh van onse kustten,
 Die vindt een schoon prietel vol alderhande lusten:
 Al wat den Hemel sent, of uytter aerden groeyt,
 Dat komt ons met de Zee ter haven in-gevoeyt.

God

God is gelijck een Son die duyſent gulde ſtralen
 Laet op ons kleynen tuyn geduerigh neder-dalen;
 Wat oyt aen boomen hingh, of op den veldē ſtont,
 Dat komt hier aen het volck gevallen in den mont.
 Wat lijdt het, heet Braſil op heden felle ſlagen,
 Om aen dit verre landt ſyn vruchten op te dragen!
 Hier is geen Suycker-riet dat in de dalen waſt,
 En noch wort hier de leucht met ſuycker overlaſt.
 Het Indiſchrijck gewas van Peper, Foely, Noten,
 Wort hier, gelijck het graen, op ſolders uyt-gegoten:
 Men pluckt hier geen Caneel, geen ander edel kruyt,
 Wy deelen't even-veel met ganſche ſchepen uyt.
 Bedenckt dit, Hollants volck, bedenckt den hoogen ſegen
 Die u door Godes hunt ſoo vronder is verkregen:
 In allerijck gewas zijn wve velden ſchrael,
 Ghynoch die niet en hebt, die hebet al-te-mael.
 Wil gemant nu de kracht van heete kruyden vreten,
 En hoe veel in de ſpijs is nut te zijn gegeten,
 En vvaer toe Gember dient, en vvaer de Saffraen;
 Die leer' uyt deſen Boeck den rechten gront verſtaen.

HEt Aerdt-gewas ſullen vvy met Suycker ende
 Kruyt beſluyten: het welck oock dickwils by
 het ſelfde in Spijſe gedaen wert.

Het Suycker is een traen die uyt een uyt-lants
 riet loopt. Varro by Iſidorum 17. Origin.

*Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
 Illius è lentis premittur radicibus humor,
 Dulcia cui nequeant ſucco contendere mella.*

Deſen traen ofte ſap gevē de riet-pijpen uyt door
 haer overvloedige vochtigheyt ter zyden de knoo-
 pen

pen ofte kleyne sweet-gaetjens van de halmen ofte Riet-pijpen, sonder die te quetsen oft te snijden, ende daer komt hy te stollen ofte dick te worden door de hitte der Sonnen: ende dit is seer goet Suycker, ende sulcx als de Oude alleen schijnen gekent te hebben. Siet *Matthiolum* in syn uyt-legginge op *Dioscor.* 2. 75. Want tgene dat wy heden-daeghs meest hebben, wort uyt de selve Riet-pijpen met geweld gehaelt: want men pluckt dese halmen op bequamen tijt, men doutsē in de persse, ende 't sap dat daer uyt-vloeyt, wert vergadert, en door de kracht des viers wert daer van *Syroop*, *Grof-Suycker*, ende daer na verscheyde soorten van *Fijn* ende *Wit-Suycker*, gemaect. Ende dit is de eenige wijze om Suyckerte krijgen, te wetē uyt de halmen oft stelen van dit Riet, als voren geperst zijnde, ofte in kleyne stucxkens gesneden, ende op 't vier soo langh ghedoden, tot dat alle de vochtigheyt door het vier verdrooght zijnde een droogh sap (dat is dit Suycker) na hem laet in den bodem vande pot oft ketel.

Aengaende den aert ende krachtē van't Suycker, het is vvarm ende vochtigh in den eersten graed, af-vagende, ontdoende, en teerende, als Honigh, maer en maeckt soo veel dorst niet, ende en bijt ofte en schrap de Mage niet, als den Honigh, ende en is oock soo heet niet, als de selve: ten sy dat het door het suyveren ofte fijn maken eenige scherpigheyt van de Kalck behouden heeft. Want als het grof bruyn Suycker door de scherpe Looge van Kalck gemaect, gesuyvert vvort, ende de vuyle en swarte Syroop daer uyt-gedreven is, soo krijght het eenen vreemden scherpen smaect, waer af het

A . a

bloet

bloet verbrant wert, ende het hoeft beswaert: welcken quaden smaeck oock somtijts is in het best Wit Indiaens Suycker, datte Venerien, Genua, ende Marsiliengebrought wort, hoe-wel dat het van vuttigheyt de Canarie suycker beschaemt. Soo dat het ongefuyvert ofte *Grof-Suycker* somtijts beter is dan 't gene dat de scherpigheyt van de Looge in het fuyveren behouden heeft. Daerom sal men eer het bruynachtigh ende tamelijcké wit verkiesen. Want dat is uytter-maten goet in spijsen ende dranck, ende om dat het soo heet niet en is als den Honigh, soo wert het bequamelijck gedaen soo by heete als koude spijsen: alsoo het noch de hitte, noch de kouwighen van de selve en vermeerdert, maer eerder beyde matigh. Het en is even-wel elck niet even nut. Want in heete Lichamen verandert het mede haest in galle. Het grof ofte *Poer-suycker* is meer afvagende als het *Broot-suycker*, ende oock scherper, ten ware, gelijk geseyt is, in de selve eenige scherpigheyt van de Looge gebleven was. Het hout den buyck weeck, ende is de borst seer toe-gedaen ende nut, als oock de blase ende nieren. Hoe het meer gekooft ende gefuyvert wert, hoe het meer van syn warmte, ende afvagende kracht verliest.

By de Suycker dient het Kruyt, met vvelcken naem alle Specerijen verstaen vvert, als Caneel, Nagelen, Noten-Muscaten, Foelie, Peper, Gember, Safferaen.

De Caneel vvaft met geheele bosschen in't Eylant *Zeilon*, alwaer oock de beste van daen komt. Den boom heeft twee basten, maer de Caneel dat is den tweeden bast: wert af-gesneden in viercantede stuc-

stucken, ende alsoo te droogen geleyt, ende rolt dan in malkanderen, gelijck vvy hem hier krijgen. Den boom, daer den bast af gedaen is, laet men soo staen, ende heeft over drie jaren wederom ander basten, als te voren. De Caneel is heet in den derden graed, droogh in den tweede. De beste is, die wel ruyckt, by-na als Rosen; van smaeck eerst wat soetachtigh, daer na op de tonge bijtende. Heeft een verwermente, openende, ende dun-makende kracht, doch met eenige t'samen-treckinge: vvaer door hy de Maegh ende al't ingewant versterckt, ende de spijs doet verteren.

De Nagelen vvaessen alleen in de Molucsche eylanden, aen boomen gelijck de Laurier-boomen, die veel tacxkens ende overvloedigh veel bloemen hebben, welcke veranderen in dese vruchtjens, die vvy nae de gelijckenis, diese met de nagelen ofte spijckers hebben, Nagelen noemen. Sy zyn van gematigheyt heet ende droogh niet verre van den derden graed, ende hebben een versterckende, openende, door-snijdende, en door-dringende kracht, dun-makende met eenige t'samen-treckinge: daer door stercken sy de hersenen, ende het gansche ingewant. By de spijs gedaen, beteren sy de gebreken van de Maegh, Lever, Hert, ende Hoofst, uyt konwigheyt veroorsaecht zynde: verheugen t'heart, ende doen de spijs verteren. Sy zijn best gebruyckt in den Winter, van oude ende koude menschen, die met slijm overladen, ende met sinckingen gequelt zijn. Oock salmense best by de koude vochtige spijs doen. Dan de heete galachtige mensche zynse quaet: nochtans in tijde van pest zynse goet gheknacur,

A a 2

knacur,

knaeut, om ons tegen de quade Lucht te behoeden. By de spijsē en mach menſe niet met al te groote menigte doen, mits datſe de ſelve, vvel eenen goeden reuck doen hebben, maer eenen bitteren ſmaeck geven, ende den buyck al te hard maken.

De Noten Muſcaten ende **Foelpe** vvaſſen niet verre van de Molucſche eylanden, in *Banda*, oock in de eylanden van *Javas* ende *Sunda* aen boomen onſe Peere-boomen niet ongelijck. Sy zijn met drie-derley baſten bedeckt, den buytenſten is ghe-lijck den bolſter van onſe Ocker-noten, als deſe rijp wert, ſoo ſpout ſy haer open, ende dan ſiet men een dunne ſchorſe ofte baſt gelijk een netken, en is de Foelye 't welck om de vrucht gaet, te weten, de Note. Deſe Noten zijn warm ende droogh in't laeſten van den tweedē graed, ende wat ſtoppende ende t'ſamen-treckende. Van gelijcken aert is de Foelye oock. Deſe noten verſtercken ende verwarmen de koude Maegh, ende maken dat de ſelve de koſt beter kan verteren. Doen kortelijck meeft al 't ſelve, dat van de Nagelen geſeyt is. Dan de Foelye is in haer werckinge noch veel ſijnder, ende meer door-dringende.

De Peper is vierderley, te weten, ſwarte, witte, lange, ende canarijn. De ſwarte is de gemeenſte, ende die wy inde keucken gebruycken. Waſt meeft in de kuſt ende op't lant van *Malabar*, de bladeren van den boom zijn de Oraengie-bladeren gelijk, de vrucht waſt in troſgens gelijk de Aelbeſien. De Peper is heet ende droogh in den derden graed ofte in't beginſel van den vierden. Dient daerom beſt de oude koude luyden, inſonderheyt in koude lan-

landen, ende in koude tijden des jaers: ende vvert alder-bequaemst gedaen in koude ende vochtige spijsen, doch niet heel kleyn gestooten, maer alleen wat geknust zynde: en dan is sy bequaem om een koude ende vöchte Maegh te verwarmen, ende te versterckē, ende alle slijmerachtigheyt op te droogen. Dan de Peperen dient niet te veel ofte te dicwils gebruyckt, en insonderheyt kleyn gestooten, vvant dan verhit hy lichtelijcker de Lever. Voor heete menschen, en in heet weder is hy schadelijck.

De Gengber vvaft meest door geheel Indien, dan de beste komt mede uyt *Malabar*. Sy vvaft gelijk vvater-lies, ende de vvortel, vvelcken onsen Gengber is, gelijckt mede den vvortel van vvater-lies. De Gengber is heet ende verdroogende in den derden graed, ende doet al dat Peper vermach, doch wat traegelijcker, mits datse groeyt van stoffe is dan Peper, ende altydt eenige onverwinnelijcke vochtigheyt behout, door de welcke sy soo lichtelijck vermeliwet, ende van de wormen gesteken vvort; dan de vvarmte blijft haer vastelijck by: maer de grove oft raeuwe vochtigheyt is als de gene die men in de lange Peper vint. In voegen dat de vvarmte, die van Gengber komt, lancksamer beginnende oock langer duert; daerom is Gengber bequaem om de koude lidmaten te vervvarmen, ende niet om het Lichaem haest ende heel warm te maken, gelijk vvitte ende swarte Peper doen. Sy verwarmt ende versterckt een koude Maegh, doet vvel verteren, ende appetijt krijgen. Is nut om by koude, ende vochtige spijsen gedaen te werden.

De Safferaen is vvat r'samen-trockende van

A 2 3

krach-

krachten : maer de verwarmende kracht, gaet daer in alle de ander te boven ; soo dat syn ganſche vveſen ende eygenſchap ſulcx is, dat hy in den tweeden graed verwarmt, ende in den eerſten verdrooght : ende daerom heeft hy eenige kracht om te verdouwen, ende te verteren, daer toe helpende de materiſche t'samen-treckinge, die daer in bevondé werrt, gelijk *Galenus* betuyght. Hy vvert in alle Landen veel gebruyckt by alderhande ſpiſſe (inſonderheyt die ſwaer van aert zijn, ende dick bloet maken) niet alleen om ſynen goeden reuck ende ſmaeck : maer oock om dat hy het herte verquickt, en de ſwaerte van de ſpiſſe vermindert, ende boven dien alle gherechten in't aenſien lieffelijck maect.

E P I C U R V S apud Senecam Epist. cx.
Ælium, Stob. Laërt. & alios.

*Habeamus aquam, habeamus polentam, Iovi ipſe de
ſœlicitate controverſiam faciamus.*

Van

Van den oorspronck van het slachten der beesten, ende dat het Vleesch de voedtaemste spijs is.

Het X. Capittel.

TEn is (gelijck het schijnt) noch heden niet geweten
 Wanneer dat eerst het vleesch by mensche is gegeten,
 Het kruyt (gelijck men veel in oude boecken leest)
 Dat is een langen tijt de beste kost geweeft:
 Nu voort het vleesch gesocht tot nadeel vande beesten,
 En dat is aengenaem in alle blijde feesten,
 En nae de kunste leert, soo voertet alderbest;
 Maer siet dat ghy den buyck niet al te seer en mest.

A a 4

Al-

Alfoo vviijdtloopigh genoegh gehandelt is van het Voedsel ofte Spijse, de vvelcke van Aerd-gewas genomen vvert, soo ist nu tijten plaetse, volgens onse verdeelinghe hier voren getelt, te spreken van de Dieren, die ofte door haer Lichaem, te weten vleesch ofte visch ons kunnen voedē, ofte door yet dat van de selve komt, als eyeren, bloet, melck, vvey, boter, kaes, honigh, ende soo voort.

Alle ander Dieren vervolgen door haren aerten in-given van de Nature maer eenderley kost, ende schouven alle ander. Die kruidē, vvortelen, ofte vruchten eten, houden haer van't vleesch; ende die vleesch eten, laten het aerd-gevvast staen. Maer de mensche treckt al tot syn keel wat hy op d'Aerde, in de Zee, ende in de Lucht vinden kan, ende sulcx doet hy noch op veelderley manieren toemaken. Waerom *Gryllus* een van de gesellen van *Vlysses*, die van *Circe* in een vercken verandert was, de beesten seer prees by *Plutarchum*, (in syn Boeck, Dat oock de beesten reden gebruycken) tegen synē Meester die hem vvederom in een mensch vvoude doen veranderen, ende verhief de Nature der beesten boven de menschen: onder andere mede verhalende't gene vvy nu geseyt hebben, van de verscheydenheyt, vvulpsheyt, ende leckernije van de kost, die de menschen gebruycken, de vvelcke soo veel siekten veroorsaect; daer de beesten lichte, simpele, ende eenderhande spijsen nemen. Wel is vvaer dat de groote verscheydenheyt, en onmatigheyt van de spijsen, veel ongesontheit by de menschen veroorsaect; maer dit vvert seer qualijck van sommige alleen het vleesch te last geleyt, als of

de

de Luyden in de eerste Werelt daerom alleen soo lange leefde, om dat sy haer alleen met Aerd-gewas behielpen, en sonder bloet te storten haren honger versadighden. Alsoo spreekt hier van *Pythagoras*, die geen vleesch en at, by de Poëet *Ovidius* 1. Met.

*Hier voormaels in den gulden tijt
Doen was de mensch met kruyt verblijt,
Of vvel met ooft en soet gewas,
Dat yemant van de boomen las;
Maer niemant wasser soo verwoet,
Dat hy vermaeck nam in het bloet.*

Want eerst langh daer na, en in de ijsere eeuwe, gelijk de Poëten spreken, hebben de menschen dese matigheyt overtreden, ende de Dieren om te eten geslachtet.

Al hoe-wel dese dingen in de fabulen gewickelt zijn, nochtans zijns uyt de fonteyne der waerheyt geput. Want op de plaets van het boeck der Schep-pinge aen het eerste Capittel, het 29. vers, alwaer God tegen onse eerste Ouders seyt: *Siet daer ick hebbe u lieden gegeven allerley kruyt dat hem besadet op der gan-scher aerden, ende allerley vruchtbare boomen, ende boomen die hem besaden, tot uwer ende aller gedierten spijse*: Ende op het 3. vers van't 9. Cap. alvvaer hy tot Noë dese vvoorden spreekt: *Al wat hem roert ende leeft, dat sy uwe spijse, als het groen kruyt, hebbe ick u lieden gege-ven*, disputeren de Theologanten ofte in den staet der onnooselheyt het vleesch-eten by de menschen gebruyckelijck soude geweest zijn; en of het voor de Sont-vloet geoorloft was te eten.

A a 5

Wat

Wat het eerste aengaet, vele seggen, dat vvy in den staet der onnooselheyt niet anders dan kruydē ende boom-vruchten gegeten soudē hebben. Maer in de ander questie en komē sy niet over een. Want sommige (*Lyræus, Carthusianus, Tostatus* in 1. Genes.) meenen dat het vleesch eten voor de Sontvloed ongeoorloft, ende ongebruyckelijck is ghevveest. En van dese opinie zyn onder de Oudtvaders (*Tertullian. epist. de cibus Iudaicis; en Hieronym. 1. ad. Iovinianum.*) Andere (*Caietan. com. in 4. Genes. Vatabl. in 9. Gen. 9. Dominic. Soto. 5. de iustit. & iure. Franc. de Victoria relect. de Temperantia.*) zyn van heel contrarie ghevoelen, ende meenen dat het oock op die tijt geoorlooft en ghebruyckelijck is geweest vleesch te eten. Eenige den middel-wegh in-gaende, seggē, dat wel het vleesch-eten voor de Sontvloed niet verboden en vvas, maer dat even-wel de devotige luyden geen vleesch en nuttighden, om dat God, doen hy den mensche de spijs toe-voeghde, alleen gewach maeckte van Aerd-vruchten.

Soo dat nae het gevoelen van vele Wijzen in de Godheyt, het vry vleesch-eten eerst begonnē heeft, na dat God tegen Noë seyde: *Al wat hem roert ende leeft, dat sy wve spijs.* Het veelck uyt verscheyde Rabbinen met verscheyde redenen bevestight vvert van *Manasseh Ben Israel*, geleerde Iode tot Amsteldam, in de 10. questie op *Genesis*.

Porphyrus, die tegen het vleesch-eten veel in't Griecx geschrevē heeft, vertelt in syn vierde Boeck, dat in *Phœnicia* ende *Cypers* eerst de manier plagh te vvesen niet dat leven ontfangen hadde de Goden op-

op te offeren: dan dat sulcx allencxkens af-quam, ende het vee begoft geoffert te vverden, doch datse 't selve heel door het vier lieten verteren. Maer dat ten tijde dat *Pygmalion* regeerde een stuk van de offerhande op de aerde viel, het vvelck de Priester met haest op-nemende om vveder op den altaer te leggen, ende syn verbrande vingeren juyft in de mont stekende, om de smerte te versachten, ende hy proevende de smakelijckheyt van 't vleesch, en oock op den reuck verleckert zijnde, niet alleen vleesch gegeten, maer syn huys-vrou oock teeten gegeven heeft, het welck *Pygmalion* vernemende, heeftse beyde van een steen-klip doen worpen. Dan al vvaer het dat *Pygmalion* dese nieuwe leckernije met alle macht socht te beletten, ende de vleescheters met groote tormenten dede straffen, dat evenwel de mensché eens de lieffelijkheyt van 't vleesch gesmaeckt hebbende, sy door geenderhande straffe, tot haer eerste soberheyt konden gebracht werden.

Het sy daer mede hoe het wil: indien vvy vvel over-vvegen de autoriteyt van de alder-oudste schrijvers, soo sullen wy bevinden datter insonderheyt twee oorfaken zijn, die de menschen gebracht hebben tot het dooden van de Dieren. De nootsakelijckheyt om haer selven te beschermen, alsoo sy vreesdē dat het getal van de beesten haer meester soude werden: ende de Godvruchtigheyt, door de welcke sy eerst de eerste vruchten, ende daer na de eerst-geborene van het vee de Goden op-offerden. En hier van heeft het slachten van de beesten synen oorspronck genomen, ende alsoo, gelijk geseyt is, mede her vleesch-eten. Het welck daer oock
uyt

uytblijckt, dat sy niet een beest voor haer eygeit gebruyck en slachten, ofte sy offerden de Goden daereerst een portie van: en die sulcx niet en dede, werde voor Godloos gehouden, als een die van ongeoffert vleesch gegetē hadde. Waer van het Griecsche spréeck-woort komt, *ἡ θύρα ἰερὰ καὶ κτεῖος*. Ende alle dieren diese tot spijsē slachten, noemden se *ἱερεῖα*, gelijk seer wel aen-gewesen is by dē hooggeleerden *Casaubon* op *Athen. 1. Animad. 11.*

Om nu wederom te keeren tot ons vorige pro-
pooft; al ist dat de gulligheyt der menschen licha-
men veel schade ende ongesontheyt aen-brenght,
soo en behoort evenwel het gebruyck van't vleesch
daerom niet wech-genomen te werden. Want het
misbruyck kan oock de alder-beste, en nuttigste
dingen den menschen onnut ende schadelijk ma-
ken; die niemant even-wel daerom oordeelt dat
gansch uyt alle gebruyck behooren gestoten te wer-
den. Vorders wat het Vleesch belanght, indien het
wel, ende nae behooren genut wert, soo sal men
niet lichtelijck yet vinden, waer uyt het Lichaem
meerder ende beter voedsel trekken kan. Want sal
de spijsē ons goet voedsel geven, soo moetsē ons
gelijck zyn soo in de maet van haer substantie ofte
gestaltenis, als oock in de matigheyt van hare hoed-
anigheden. In de mate van haer gestaltenis heeft
het vleesch ongelijck meer ghelijckenis met des
menschen Lichaem, als eenige ander spijsē. Hier-
om wert het oock lichtelijck in onse gestaltenis ver-
andert. In de matigheyt van de hoedanigheden,
heeft het vleesch, behalven de gelijckheyt in de
cer-

eerste hoedanigheden van hitte, koude, vochtigheyt, ende drooghte, oock noch een ander gemeenschap met ons: want het heeft, doen het beeft leefde, een edelder forme ofte gedaente gehadt, als yet anders dat wy eten: dien volgende oock een gematigheyt die onse natuerlijke wermte gemeender ende aengename is. Het selfde wert oock door het bloet betuyght, de stoffe ende materie van't vleesch: want uyt de naderheyt van dese materie, kan mede de gelijkheyt van de gematigheyt besloten werden. Daer beneffens dewijl het van den aert van de spijs is, datse warm ende droogh is, ende op den honger accordeert, die een appetijt is van warme ende drooge dingen, soo heeft het vleesch veel meer de over-een-stemminge van dese hoedanigheden, als visch ofte moes-kruyt.

Dewijl dan het Vleesch van hoedanigheyt warm is, ende tusschen de vochtigheyt ende drooghte gematigh ten aensien van ons, en van andere dingen, die wy gemeenlijck eten, soo wert het om de gelijkheyt van syn voedsel lichtelijck in goet bloet verandert. Want hoe datter meer gelijkheyt is tusschen het voedsel, ende't gene dat gevoedet wert, en minder strijdt, hoe dat de Maegh oock minder werck heeft om't selfde te verteren, de voedinge beter toe-gaet, ende minder overschot vergadert wert.

Datter oock meerder voedsel in't vleesch is, als in yet anders, blijkt oock hier uyt, dat de gene die vleesch gegeten hebben, soo heeft geen honger en krijgen, als die van visch ofte kruyt versadigt zyn. Want alsoo het vaster self-stendigheyt, meerder
vwarm-

vvarmte, ende luchtige vette vochtigheyt heeft, soo kan het 't gene dat vervlogen is vaster herstellen met yet anders in de plaets, dat wat langer stede hout, waer door de leden haer sterckte langh behouden, ende vermeerderen.

Daerom zynse seer bedrogé die daer meenen dat de menschen in voor-tijden soo oudt werden, om dat sy haer onthielden van vleesch te eten, haer alleen onderhoudende met 't gene de Aerde gaf. Want alsooder inde Spijse drie trappen gestelt werden, de eerste van de sterckste stoffe, de tweede van de middelbare, de derde van de slapste; behalven erwteten, boonen, en 't koren-verck in't beginsel van de werelt noch onbekent, soo en brenghet de aerde niet voort van de sterckste materie, oock seer weynigh in de tweede, maer meest al 't gene onder het slapste gherekent wert. Hier by is warachtigh dat de groote Hippocrates seyt, dat slappe spijsen een kort leven maect. Soo dat het lange leven van d'eerste tijden de spijsen niet te vvijten en is, maer liever andere dingen, die hier voren aen-gewesen zyn.

Hipp. 6. Epid. 5. 20.

Α'θενέσερα σιτία ὀλιγοχροίνην βιοτήν ἔχει.

Imbecilles cibi brevem vitam præstant.

Van

Van het onderscheyt ende verkie- finge van't Vleesch.

Het XI. Capittel.

Het vleesch dient met bescheyt en onderscheyt gegeten,
 En dit is wonder nut voor u te zijn geuueten;
 Het is een groot verschil vvaer sigh een dier onthoud
 Of op een schralen bergh, of in het groene vvuout.
 En offt heeft verkeert ontrent de dorre landen,
 Daer yder voelt de Son met heete stralen branden,
 Dan offt in de kou geduerigh is gevoedt,
 En daer het in de snee syn vvooningh hebben moet.
 En of het kruyden eet, of anders harde basten,
 Die maegh en ingevuant geduerigh overlasten,
 En of men eenigh beest ontrent den vwinter slacht,
 Dan of men langer toeft, en tot de somer vrucht.
 En of het in het bosch syn vr:heyt heeft genoten,
 Dan of het in de koy plagh op te zyn gesloten.
 Siet dit loopt op het vleesch. Maer leert dit voor het leste
 Is't jongh, en kort, en mals, soo is het alder-beste.

Het onderscheyt van't Vleesch vvel te maken
 heeft ons Oribasius met korte woorden geleert:
 De kortigheyt ende malsheyt, seydt hy; zyn twee
 teecken en om het vleesch van alle dieren wel te
 kennen; vvaer op lettende, soo meught ghy van
 sulcken vleesch, daer ghy die twee teecken en in
 vint, vrijelick u bekomste eten: daer ghy geen van
 beyden in en vint, dat moet ghy laten staen: daer
 een

een van beyden maer in en is, daer meught ghy, alffer anders niet en is, wel afeten, maer niet mede versadight werden. Maer dese al-gemeene wetenschap en is niet genoegh tot het gebruyck, 't welck in elcke saeck besonder aen-gemerckt wert. Want gelijck wel te recht *Aristoteles 6. Nicomach. 8.* vermaent, indien yemant vveet dat lucht vleesch wel te verteeren, ende gesont is: ende niet en weet wat lucht is, die en sal de gesontheyt niet maken: maer die falsche eer maken, diē weet dat het vleesch vande vogelen lucht ende gesont is. Op dat men daer van te vaster soude oordeelen, soo sullen vvy het onderscheyt wat nader tuyt-leggen.

Voor eerst isser verschil tusschen het vleesch der vogelen ende vier-voetige dieren: daer nae oock tusschen 't gene dat vvilt ofte gemeest is. Ende niet alleen in 't gemeen van malkanderen, maer oock tusschen het vleesch vā een ende 't selfde dier, het welck mede verscheelt na de jaren, het voer, het lant, den Hemel, de gestaltenis, ende de leden.

Het vleesch van de vier-voetige dieren is vaster en swaerder als het vleesch van vogelen; en hoe het dier van beyde grooter is, hoe het stercke voedsel geeft. Daer beneffens is het tamme meesten-deel beter, als het vvilde; het welck weyniger, en swaermoedigh bloet maect, *Rhases 3. ad Almanf. ende Isaac de universal. diætis cap. 13. Onsen Galenus 3. de Alim. facult. en lib. de atten. diætā*, seyt dat het vleesch van de wilde dieren drooger is, als van de tamme, om dat de tamme minder geoeffent werden, ende gemeenlijck in vochtiger lucht leven: ende d'ander veel loopen, door bergen ende bosschen haer vermenyden,

meyden, ende in open plaetsen haer onthouden. Waeruyt geschiet dat in een soorte van dieren, het wilde ende tamme vleesch veel verscheelt.

Het besonder verschil sullen wy beginnen vande **Jaren**, de welcke in elck dier groot onderscheyt maken. Want in al de geslachten der Dieren, is het oude vleesch hart, droogh, ende swaer om te verteren: het jongh geboren al te vochtigh, en vol overtollige vuyligheyt: 't gene tusschen beyden is, ende noch syn volkomen wasdom niet en heeft, hout de middelmaet. Soo dat men dese rekeningh moet maken, dat elck dier hoe het jonger ende syn geboorte nader is: en dat de vochtigheyt allenkens met de jaren vermindert wert, tot dat den Ouderdom een heele verdrooginge in-brenghet. Elck dier dan, 't welck te vochtigh is, behoort in de fleur van syn jaren gegeten te werdē; ende dat te droogh is, voor die tijt. Daerom heeft *Galenus* vvel geseyt, dat het vleesch van Verckens in het leest van haer leven best verteert wert van luyden die op het best van haer leven zijn, ende haer Lichaem veel oeffenen: Maer dat voor andere bequaemst zijn de Verckens die noch groeyen. Vordersghelijck de Verckens in de fleur van haer jaren, nut zijn voor jonge luyden die wel gedaen zijn: alsoo zijn oock de Ossen, die tot sulcke jaren noch niet ghekomen en zijn. Want een Os is van gematigheyt veel drooger alseen Vercken: gelijk oock een man in't best van syn leven drooger is alseen kint. Al het onderscheyt van de jaren staet tusschen dese palen, waer onder ofte over de verkiefsinge van't vleesch nopen, de de gematigheyt niet en mach geschieden.

B b

Ten

Ten tweeden maect het *Voer* geen kleyn onderscheyt. De dieren, de welcke teere ende eerst uyt-spruytende kruyden, ofte jonge loten van boomen na haren genoegten eten, zijn vet ende wel gedaen, ende dien volgende bequaemst om ons te voeden. Enter contrarie die groote kruyden, ende al in't zaetstaende geerne eten, die zijn meesten-deel bequaem om in de Somer, of't eerste van den Herfst geslagen te vverden. Het welck *Hippocrates* oock aenvijft op het eynde des vierden Boecx van de maniere van leven in haestige siekten, alwaer hy seyt, dat het Geyten vleesch Somers het beste is, ende in den Herfst het quaetste. Alsoo, ghelijck *Galenus* dat uyt-leyt, in't eynde van de Lenten, ende in de Somer de Geyten bequaem voedsel hebben, aen de jonge loten ende malse uyt-spruytselen van de boomen, de welcke in den Herfst verharden, en in hout veranderen. Ende in't tegendeel seyt hy, is het vleesch van de Dieren die kruyt eten, quaet in de nae-Somer, om datse niet meer groen gras en hebben.

Ten derden hebben wy't onderscheyt gestelt in't *Lant*, naer welckers neut den aert van't voer treckt. Want schraelende dor lant, en dat magere bergen heeft, sal ander dieren uyt-leveren, als weelige ende vette weyen, ende vruchtbare bosschen. *Aristoteles* seyt dat het vleesch van de vier-voetige dieren, die in vochte, ende broeckachtige plaetsen weyden, erger is, als van de gene, die in hooge plaetsen gaen. Hy seyt oock op een ander plaets, dat de dieren die op bergen en klippen loopen, veel wilder zijn, als die haer in't vlakke velt houden. Welcke veranderingh

ringh van manieren na de verscheide woon-plaetsen oock in de menschē in het tweede boeck aengewesen is.

Voor 't vierde is *den Hemel*: die niet vveynigh den aert van het voer, ende de Landouwe en verandert. Ende al-hoe-wel dese drie soo aen malkanderen vast zijn, datse alle te samen maer een onderscheyt schijnen te maken: soo brengt even-vvel elck den Lichame wat besonders by, 't welck in de eervaringelichter te bemerckē is, als te beschrijven. Want dat veel dingen in eenige Landen niet wassen en willen, dat sommige op de een plaets weeldiger wassen, als op d'ander, wat oorfaeck isser anders te vinden, als in de Lucht, ende gestaltenisse des Hemels? Dat by ons de Vriessche Ossen grooter als andere zijn, kan men op geen ander oorfaeck leggen: de welcke oock by den Poët *Iuvenalis* aengemerckt is in de Spaensche schapen, die hy met dese verssen prijft. *Sat. 10.*

*Daer is en edel gras vol geurs en vvonder soet,
Dat in de Spaensche kust de jonge schapen voet,
Daer is een soete lucht, en vvonder klare beken,
Die uyt een hoogen bergh of van de rotsen leken.
Al dienstigh voor het vee: maer dat ick hooger acht
Daer is in dat gevvest een onbekende kracht,
Een stil en vreemt geheym als uyt de lucht gesegen,
Daer niemant recht en vveet vvaer in het is gelegen:
Siet daer uyt heeft het schaep hier vry al beter keest,
Als elders daer men eet van dit onnoosel beest.*

Ten vijfde, de *Gestaltenis*: Want een vleesch is altijt beter ende meer voedende vet als mager. Al-

B b 2 hoe-

hoe-wel dat hier oock maet moet gehoude werden; vvant *Platina* heeft seer wel, ende na de konste der Medicijs geschreven, dat het beste vleesch is, het welcke niet al te vet, ofte al te mager en is. Alsoo de groote vertigheyt den appetijt ende lust om te eten bederft, het verteren ontroert, ende de Maegh los maect. Hierom, seydt hy, sal men van het verste vleesch het magerste, ende van't gene dat heel mager is het verste eten.

Hier toe behoort het Lubben, 't welck wondere kracht heeft, om de gematigheyt ende de gestaltenis te veranderen. Want het vleesch van de gelubde dieren krijgt gansch een anderen smaeck en reuck, ende is derhalven niet alleen aen-genamer, als van de ongelubde, vvelckers vleesch een swate ende steeke scherpigheyt van hem geeft, maer oock veel gesondet, gelijk *Galenus* betuyght. *Martial.* 3. 24.

*Vt ciud testiculos peracuta falce, secaret,
Teter ut immunda carnis abires odor.*

Dit lubben is al een oude vvreesheyt, om syn leckerheys vville de nature selve soo smadelijck ongelijck aen te doen. En ten is niet by de mannekens alleen gebleven, maer oock tot de wifkens gekomen, gelijk by *Aristoteles* 8. de *Hist. anim.* 50. ende *Columella* 7. de *re rust.* 9. te sien is, vvelckers vleesch daerom oock soeter en aengener *Galenus* seydt te wesen, als van andere vvijfkens. Ende nu is dat by ons oock gevonden, om aen de hoenderen in't werck te stellen, die daer door seer vet werden.

Ten sesten de *Leden*. Want elck deel van een dier is verscheyden in voedsel, ten aensien van't geheele lichaem.

De

De uytterste deelen, als **Voeten/Snuyt/Ooren/** zijn taey ende hart te verdouwen, ende geven weynigh voedsel. De voeten zijn even-wel beter als de snuyt, de snuyt als de ooren, die gemeenlijk niet als craeck-beenen ende vel zijn.

De **Cartilago** ofte **Craeck-beenen** van vol-wasse dieren en kunnen geentins verteert vverden: maer van de gene die noch in de groey zyn, indien se inde mont wel geknaeut, ende in de maegh wel verteert werden, soo geven se den Lichame voedsel, maer vveygh.

De **Tonge** is aengenaem van smaeck, licht te verteren, dan geeft weynigh voedsel.

De **Talieren** zijn malsch en liefelijck; de liefelijckste, die ontrent de mammen vol melck zijn. Sy geven voedsel het vleesch gelijk, indien se wel verteert vverden. Anders maken sy raeuwe, ende slijmerachtige vochtigheyt.

De **Pieren** werden gehouden van quaet sap, hart om te verteren, ende met de hoedanigheden van't vvater, datter door moet loopen, wat besmet, het welck de smaeck oock soude uyt-wijzen, nae het seggen van **Aristoreles**, ende **Aërius**. Dan ick, diese geerne ende daerom veel ete, heb sulcken smaeck noyt kunnen proeven, ende kan oock niet sien, alsoof se een vast, ende door veel kleyné aderkens wel gevoedet vleesch hebben, waerom dat se niet onder het goet voedsel souden mogē gerekent werdē.

De **Hersenen** walgen in de maegh, maken kout ende slijmerigh voedsel. Even-wel de Hersenen van de vogelen lucht ghebraden ende met zout en peper, om de vochtigheyt te matigen, gegeten, en

B b 3

wer-

werden niet mispresen. Daer van seyt een Poët :

Eet d'oogen van een vier-voet dier,
 Gebraden aen een luchtigh vier :
 Maer vande vogels eet het breyn,
 Dat is u dienstigh, soo ick meyn;
 Doch op dat het gesonder zy,
 Soo doeter zout en peper by.

Ende in't algemeen, die geerne Herffenen eet, sal daer by doen peper, orego, oft diergelijcke, die hare taeye slijmerigheyt, ende kouwigheyt kunnen verbeterē, hebbende een door-dringende ende verwarmende kracht. Anders zijnse onnut tot voedsel.

Het Morch in de beenen, is warmer, vetter, en lieflijcker als de Herffenen. Wat veel gegetē doet het walgen, gelijk de Herffenen: het geeft evenwel meer voedsel, als't wel verteert wert.

De Klooten van vier-voetige dieren zijn hart om te verteren, ende van quade gijl, om eenige fenijnige stanck die sy ofte door het maken van't zaet, ofte door haer eygen voedsel bekomen hebben. Maer de Klooten van de jonge dieren, die noch niet gespeelt en hebben, zyn daer vry af, ende derhalven beter.

Dan de alder-beste zyn de **Hane-klooten** / insonderheyt de gemeste, die goet ende liefelijck voedsel geven. Siet *Silvat. Controvers. 8.*

Het Hert is hart van vleesch, ende met vele veselen door-weeft: geeft wel veel, ende geen quaet voedsel, als het wel verteert wert, dan is swaer om te verteren.

De Leber is' mede niet licht te verteren, gaet langh-

langhsaem nae beneden, ende maeckt grof bloet. Men placht hier voormaels veel te houden van de Lever van een Vercken, dat met Vijgen gemest was: als oock van Ganssen-lever, waer van wy hier na fullen spreken. *Cardanus* prijft onder alle kost de Lever van de Vogelen, sommige oordeelē voor de beste de Lever van een Hoen, een Gans, ende End. *Bapt. Fiera* geeft dit oordeel:

*Colla jecurque calent, sed colla fluentibus hument:
Gallina, anser, anas, mollius hepar habent.*

De Mildt is van quaet ende swaermoedigh sap, oock on-aengenaem van smaeck, als hebbende eenige wrangigheyt.

Van de **Maegh** spreekt *Galenus* aldus: De Maegh wert meer in spijsse gepresen als de Darmen, insonderheyt van gemeste Hoenderen, ende noch meer van Ganssen: want sy is liefelijck, even-wel dick en hart, ende derhalven swaer om te verteren, maer diese verteren geestse veel voedsel.

De Longe is soo veel lichter om te verteren, als haer gestaltenis yelder is. Sy geeft weynigh, ende koudachtigh voedsel.

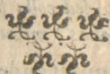
Wat belanght het ander ingewant, buyten de Verckens-darmen, is de rest niet bysonders.

Ende aldus het onderscheyt van de leden aengewesen zijnde, sal ick dit Capittel eyndigen, als ick eerst geseyt sal hebben datter in't vleesch selver verscheydenheyt gevonden wert, want anders ist aenden hals, aen de schouderen, aen de heup, aen de lenden, ende andere deelen, hier malsier, daer harder, ende soo voort. Ende in't gemeen wert het

vleesch dat aen't been staet voor het lieffelijkste
gehouden: waer van ons spreek-woort komt, *Het
Vleesch, dat aen't been staet, is soet*: het welck al van
oudts herkomt, want *Athenens* verhaelt dit vers-
ken, uyt een oudt Poëet:

Τὸ γὰρ πρὸς ὅσῃν φασὶ κρέας εἶναι γλυκὺν.

Adharens ossi est dulcior, ut ajunt, caro.

Van het Vleesch der tamme Vier- voetige Dieren.

Het XII. Capittel.

Komt leert hier, Hollants volck, vvaerom dat aen de Io-
Het eten van het svuyjn door Mosen is verboden (den
En hoe het dient genut, en hoe nae rechten eysch
Men eygent aen den mont het machtigh offen-vleysch.
Leert vuyders dat het kalf is dienstigh om te slachten,
En dat geen vuyse kock het schaep en moet verachten,
Geen bockje van gelyck ter vuyt het beesje suyght,
En nae de geyte-melck, en nae den elder buyght.
Een hamel van een jaer wilt dien oock niet versmaden,
Hy kan met nutte spijs een holle maegh versaden:
Maer vvat het lam belanght, het dient te zyn gespaert
En tot een ander tijt en meerder nut bevuert.

Maer

Maer siet 't onnoosel dier en kan het niet veruerven,
 Het moet cock voor de mensch (gelijk syn moeder) steruen;
 O vureetheyt van het volck! wat gaet de mensche aen
 Een dier dat niemant let, een schapje doot te slaen?
 My dunckt, het heeft bescheyt een vruyn te laten dooden,
 En op syn vetten rug een gragen mont te nooden;
 Het is een gulsigh beest en dat niet goets en heeft
 Ter-vruynen dat het vruoet, en hier op aerden leeft.
 Maer 't is een selsaem werck den lam of schaep te slachten,
 Die geven ons de vrucht van hare ruyge vachten,
 Die geven ons haer melck, en daer uyt goeden kaas,
 En dat is aen den mensch een nut en voedsaem aas.
 Maer des al niet te min schoon sy ons schattingh geven,
 Sy mogen even-vuel by ons niet b'ijven leuen;
 Ons buyck is soo een vvolff, ons mont soo grooten vraet
 Dat hem geen sachten aert, geen dienst te doen en baet.

DAt de Beesten alder-eerst geslacht zijn tot de
 offerhande, ende dat daer van het vleesch-eten
 synen oorspronck genomen heeft, is het oudt ghe-
 voelen, hier voren verhaelt. Het gene dan, dat
 alder-eerst tot d'offerhande gebruyck is geweest,
 schijnt waerschijnlijk oock het eerste voedsel ge-
 geven te hebben: en sulcx wort van de treffelijckste
 auteurs het Swijn toe-geschreven. Het vvelck
 nochtans voor de Heydenen verstaen moet wor-
 den: want anders in't algemeen genomen, soude
 het valsch zyn. Alloo de H. Schrifteure ons leert,
 dat de eerste offerhande van Schapen gheweest is.
 Want van *Abel* wert geseft in't beginsel van het
 vierde Capittel van het Boeck der Scheppinge, dat
Abel een Schaep-herder was, ende dat hy de eerste-

B b ;

lingen

lingen syner schapen den Heere offerde. Waeruyt blijkt dat het Schaep alder-eerst geoffert is.

Het welck ander schrijvers, dien Gods vvoort onbekent was, van de Swijnen gheseyt hebben. *Varro* in het tweede Boeck van syn Lant-bouwinge op het 4. Capittel, ende hem volgende *Athenens* in syn 9. Boeck hebben sulcx uyt den oorspronck van de Griecxe benaminge, als oock uyt de alder-outste offerhande van de Godinne *Ceres*, ende andere oude Ceremonien soecken te bewijzen. Daer van seydt *Ovidius* 1. Fast.

*Prima Ceres avida gavisæst sanguine porca,
Vltæ sumus meritâ cade nocentis opes.*

Maer 't schijnt vvel dat de Natuer de Swijnen geschapen heeft, om den Slager op-geoffert te werden: alsoo sy tot het gemeen gebruyck van het leven, niet anders als haer vleesch toe-brengen en kunnen. Gelijck oock *Plato* de Comedie-schrijver schrijft, dat men geen vier-voetige dieren en behoort te slachten, als de swijnen: want, seydt hy, haer vleesch is lieffelijck, ende wyen hebben van haer niet anders, als borstelen, slick, ende geknor. Daer en is geen dier vuylder, plomper, en botter, soo dat de Filosooph (*Chrysippus* seyde, *Cic.* 2. de nat. Deor. *Varro*, *Plin.* &c.) dat de Nature het een Ziel gegeven hadde in plaetse van zout, op dat het niet en soude bederven. Wert daerom onderde onreynen dieren gerekent, die noch geoffert, noch gegeten mochten werden, ende derhalvê het Ioodsche volck by Godt verboden *Levitici* 11. ende *Deuterom.* 14. Waer van nochtans andere schrijvers an-

andere redenen vergiert hebben. By den Philofooph *Plutarchum* in syn vijfde tafel-vrage van't vierde Boeck wil *Callistratus* de Gasten doen gelooven, dat de Ioden haer van't verckens-vleesch onthielden om der eeren wil, om dat sy het Swijn als den leer-meester van het zaeyen, ende ploegen, de aerde met den muyl om-vroetende, in waerden hielden. Hier op schijnt de Poëet *Iuvenalis* gezien te hebben:

Iudeus licet, & porcinum numen adores.

Maer *Lamprias* seyde, dat sy sulcx na-lieten, (in welck gevoelen *Tacitus* mede steeckt in't vijfde Boeck van syn Historie) uyt vreesse van de laferije ende melaetsheyt, diese seer onderworpen waren; gelijk oock de Verckens zyn, die lichtelijck gortigh worden, ende de melaetsheyt veroorsaken: het welck oock doen kan, nae vele schrijven, het veel eten van goet speck. Andere zyn van meeninge, dat de Ioden het Verckens-vleesch verstootten hebben, om dat het beest niet alleen gestadigh in flick ende modder leyt en vroet, maer oock dat het soo vraetigh is, dat het alder-hande vuyligheyt eet, ende 't vuylste vvater met smaeck drinckt, ende daer van vet vvert. Het vvelck de Poëet *Homerus* oock aenwijst met dese vvoorden:

——— μέλαν ὕδωρ

Πινέσται, τόθ' ὕεσι τρέφει πεθάλῳιαν ἀλοίφην.

——— nigram aquam

Bibentes, quae suibus auget florentem pinguedinem.

Cl^o

Clement van Alexandrien 7. Strom. schrijft dat de Ioden geen Verckens-vleesch en gebruyckten, om dat het Vercken soo quaden beest is, dat het meest van allen, de vruchten uyt-roeyt ende verderft; (*Ovidius 15. Met.*

— *Et prima putatur*

*Hostia sus, meruisse mori, quia semina pando
Evuerit rostro, spemque interceperit anni.)*

ende wederleyt alsoo de gene, die seyden, dat de Ioden de Verckens in sulcken eer hielden, om dat het met het wroeten met syn muyl in d'aerde, den mensche de konst van't ploegen soude aen-geven hebben.

Sommige meenen dat God de Ioden heeft willen te kennen geven, dat de mensch die na Godes Wet syn leven wil aen-stellen, hem van leckernij, waetheyt, en alle gulsigheyt, daer het Verckens-vleesch veel stof toe geven kan, behoort te mijden. Want, gelijk *Cicero* seyt, daer en is in een Swijn niet, als om te eten: ende wert derhalven gestelt als een teecken ende beelt van een beestige gulsigheyt.

Wy sullen niet langer wesen in't verhalen van ander redenen, die de mensche op de baen brengen, vvaerom dat God de Ioden het Verckens-vleesch verboden heeft: maer komen tot het gene hier moet verhandelt werden: te weten of het ons ghesont gegeten is, ende wat voor voedsel het den Lichame geeft.

De oude Romeynen eerste dertel waren hielden wonder veel van het Speck, (gelijk noch hedendaeghs sommige volckeren, die de gulsigheyt niet be-

bedorven heeft) ende aten dat op feest-dagen, jae
het was haer raert op de geboort-dagen van haer
vrienden. Ghelijck de Poët *Iuvenalis* betuyghet
Satyr. 11.

Als yemant syn geboortens-dagh,

Of ander feest te vieren plagh,

Dan vrasser dat hy speck en ham

Wt syn beroockte schoor-steen nam,

En settet voor een lieuen vriend,

En die hielt sich dan uvel gediënt.

Vele volgende haré leer-meeſter *Galenum*, dat een
dapper speck-eter geweest is, stellen het Verckens-
vleesch boven alle ander vleesch, ende seggen dat
het al de conditien van een goet voedsel heeft. Dat
het in de eerste hoedanigheden van hitte, koude,
vochtigheyt, ende drooghte gematight is; ofte een
weynigh treckt na de warmte ende vochtigheyt met
onse nature over-een-komende: dat het goede,
vele, ende langh tegen-houdende gijl heeft, ende
licht te verteren is. Ende seggen derhalven dat het
niet alleen onder de vier-voetige dieren, maer oock
onder alle vleesch de kroon spane. Indien wy even-
wel alle de conditien, die in recht goet voedsel ver-
eycht werden, te weten dat het gematight van aert
zy, licht verteert wert, goet voedsel geeft, ende
niet lichtelijck quade ofte vreemde hoedanigheden
in en voert, ende weynigh vuyligheyt over laet
schieten; indien wy, segh ick, alle dese conditien
in het Verckens-vleesch willen ondersoeken, vvy
sullense daer naelijcx in vinden, ende wy sullen
het

het selfde de kroon bovē alle vleesch niet lichtelijck toe- staen. Ende ten is niet sonder oorsaeck, dat *Julius Caesar Scaliger* in het beginfel van syn uytleggingen op *Aristoteles* van de Planten, sulcke genees-meesters van malligheyt beschuldicht, die het Speck boven de Patrijfen presen. Want al ist misschien dat het Verckens-vleesch het Menschen-vleesch van smaeck seer gelijk is, daer uyt blijckende, dat sommige dat in een quade herberge voor-gefet zynde daer afaten sonder in reuck ofte smaeck eenigh onderscheyt te konnen maken, als *Galenus* getuyght 3. de *Alim. facult.* 2. ende 9. de *Simpl. med. fac.* 13. ghelijck hier over eenige jaren een Pastey-backer van Heusden geraebraeckt is, die mede van dees vervloecte konst vvas: soo moet men even-wel, gelijk *Cardanus* seer wel seyt, in spijs meer lettē op de substantie ofte gestaltenis, als op den smaeck. Ende vvelcke, ende hoedanige spijs voor goet gehouden moet werden, betoont de eervarentheyt alder-best: ende dat is het beste voedsel, dat vyv. voelen dat onse lichamen best voedet. Indien wy dan met de eervarentheyt te rade gaen, soo blijkt datter ander vleesch is, het welck een yegelijck sonder moeyelijckheyt ofte hinder ghebruycken mach, ende lichter verteren, ende beter voedsel uyt trecken kan, als van Verckens-vleesch. Ende al ist schoon dat het Verckens-vleesch sterck ende vast voedsel geeft, ende daerom de jonge stercke, ghesonde luyden, die ghesonden arbeyt doen, als huyfluyden, gravers, maeyers, ende diergelijke arbeyders een goet voedsel is: soo en is het even-wel alle menschen niet bequaem: en
de

de eervarentheyt leert ons, dat de gequetste, schorste, ende die ander seeren ofte leemten hebben, veel ander vleesch sonder eenigh hinder mogen eten, ende van het verckens-vleesch groote schade lijde. Want het heeft vele overtollige vochtigheyt, het geeft een groven ende slijmerigen gijl, ende die het veel eten, vergaren veel vuyligheyt (ten sy, datse de selfde door harden arbeyt verdrijven) waer door lichtelijck eenige verstoppinge in de Lever, ende graveel inde Nieren veroorsaecht wert. Daer noch by komt dat het verckens-vleesch gemeenlijck uytter-maten vet is, 't welck de Maegh los maect, den appetijt doet over gaen, walginge aen-brenght, en lichtelijck galachtige vochtigheyt doet groeyen. En dat het stijver ende vaster voedsel geeft, als ander vleesch: is syn groote taeyicheyt meer te wijte, als dat het met het menschen-vleesch meer gelijkheyt soude hebben, dan Weren ofte Kalfs-vleesch. Derhalven al ist dat vvy toestaen dat het Verckens-vleesch bequame kost is, voor de gene die swaren arbeyt doen: soo is even-wel voor de gene die haer matigh oeffenen het Weren-vleesch, om nu van Hoenderen, Patrijfen, Phasanen, ende diergelijcke kostelijck vleesch niet te seggen, veel bequamer, ende kan beter verteert werden, ende geeft oock ongelijck beter voedsel, als het Verckens-vleesch: het welck voor den genen, die heel stil zyn, ende haer lichaem niet en oeffenen, al te swaren, ende ongesonden kost is.

Het dient vvel dat vvy in dit Verckens-vleesch een weynigh onderscheyt maken, soo na de jaren, als oock na de deelen. Wat de jaren belanght, ick be-

bevinde dat al van oudts de biggen, ende fuygende
vercxkens voor feer leckere fpijfe gegeten zyn, en
dat door verfcheyde plaetsen, die uyt diversche
autheuren by-gebracht vverden van *Athenaus* in
fyn 9. Boeck. Ende *Celins Apitius*, als oock de Poëet
Martialis, die doorgaens veel in fyn verffen prijft
't gene op fynen tijt te Roomen voor lekker ghere-
kent werde, ftelt een fuygent bigsken boven een vet
vercken. 14. Epigr. 41. 1901

*Latte mero pastum pigra mihi matris alumnus
Ponat, & Aetolo de sue dives edat.*

Ende de Philofooph *Pythagoras*, die van alle tij-
den gelooft wert, niet gegeten te hebben dat leven
ontfangen hadde, plagh kleyne bigsken ende teere
boeckkens te eten, foo het waer is dat *Aristoxenus* van
hem gefchreven heeft by *Agell. lib. 4. cap. 11.*

Men vertelt van *Henrick de achtste* Koningh van
Engelant, dat hy eenen flechten *Quidam* tot groote
ftaet verhief om geen ander oorfaeck, als om dat
hy hem een lekker gebraden fpeen-verckē voor ge-
fet hadde, welcke koft hem sonderlingh fmaeckte.

Even-wel zyn de **Speen-verckens** veel onge-
sonder, als de vol-waffen, om datte veel vochtiger
zyn, ende derhalven meer overtolligheyt, en quade
vochtigheyt in't lichaem verwecken. Het welck de
vryers van *Penelope* vvel vvetende lieten de biggen
voor de boeren, ende deden haer vande vol-waffene
ende gemelte op-diffen, ghelijck de Poëet *Homerus*
vertelt *Iliad. 15.*

Daerom feyt *Galenus* feer wel, dat men de vercx-
kens van middelbarē ouderdom moet gebruycken,
ende

ende dat de sulcke goet bloet maken, 't welck *Simeon Sethi* seydt verstaen te werden van een-jarige verckens. Ende gelijk de al te jonge biggen te slijmerigh zyn, alsoo is oock het vleesch van al te oude Swijnen te hart om te verteren, ende en maect geen goet bloet.

Wat nu de deelen belangt, gelijk wy hier voren verhaelt hebben, dat het magerste vleesch 't welck by 'talderveste staet, het beste is: soo zyn de **Hammen** mede beter als het **Speck**. Ende daer het Speck onder Luyden van soorte weynigh gheacht is, daer werden even-wel de Hammen in groote weerden gehouden. Sommige settense in 't eerste op de tafel, om den appetijt te verwecken: andere in 't lest om de vermoede Maegh te verquicken, ende dorst te maken. Hier toe werden meest de Westfaelse Hammen genomen, die al ten tijde van de Romeynen vermaert zyn geweest, gelijk uyt de verssen van den Poët *Martialis* blijkt. 13. *Epigr.* 53.

Caretana mihi fiet, vel missa licebit

De Menapis, lauti de petasone vorent.

In Italien en Vranckrijck werden hedenstaeghs de Hammen van Ments meest gesocht, ende voor goede en aengename Spijse gegeten. En voorwaer de Hammen en zyn niet allen bevrijt vande groote vochtigheyt die in 't gesoden versck Speck is, door dat sy vleeschachtigh, ende soo vet niet en zyn, maer 't gene datter noch soude wesen, wert door den roock verteert. Sulcx kan oock ten deele doen het souten, ende sulck gesouten Verckens-vleesch is goet voor arbeyders ende soldaten: ende wert daer-

C c

om

om hier voormaels onder de leger-kost gerekent, ghelijck *Spartianus* ende *Gallicanus* verhalen in't leven van de Keyfers. De Romeynen hebbé wonder veel cocketten van een Vercken gemaect, dan alsoo die nu niet in't gebruyck zyn, soo en ist niet van noode daer van alhier veel af te spreken. Een sekeré gast over maeltijt zynde, (*Livius, Plut. &c.*) berispte dé Waert dat hy alte veel cocketten opgeset hadde, ende was verwondert waer hy aen soo veel verscheyden vvildt-braet quam, kreegh tot antwoordt, dat het al tesamen van een tam Vercken was, alleen in het toe-maken verschelende. Soo kan men nu mede noch op-setten *Speck, Ham, Saufsijen, &c.*

De Swijnen, ghelijck gheseyt is, en hebben niet dat tot nut van de menschen dient, als alleen haer Vleesch. Maer de Offen, behalven 't gene de Koe in haer leven geven kan, betoonen met de gedaente van haer lichaem, dat set tot wat anders geboren zyn, als tot de slachtinge. Want het schijnt dat haren hals tot het jock ghemaect is; ende dat oock hare krachten ende breete om de ploegh te trecken, ende den mensche in de Lant-bouwery te helpen van de nature gegeven zyn, gelijk blijkt uyt *Cicero* 2. de nat. Deor. *Varro* 2. de re rust. ende *Columell.* voor in syn 6. Boeck. Om dit groot voordeel dat mé van de Offen en Koeyen treckt, pleegh het ongeoorloft te zyn, jae voor een schelm-stuck gerekent te werden, Offen-vleesch te eten. Dese onnoofele barmhertigheyt wert van de Poëten den gulden tijt toegeschreven; die oock klagen, dat inde ijsere eeuwe dese goede gewoonte gebroken is, met dese verssen :

Als

*Als d' eeuw van ijfer nam begin,
Doen kreegh de mensch een harden sin;
Hy smeed' een sruveert met sellen geest,
En at den Os het trouwue beest.*

Noch heviger is de klachte van den Philosooph
Pythagoras, de welcke aldus van den Poëet *Ovidius*
verhaelt wert. 15. Met,

*Waer heeft doch oyt een Os een boose daet bedreven,
Dat hem soo licht de mensch gaet brengen om het leven?
Hy is een neerstigh dier dat onse landen ploeghs,
En staegh syn trouwen hals tot sruare lasten voeght.
De mensch die is onruveert te nutten vette granen,
Die beesten moorden derf die ons den acker banen;
Den Os heeft u gedient, en vry een lange vryl,
Moet hy voor synen loon nu vallen door de byl?
Hy heeft een kalen hals in uwen dienst gekroegen,
En kan oock even dat u herta niet bevvegen?
Gewis, soo trouwen beest en van soo goeden aers
Was nutte zyn verschoont, en ruveert te zyn gespaert.*

Hier te lande zyn de Ossen van den arbeyt ver-
loft, maer werden alleen gehouden voor de keuc-
ken, soo datter geen vleesch en is, dat van alle
soorten van menschen meer gegeten wert, alsoo
van't selve een yegelyck tegē de winter syn provisie
in de kuyp doet. Men fiet in den ouden Poëet *Ho-
merus*, dat de Helden aldaer lustigh schranften van
't Ossen-vleesch, ende 't is heden sdaeghs in gemeene
maeltijden veeltijts het hooft-stuck van de tafel.

Het **Ossen-bleesch** wert van *Hippocrates*, *Gale-
nus*, al de Griecische, ende Arabische Medicijns ge-
hou-

houden, dat het qualijck te verdouwen is, dick en grof bloet maeckt, ende dat niet lichtelijck door de aderen en schiet: Dat even-wel niet taey, ende slijmerigh is gelijk het Verckens-vleesch: Dat het veel eten van het selfde grove, drooge, ende swaer-moedige vochtigheden in't lichaem doet groeyen, ende seer dickwils verstoppinge in de Mildt veroorsaect. Insonderheyt 't vleesch van eē Koe, ofte mageren Os, ofte die door ouderdom ofte arbeyt hart en droogh van vleesch gewordē is, ofte vleesch dat *geroockt* is, ofte langh in de *Pekel* gelegen heeft. Maer't gene maer eenige weken in't zout ghestaen heeft en is soo ongesont niet, ende daer beneffens seer lieffelijck van smaeck, en matelijck gebruyckt, kan de slijmerachtigheyt van de Maegh af-vegen, ende tamelijck goet voedsel aen't lichaem geven. Ende gelijk het vleesch van de jonge Ossen gesonder ende beter te verteren is, als het vleesch van de oude Ossen ende Koeyen; soo wert het selfde oock overtreft in beyde van het *Kalfe-vleesch* ende dat mach by het Lams ende Hamelen vleesch wel gherekent werden. Het is gematight, mals, van goet sap, van goeden smaeck, ende licht om te verteren. Want de kouwigheyt ende drooghte die het Ossen-vleesch heeft, en is noch in de Kalvere niet, die van wegen hare jeughd (in de welke wy hier voren seleyt hebben dat alle dierē warmer ende vochtiger zyn) een matige gestaltenis houdē tusschen warm ende vochtigh, welke ghematigheyt onse nature aengenaemste is. Maeckt even-wel een weynigh grover bloet, als het Lams ofte Hamelen vleesch. Dan beter als het Geyten vleesch. Want de Geyten

foo

foo dra fy niet meer melck en besigen, krijgender-
stont eenen swaren reuck, ende hart vleesch: daer
in de Kalveren den lieffelijcken smaeck, ende de
malsheyt van't voedsel langer blijft, die oock veel
langer jeught houden.

Vorders isser groot onderscheyt tusschen den
ouderdom van de Kalveren. Ick heb gesien dat in
dese Stadt met groote menigthe de nuchteren Kal-
verē te koop gebracht zyn: waerom de verkoopers
van't Gildt van de Vleesch-houwers voor de Ca-
mere judiciael gecauseert werden, ende by de selve
op myn advijs, als geen vleesch maer louter slijm
zynde, voor ongesont geschout ende verboden zyn.
Soo datseten minsten twee maenden out behooren
te wesen, eerste goet zyn om op tafel ghebracht te
werden. Sulcke, ofte wat ouder slygende, ofte met
melck alleen eenige maenden ghevoede Kalveren
werdē om haer lekkerheyt seer begeert, ende geven
het Lichaem goet voedsel: Insonderheyt die noch
slygende gelubdt werdē, de welcke in malsheyt het
ander Kalfs-vleesch te boven gaen. **De Veersten**
worden van den ouden Poët *Hesiodus* mede onder
de spijs gerekent, in syn Boeck van de dagen ende
wercken, daer hy verhaelt den overvloed, ende wel-
lust van het lant en boeren leven: dan haer vleesch
en komt in goetheyt niet by het Kalfs-vleesch.

De onnoosele Schapen, al ist dat sy levende met
haer vvol, melck, kaes, den mensche kost en klee-
ren geven, soo en hebben sy even-vvel soo veel niet
konnen vervverven, datse niet gesteken en werden.
Die oock daerom van *Pythagoras* beklaeght werden
by den Poët *Ovidius* in dese verssen 15. *Met.*

Cc 3

Wat

*Wat heeft het schaep gedaen? ten leefe maer om de menschen
Te geuen vette melck, en watsse verder wvenschen,*

Syn vvool is aen het volck een decxsel inder noot;

'Tis nutter als het leefe, dan als het is gedoot.

De Egyptenaers plegē haer eertijts van het Schapen-vleesch te onthoudē, gelijk de Poët *Iuvenalis* getuyght *Sat. 15.* daer hy spot met hare superstitiën.

Al vvatter vvole draeght en moet niet zyn gedoot.

Het geeft aen menigh mensch een decxsel voor den noot.

En daerom stater geschrevē in't 48. Capittel van het Boeck der Scheppinge dat de Schaep-herders by de Egyptenaers in groote verachtinge waren. De Schapen zyn by ons veeltijts vvaterachtigh, als het veel geregent heeft, ende daer nae de Son schijnt. Want als sy dan uyt de plassen drincken, die vol onreyne gedierten ende bedorven zyn, soo krijgen sy terstont eenige blaeskens aen de Lever, vol van geel vvater, waer door het vvater den heelen buyck volloopt. Dat kan men van buyten weten aen de ringen diese om haer oogen hebben. Ende behalven dit, soo is het **Schapen-vleesch** niet alte wel te verteren, noch en geeft oock het beste voedsel niet. Want door gebreck van syn eygen ongematigheyt, als oock van synen aert; ende om dat het dickwils jongen gehadt heeft, soo geeft het een taeyen ende slijmerachtigen gijl, ende die niet wel door het lichaem verdeelt en wert; ghelijck oock doet het **Lams-vleesch** eer het een jaer oudt is. Maer daer boven zynde, dan is 't Lams-vleesch van 't beste voedsel, van veel en goet sap, wel te verteren,

ren, ende matelijck tegen-houdende: ende is derhalven bequaem, om van alle menschen, insonderheyt die matelijcken haer selven oeffenen, van jonghs op tot het leste van haer leven gebruyckt te werden. En daer sal niemant lichtelijck eenige qualijckheyt van't selfde vernemen, gelijk van Speck ende Runt-vleesch wel ghebeurt. Even-wel in de genen, die grooten arbeyt doen, wert het lichtelijck verdreven, ende en blijft geen vast voedsel. Oock en ist soo gesont niet voor de gene, die een koude ende vochtige Maegh heeft, alsoo het beyde die hoedanigheden soude vermeerderen: maer is bequamer in een warme, ende drooge Maegh, dewijl in de selve syn overtollige vochtigheyt gematight, ende alsoo tot goet voedsel gebracht wert. Soo dat het schijnt, dat het Schaep niet gegeten en wil wesen, eer het door syn ander gaven den mensche voordeel aen-gebracht heeft. Waer op siende de Wet-gevers van Athenen, verboden hebben het eten van een jongh Lam, beneden het jaer, ende dat syn wol noch niet geschoren en was.

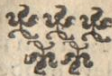
Om dan dit dier ghesont, ende aengenaemt te maken, soo is van nooden geweest, de natuerlijke ghestakenis te veranderen. Want wat groot werdende, bespringht terstont de Schapen, waer door het vleesch sterck, ende na den Bock ruyckt, ende quaet voedsel geeft; het welck door het lubben belet ende voor-gekomen wert. Welck **Damen-bleesch** van het beste voedsel geeft, insonderheyt als den Hamel maer een jaer oudt en is. Want ontrent die tijt af-geleyt hebbende syn overvloedighe vochtigheyt, krijgt een middel-matige gema-

tigheyt, ende een malsheyt van substantie ofte gestaltenis, soo dat sulck vleesch ons nature ghelijck vvert, ende bequamelijck verteert kan werden. Maer gelijk men geen Lam voor vijf maenden en behoort te lubben, alsoo indien sulcx nae het jaer gheschiet, soo en sal het vleesch soo lieflijk niet wesen. Want met den ouderdom vermeerderd de drooghte, ende het vleesch wert harder. Maer dit verandert veel nae de verscheydenheyt van plaetse ende voer. Te *Mompelliërs* hoogh in *Vrancijsk* tusschen *Italien* ende *Spaengjen* heb ick gesien aldaer studerende, dat de *Lammeren* soo vochtigh niet en waren, om dat sy daer weyde in velden vol *Rosemarijn*, *Hyslop*, *Marioleyn*, *Thym*, ende diergelijcke welriekende warme kruyden beset, die haer vleesch seer kort, mals, en by-na wel-riekende en van eenen aengenamen geur maeckten.

CICERO II. de Nat. Deor.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur, &c.

Sis verò quid habet prater escam? Cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus, qua pecudo, quod esset ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius.

Van

Van Vvildt-braet.

Het XIII. Capittel.

Het vvilt-braet dient gedacht, en hier oock plaets gegeven,
 Vermits dat hedens-daggs hier van de Prinzen leven:
 't Ginch eertijts anders toe, vvant, na men elders leeft,
 Soo is het tamme vee al mede vvilt geweest.
 Hier van is ons de jacht in ouden tijt gekomen,
 Die heden vvul te recht veel menschen is benomen:
 Ten is niet voor het volck, ten dient een yder niet
 Dat hy met honden jaeght of vvilde dieren schiet.

Cc 5

Laet

Laet heeren van het lant en groote Prinçen jagen,
 Die kunnen dat, beslagh en swaere kosten dragen:
 'Tis beter dat het volck syn spijs in stille koopt,
 Als dat het naer het vuilt in woeeste bossen loopt.
 Maer watter uyte jacht is best te zyn gegeten,
 Dat kunje met bescheyt van onsen Schrijver weten;
 Wel als ghy hebt een hart, een haes, een vinnigh swijn,
 Leert watter voor den mensch is best genut te zyn.

DVs verre isser ghehandelt van't vleesch van de tamme vier-voetige dieren, nu sullen wy komen tot de vilden. De Oude Schrijvers (*Arist. Plin. &c.*) leeren ons, dat in alle soorten van dieren, daer tamme afzyn, oock wilden af gevonden worden. Soo seydt *Varro* 2. de re rust. 3. De Schapen, die wy houden, zyn van wilde Schapen gekomen; ende de Geyten die wy weyden, van wilde Geyten. Waer uyt waerschiynelijck is, 'rgene *Plutarchus* seydt, dat het eerste vleesch dat de menschen gegeten hebben, is wildt geweest. Wy lesen oock dat heele natien anders niet ghebruuyct en hebben. Hier door is de jacht op ghekomen, die nu maer onder Prinçen, ende Edelen gebruyckelijck is, van de welcke oock het wildt-braet meest gegeten wert.

Wy sullē van't **Wilde Verckens-vleesch** beginnen, om te slaen op het tamme Verckens-vleesch: daer mede wy het vorige Capittel aen-gevange hebben. Dese Wilde verschillen van de Tamme daer in, datse drooger vleesch hebben, gelijk oock alle ander Wildt. Want door haer veel loopen, en vergaderen sy soo veel vets niet, ende oock minder

der overschot, als de gene die gemest worden, en stil zyn, en krijgen door haer gestadige beweginge, ende open lucht, een harder ende vastter vleesch, het welck daerom oock langer goet kan ghehouden werden, ghelijck *Galenus* seer wel schrijft in het 3. Boeck van de krachten der Voedselen op het 14. Capittel. So dat e Wildt-Vercken alle de deughden heeft, die hier boven van het Tamme verhaelt zyn, ende die fouten die uyt te groote vochtigheyt komen, niet en heeft; ende daerom seyt *Hippocrates* met korte woordé, dat het Wildt-Verckens-vleesch ten aensien van het tamme, drooght, versterckt, ende beneden wel af-schiet.

Herten-vleesch is hart, droogh, swaer om te verteren, maect swaermoedigh bloet, insonderheyt als het wat oudtachtigh is, ende niet wel verteert zynde verstoppt de Lever ende Mildt, ende is daerom niet bequaem om van oude, ofte swaermoedige luyden gegeten te werden. *Galenus* seyt dat het nae by het Esels-vleesch komt, ende verwijst het aen de gene die met lijf ende ziel wat eselachtigh zyn. Welcke Heerschappen seer aerdigh beschrevé zyn in den gulden Esel van de Heere *Daniel Heinsius* Ridder &c. ende sulcke wert het Herten-vleesch oock veel voor-geset.

Het vleesch van een Ree / ofte Wilde Gepte / vvert van sommige voor het gesontste vildt-braet gehouden. Want het is goet van smaeck, licht om te verdouwen, ende geeft den Lichame goet voedsel, ende laet vveynigh overschot. Want door haer gestadigh dribbelen vvert de overtollige vochtigheyt verteert, ende het vleesch veel korter. Het is evenwel

vvel vvat drooghachtigh, ende doet daerom vvat
swaermoedige vochtigheden vergaderen.

De *Hasen* zyn van alle tijden in weerden gehou-
den gheweest, soo dat oock de Poëet *Martialis* de
selve stelt boven alle andere vier-voetige Dieren :

Van al dat om den Hemel sruveest

Is 't Sneyse 't beste datter leeft ;

Maer van het veldt braet uyt het vront

Den Haes men hooght in vuerden hout.

Maer de Medicijns en sullen dat *Martialis* niet
roefstaen (hoe wel dat Doctor *de Heer* van Luyck in
syn Boecxken dat hy van't Spae-vater geschreven
heeft, die meeninge soeckt te verdedigen) de welck
het Hasen-vleesch stelle onder de drooge Spijsen,
en die swaermoedigh bloet maken. Het is bequaem
voor de gene die wat vochtigh zyn ; dan voor die
droogh van naturen zyn, en is het soo bequaem
niet. Indien 't even-vvel vvel verteert wert, soo en
brenght het geen quaet sap by, ende men seyt ghe-
meenlijck dat men van het Hasen eten seven dagen
schoon blijft. Daer den selfden Poëet al af geweten
heeft, als hy in syn verssen geckt met de leelickheyt
van *Gellia*, aliàs *Griet* 13. Epigr. 81.

Ghy sent my veel een haes, en laet my vorder vreten

Dat hy sal schoone zyn vrie van hem heeft gegeten

Tot seven dagen langh. Maer, Griet, dits anckel raet,

Of seker ghyen aet u leven geen en haes.

Plinius meent datter reden van moet wesen, om
dat het soo vast ghelooft vvert, dan ick vville vvel
dat

dat hyse by-gebracht hadde. De redenen die hier, van *Calcagninus*, als oock van *Lavinus Lemnius* Medicijn van Ziericzee ende anderen af gegeven werden, sluyten seer vveynigh, ende is derhalven onnoodigh, datse hier gebracht werden.

Al ist, seyt *Galenus*, dat het Hasen-vleesch grof ende swaermoedigh bloet maeckt, soo ist nochtans beter als Offen ofte Schapen vleesch. *Simeon Sethi* schrijft dat het de Lever ende Mildt verstoppt, de Longe schadelijck is, ende den slaep belet. Daer nochtans *Cato* seyt by *Plinius* 28. 19. dat men van Hasen-vleesch vvel slaept. Iae men besight oock hier onder de vvijs de Hasen-ooren onder den hooft-peulen gheleyt, om te slapen. Dan hoe veel dat het helpt, sien wy alle daegh.

Hier voormaels hieldmen de schouderē van den Haes, boven de lendenen, ghelijck blijckt uyt het achtste Schimp-dicht van den Poët *Horatius* in't tweede Boeck:

*Et Leporum avulsos ut mulio suarius armos,
Quam si cum lumbis quis edit.*

Dan heden(daeghs) houdtmen meer van de Lendenen, ende dat niet sonder reden. Want een Haes is ontrent de schouderē droogh, ende niet vleesch, 't vvelck in tegendeel is aen de lendenen.

De **Conijnen** werden by sommige onder de Hasen gerekent, ende zyn de selve seer gelijk, schelen nochtans veel van vleesch, gelijk de smaeck vvel uyt-wijst, als oock van dē History-schrijver *Polybius* aen-gewesen is in syn 12. Boeck. Sy zyn aengenaem van smaeck, witter van vleesch, als de Hasen,

414 DEN SCHAT DER

fen, ende soo droogh niet; insonderheyt de wilde en jonge; want de tamme, die gehouden werden, al ist datse wel vet zyn, soo is haer vleesch wat harder en onaengener: de oude zyn mede hart en taey. In Spaengjē zyn de Conijnen eertijts in soo groote menichte gheweest, (*Catullus* 37. noemt hierom *Celsiberiam cuniculosam*) dat sy een stadt onder-graven hebben: ende 't volck eens genootsaeckt is geweest aen den Keyser *Augustus* om hulp van Soldaten tegen de selve te verloecken. In Holland en is daer geen noot af.

AMMIANVS MARCELLINVS.

Hist. lib. xiv. de Saracenis.

Victus caro ferina est, lactisque abundans copia, qua sustentantur, & herba multiplices, & si qua alites capi per aucupium possint: & plerosque nos vidimus frumenti usum penitus ignorantes.

MARTIALIS XIII. Epigr. LXXXI.

*Cum leporem mittis, semper mihi Gellia mandas,
Septem formosus Marce diebus eris.
Si verum dicis, si verum Gellia mandas,
Edisti nunquam Gellia tu leporem.*

Van

Van de Vogelen.

Het. XIV, Capittel.

WY komen tot het heyr bekleet met dichte veeren,
 En sien vuat aen de maegh is beter om verteeren,
 En vuatter dient genut, en vuatter dient gemijt.
 En hoe dat yder dingh heeft syn besetten tijt.
 Voor eerst laet ick het volck een nutten regel vreten,
 Dat als een vogel broet hy niet en dient geeten:
 Maeckt spijse van den haen eer hy met binnen speelt,
 Maer laet hem in het kot wanneer hy jongen teelt.

'Ken

'Ken vuil niet als in noot, 'ken vuil u nimmer raden
 Tot vogels die met vleesch haer hollen krop versaden:
 'Tis beter voor de maegh al vvat van kooren leeft,
 En niet en is gemest, maer in het vuilde svveeft.
 Maer vraeghje vwater mach de beste vogel vvesen?
 Phaisanten, weerde vrient, die worden hoogh gepresen:
 Maer des al niet te min soo hout een jongh patrijs
 Noch beter voor de maegh, en vry in hooger prijs.
 Men seyt hoe-vvel een mensch door ongeregelt mallen
 De plage van sint Iob ten deele vvas gevallen,
 Dat hy genesen sou al vvaer hy dtep gevat,
 Indien hy maer patrijs en anders niet en at.
 Wat dat de pau belanght, die heeft te schoone veeren,
 My dunckt dat aen het dier geen vvraet behoort te deeren:
 Hy is te byster sel te vvonder onbeleeft,
 Die aen een vvreedden kock soo schoonen vogel geeft.
 Maer vvat de vogels raect die in het vvater leven,
 En des al niet te min oock in den velde svveven;
 Al maeckt dit gansche rot een grof en machtigh bloet,
 Het is nocheven-vvel gefonde lieden goet.
 Ons Stadt, ons eygen Stadt die kan het ons betuygen,
 Dat hier meest al het volck vweet voedsel nyt te suygen.
 Dat nut en dienstighis. Wel acht dan onsen hout,
 Die oock de Françe kust in grooter vvelden hout.
 Wat voorts de gansen raect, en wat de vuilde svvanen,
 Dat sal u myn gedicht in't lange niet vvermanen:
 Al vvat van dit beslagh u noch te vveten staet,
 Dat geeft u Bevervvijck, en dat in volle daet.

HEt Voedsel dat de Vogelen geven is weynigh,
 te gelijkenen by het gene, dat vande vier-voe-
 tige dieren komt, insonderheyt het Verckens-
 vleesch:

vleesch: maer het is lichter te verteren, ende van seer goet sap, principalijck van hoenderen, capoenen, phasanen, duyven: sommige hebben wat harder vleesch, te vveten, gansen, enden, svvanen, ende kleyne mosjens, die boven inde huysen, ende torens nestelen. Die lichter te verteren zijn maken dunder bloet, ende suyver stoffe voor onse geesten: ende geven derhalvé bequaem voedsel voor luyden die studeren, veel sitten, haer lichaem vveynigh oeffenen, als oock die sieckelijck gaen: gelijk het vleesch van vier-voetige bequaem en sterck voedsel geeft den genen, die grooten arbeyt doen. Want ander voedsel vereyschen de kracht des lichaems, ander den lust des geests: voor haer is vast voedsel, ende dat niet lichtelijcken en verdwijnt aldernutst, dan de geest vereyscht 't gene dat dunne en klare geesten maken kan.

Maer het dient vvel, dat men aenmercke het onderscheyt datter onder de vogelen is van wegen den *Onderdom*, tijt des jaers, spijs, plaets ende lucht.

Oude vogels en zijn om hare groote hardigheyt niet te verdouwen: de even-gekipte, zyn vol slijm. Tusschen beyden zijns goet: ende alder-best, wat voor de helft van haer leven. Want alsoose vvat drooghachtigh van naturen zijn, soo wert dese natuerlijcke droogheyt gematight door de vochtigheyt van de jeught.

Op de *zijde* oock als sy heet zijn, zynse mager: mede alsse broeyen ende kippen, zynse onaengenaem gegeten te vverden. Want vol arbeyt ende forge, om voor de jongen aes te soecken, vergeten sy haer selve, waer door sy mager werden. Gelijk-

D d

men

48 DEN SCHAT DER

men dagelijcx aen de hoenderen sien kan.

Sommige zyn oock aengenermer in den Oeght, om datse dan druyven, ende ander besyen eten, als Snippen, Vincken: sommige in de Somer, die kooren eten, als Patrijfen: sommige smaken best in de Winter, als Lysters, Meerlen, Wilde-ganssen, ende alle vvater-vogels.

Van haer ~~voot~~ wert mede geen kleyn onderscheyt genomen; vvant eenige eten vleesch, die niemant van verstant lichtelijck voor spijsen en ghebruyckt: eenige koren-gewas, als hoenders, duyven, patrijfen, ende diergelijcke, die oock het beste voedsel geven: eenige halen de kost uyt het water, als de svvanen, ganssen, enden, talingen, maer dese hebben veeltijts eenen vischachtigen, ofte grontachtigen smaeck, ende zyn vvat hart om te verteren.

De plaats maect mede groot onderscheyt: want die op de bergen op-gevoet vverden zyn beter als die van't velt, want sy gebruycken helder lucht, en vaster voedsel. Soo moet men oock letten offe in de koy ghestaen, ofte vry geloopen hebben: want die in de koy te mesten staen, ofte naeu in huys, gehouden werden, al ist datse lekker smaken, zyn even-wel niet ghesont, om datse vol overtollige vochtigheden zyn. Maer die de vrye lucht hebben, ende op t' landt haren kost soecken, geven beter voedsel, om datse de overtolligheyt die in't lichaem groeyt, door gestadige beweginge, lichtelijck doen verdwijnen. En om in't kort van alle soorten van dierē te seggē, al de vettigheyt die inde koyen door het mesten verkregen wert, al isse de tongh smake-lijck, soo isse even-vvel het lichaem niet gesont.

Het

Het is nu tijt in't bysonder van de vogelen, die in onse spijsse komen te spreken; Wy sullen dan beginnen van de **Daen**/ die waer hy komt, hem meester maect, ende nae het schrijven van sommige eerst uyt Persien gekomen is, ende daer nae in alle Landen in vveerde gehouden. De Françoysen, gebruycktense niet soo seer tot spijsse als tot vechten, daerse soo yverigh in zyn, datse haer eerst doot vechten, als op-geven. In Engelant gaet het hanevechten noch hedensdaeghs seer in swanck. Hier te lande wel soo veel niet, dan sommige maken daer even-wel al haer werck af.

De Hanen en komen naulicx op tafel, dan alse noch heel jongh zyn. Eerse by de hennen geweest zyn, is haer vleesch, insonderheyt van de gene die tamelijck vet zyn, van goet sap, licht om te vertieren, appetijt verweckende, ende goet bloet makende. Maer dit en duert in dit heete dier niet langh: want alse groot werden, en daer nae alse groeyen, ende de Hennen bespringen, soo gaense met een vollen stap nae de drooghte.

Daerom stelt *Hippocr. 2. de diat.* het Hane-vleesch onder het drooghste vleesch. Wt dese drooge ende heete ongematigheyt, krijgt het vleesch een snafelachtige hardigheyt, meerder ofte minder nae den ouderdom, soo dat het oude Hanen-vleesch meer voor medecijne, als voor spijsse gherekent vvert. Want moruw gesodē zynde geeft het eenige salpeterachtigheyt in't sap, het yvelck af-veeght, opent, ende den buyck weeck maect. Welck sap daer in andere purgatiē te boven gaet, dat het met eenen de ongematigheyt verbetert, voedt, ende sonder

D d 2

wal-

walginge ofte tegenheyt ghenomen vvert, ende de Maegh niet om en keert. Is daerom seer bequaem voor sieckē, die aen de beter haant zyn. De deughden die de Hanen ontbreken, vverdē overvloedigh bevonden alse by tijts gelubdt werden, te vveten, inde **Capoenē**. Want haer vleesch dat anders door haer hitte ende gestaegh springen op de hinnen, droogh, mager ende hart is, wert door het lubben vochtigh en mals, ende uyt-treckende de hitte ende drooghte wert in alle gematigheden volkomen gematigh, licht om te verteren, goet voedsel gevende, het beste bloet makende, ende onse natuerlijcke vvarmtē vermeerderende. Soo dat de Capoenen met groote reden onder 't beste dat op tafel mach komen, kunnen gherekent vverden. Hoe-wel dat eenige gelooven, onder anderen oock **Iokan Crato**, Medecijn van drie Keyfers, dat het Capoenen-vleesch niet goet en is voor de gene die gichtigh zyn, om dat sy bock met podagra ghequelt zyn, al of haer vleesch niet in ons maegh, lever, ende aderen verandert vverde. De gicht bestaet in de neervloeyingh van vochtigheden, ende in de swackheyt vande ontfangende deelen, de welcke door het eten van Capoenen-vleesch in onse Lichamen niet verweckt en kan vverdē. Indiender even-wel yemant mocht door het gebruyck van 't selve in gicht vervallen zyn, dat is gekomen, om dat fulcke Capoenen, in de koye te mesten gestaen hebben, welckers vleesch vele overtollige vochtigheyt heeft, vvaer door verstoppinge in't Lichaē veroorsaect. Waerom oock alle vleesch dat in de koyen gemest is, van **Galeno** mispresen vvert.

De

De Hoenderen volgé in goetheyt na de Capoenen, en zyn van ours seer gemeen op tafel geweest. Om die ten eersten kort te maken, plegen de Romeynen de selve in most te verdrencken, gelijk blijkt uyt *Horatius* in dese versen 2. *Sat.* 1.

Krèght ghy misschien een spaden gast,
Op vrien ghy niet en had gepast;
Soo doot een hin en steek s' in most,
Soo wort haer vleesch noch malse kost.

Andere plegense om ras kort te vverden aen een vijge-boom te hangen, gelijk blijkt uyt *Plutarchus* 2. *Symp. quaest.* 10. Sommige suijdens heden daeghs de stroot af, ende werpen se terstont in't water, om daer in al op-springende te sterven, ende alsoo korter ende mals ter vverden. Maer 't selve gheschiet veel rasser ende beter in de wijn, soo om de warmte, als om eenige gemeenschap der naturen, die de hoenderen met de wijn hebben. Want gelijk *Ælianus* getuyght 9. de *Animal.* 29. een hoen dat in de vvin ghevalen, ende ghestickt is, en treckt daer niet quaets uyt, noch en ruyckt niet: maer 't gens dat in't water sterft, geeft een stanck van hem, ende besmet de lucht.

De Hoenderē zijn best, die op de boeren werven loopen, ende met haver ende gerst gevoedt werden: daer-en-tegen niet gesont, die in doncker gemest, ende met beslagen meel, gelijk de Capoenen, gekropt werden, gelijk heden daeghs veel geschiet, ende al by de Romeynē gebruyckelijck was. *Martialis* 13. *Epigr.* 62.

D d 3

Pas-

*Pascitur & dulci facilis gallina farinâ,
Pascitur & tenebris; ingeniosa gula est.*

Sommige hebben de Hoenderen oock willen tot Capoenen maken, ende dat met een heet ijser, waer door sy heel vet vverden, ende nae de dunne tongen oordeelen, seer lieffelijck van smaeck zijn. 'Twelck *Galenus* oock getuyght in't eerste Boeck van't Zaer, daer hy seydt dat de wijfkens van de dieren mede gelubt werden, ende dat sulcken vleesch soeter is, als ander. Om een ende van de Hoenderen te maken, soo seggen vvy datse onder ander vleesch de kroon spannen, behalven dat het niet vast en hertelijck genoegh en is voer de gene die svvaren arbeyt doen, die beter met speck ende runt-vleesch gedient zijn, om reden hier boven verhaelt.

Wy seggen dan tot besluyt, dat onder de hoenderen, het Capoenen-vleesch het gematighste ende gesontste is. Daer na komen de Kuyckens, die kort en malsch vleesch hebben, maer wat vochtigh: de Hennen zyn wat drooger. Soo dat vvy wel doen, met de Kuyckens gebraden, ende de Hennen gesonden op tafel te brengen. Ick had by-na vergeten yet te seggen van de *Hane-rammen*/ daer al van oudts veel af gehouden is, en men itoofse, ofte backtse in Pasteyen. De vrouwen maken ons vvijs, datse een man te paerdt helpē. Maer soo men haer gestaltenis aensiet, sy zijn quaet te verteren, ende van weynigh voedsel. Want harē aert istusschē beyden, vleesch en geen vleesch, wat komende aen de nature van de knor-beenderen, ghelijck oock betuyght vvert by *Aristoteles* in syn tweede Boeck van de Historie der

Die.

Dieren op het 12. Capittel, ende *Plinius* in het 11. Boeck van syn Natuerlijke Historie op het 37. Capittel. Waerom *Galenus* mede seyt, dat de Hancammen niet te prijsen, noch te laken en zyn. Maer hy prijft seer de **Harre-klooten** insonderheyt de gemeste, ende daer vvert oock by leckere luyden veel van gehouden. Soo dat veel Hanen te langer leven souden, en waer het niet om haer klooten, ofte indien sy de selve, gelijk men van de Bevers schrijft, af-beten.

De Patrijfen ofte veldt-hoenderen, zyn noeyt soo gemeen geweest, als ander hoenderē: en werden daerom van alle tijden in groote weerde gehouden. *Martialis* 13. Epigr. 65.

*Ponitur Ausonij's avis hac varissima mensis;
Hanc in lautorum mandere saepe soles.*

Haer vleesch is gematight, maer wat drooghachtigh, ende moeten daerom jongh gegeten zijn, ende dan werden sy lichtelijck verteert, geven veel, ende van 't beste voedsel. Derhalven is't seer bequaem den gene, die uyt een sieckte komen, ofte van sint Iobs trappen ghevallen hebben. Soo dat een vermaert Italiaensch Medicijn gheschreven heeft, dat yemant die daer mede beladen is, een heel jaer anders geen spijs en at, maer alle dage een Patrijs, sonder eenige ander hulpe, soude genesen.

De Calcoenē zijn hier te lande redelijck gemeen, ende noch jongh zijnde, geven se veel en seer goet voedsel, ende en wijcken noch in smaek, noch in goetheyt onse Capoenē niet, dan zijn een weynigh harder van vleesch, als zy vvat ouder beginnen te

D d 4

wer-

werden, ende dan konnense van ledige luyden soo wel niet verteert werdē, het welck onder de groote vogelen gemeen is. Maer sommige maken de selve oock kort, met de snafelen van haer vleesch om stucken te stooten, ende gedoot's nachts inde lucht te leggen.

De Phasanē ofte Fasantē zyn eertijts uyt *Colchis* van de Helden van 't gulde vlies in Grieken-landt gebracht, en hebben haren naem behoudē van een riviere aldaer, by de welcke sy haer met menighe onderhouden. *Martialis* 13. *Epigr.* 72.

*Argon primum sum transportata carina,
Ante mihi notum nil nisi Phasis erat.*

Sy zijn al van oudts in soo groote achtingh gheweest, dat de Koningh *Ptolomeus* hem roemde noyt een Phasaen gheproeft te hebben, maer dat hy den selfden onder syne vreemdigheyt bewaert hadde. De Keyser *Pertinax*, ghelijck *Capitolinus* getuyght, heeft noyt voor sijn eygen mont een Phasaen doen ree maken, ofte aen yemant geschoncken. *Lampri-dius* verhaelt, dat voor den Keyser *Severus* de Phasaen niet als op groote feest-dagen aen-gerecht en werde. Ende voorwaer de seldenheyt en heeft dese kostelijckheyt niet ghemaect: maer de goetheyt van haer vleesch. Want dat is liefelijck vā smaeck, ende geeft van het alder-beste voedsel, ende is sacht om te verteren. Ende derhalven bequaem, voor de gene die uyt een sieckte op-staen om hare krachten weder te krijgen, ofte die een maegh hebben, die slaep in't teren is, alsoo sy de selve verstercken ende de swacke luyden op de been helpen kan. Men seyt dat

dat dit vleesch, hoe-wel het de alder-beste deughden heeft, de huys-layden kort van adem maectt : maer het perijckel en is niet groot , alsoo het niet veel voor haren neus en komt.

De Duyvê hebbê verscheide soortê. De tamme hebben al te veel overtollige vochtigheyt : daerom zijn de wilde de beste , die door het vliegê de vochtigheyt verteren. Nochtans is het vleesch van allegader stoorachtigh , swaer om te verteren , geeft grof ende swaermoedigh voedsel , ende daerom en ist niet goet , veeltijts Duyven te eten. *Aldroandus* schrijft van een Medicijn *Curtius*, dat hy door het dagelijcx eten van de Duyven syn leven verkort heeft. Sommige verhalen van een *Cassia*, dat hy gestorven is om dat hy driemaal op eenen dagh van een gebrade duyfgegeten hadde. Ende *Simeon Sethi* seyt datse verhitte, koortsche maken , het hoofd ende de oogen beschadigen, ende veel gebruyckt de laserie veroorsaken. Want alsoo sy (*Arist. 3. de part. animal. 7.*) heet van maegh zijn, van heet dick ende verbrant bloet, soo en ist niet vreemt datse ons Lichaem verhitten ende ontfteken , ende tot de laserie gereet maken. Even-wel leeren sommige dat het goet is voor de gene die beroert zyn, ofte de senuwen getrocken werden : andere dat het lust tot by-slapen verweckt, ende dat daerom (*Plutarch. de Iside*) de Duyven van de Ouden de godinne *Venus* toe-geeygent zijn. Hoe-wel dat van de *Ringh-duyven* ofte *Kries-duyven* het contrarie van den Poët *Martialis*, die niet onervaren in dese dingen schijnt geweest te zijn, geseyt wert 3. *Epigr. 67.*

D d 5

In-

*Inguina Torquati iardant hebetantque palumbi;
Non edat hanc volucrem, qui cupit esse salax.*

Sy zijn op haer best, alse beginnen te vliegen, ende het podden-haer niet allegader quijten zijn: ende soo werden se bequamelijck ghebraden, ofte, gelijk men gemeenlijck doet, met eenige verkoe-lende kruyden ghestoof, ofte met geroerde eyeren op tafel gebracht. Het schijnt dat men al van oudis veel van de **Tortel-duyven** gehouden heeft, ghe-lijck onder vele uyt *Plautus*, *Iuvenalis* ende andere blijckt. Alsoo sy van naturen droogh zijn, soo zijn de vetste, de beste, en de gesontste. Soo dat *Marti-alis* wel seyt 3. Epigr. 53.

*Dum pinguis mihi turtur erit: lactuca valebis,
Es cochleas tibi habe: perdere nolo famem.*

De Pauwen plegen in't eylant *Samos* in't wilt te loopen, ende van daer zynse door geheel Europa gekomen. Sy zijn om de schoonheyte van haer vee-ren vermakelijcker in't oog, als ghesont in't **Lic-haem**. Worden oock op bruyloften, ende groote maeltijden meer uyt pompeusheyte geset, als om de leckerheyte van haer vleesch. Want *Galenus* in't 3. Boeck van de krachten der voedsele, seyt dat het selfde snafelachtigh, en hart om verteren is, en oock swaermoedigh bloet doet groeyen. De Arabische **Medicijs** leeren dese hardigheyte wech-nemē, met de **Pauw** eenige dagen in de lucht te hangen. De jonge zijn beter, ende soo hart niet te verdouwen. Dan moeten even-wel in een stercke maegh ko-men,

men, sal haer vleesch wel verteert werden.

De Lijsters plegen in meerder waerden voormaels te weten doenſe gehouden, ende ver gemest werden; hedenſdaeghs eetmenſe ver ofte mager, gelijcke ghevangen werden. Sy zijn wel te verteren, ende geven goet ende vaſt voedsel. Soo datſe niet ſonder reden van de Poëten *Horatius* ende *Martialis* ſeer gepreſen werden.

De Meerle wert by ſommige by de Lijſters ver-geleken: dan ſcheelt wat. Want het vleech van de Lijſters en is niet alleen liefelijcker, maer oock malſſer ende geſonder.

De Vincken / en Leemwercken en diergelijcke kleyn-gebeent, zijn meelt al licht te verteren, ende geven goet voedsel. **De Moſſen** zijn wat harder.

De Snippen / ofte Hout-snippen gelijck ſommige by de Patrijſen, hoe-wel die dierder zijn. Sy werden met darmē ende ingewant gebraden, en het druypſel op geharſt witte-broot ontfangen. En dit wert voor ſoo geſont gehouden, als ſmakelijck, by de gene die meenen, om dat ſy het ſuyverſte uyt het aertrijck trecken, ende geen gal en hebben, darter oock niet quaets by haer en is. Het welck ick even-wel ſoo heel niet aen en kan nemen; want hoemenſe bereyt, altijt is de vuyligheyt aerdtachtigh, inſonderheyt indienſe, gelijck ſommige ſeggen, pier-wormen eten, 't welck de roodigheyt van haer vleech ſchijnt te betuygen. Haer vleech is wat hardtachtigh, dan goet ende tamelijck geſont.

De Poel-snippen / die vvy 's vvinters hier met menighe hebben, zijn ſoo hart van vleech niet.

Van Heygers / Spreuwen / Quackels / ende dier.

gelijke, alsoofse seldē tot spijsē gebruyckt werden, is niet de pijnē vvaert, datter alhier veel af geschreven vvert.

Onder de Water-vogels zijn by ons meest in't gebruyck **de Enden**/ die oock met den gemeenen naem van Vogel by ons bekend zijn. Sy werden ontrent onse stadt Dordrecht overvloedigh gevangen, op de manier die hier voor dit Capittel afgebeelt is. Het vvelck voor een van de fraeyste en aengenaemste dingen van Nederlandt gheoordeelt werde by de meer wel-gemelte Heere *Daniel Heinsius*, als hy onlanghs met my dat vogel-vangen sagh, genoodight zijnde op de koy van mijn neve d'Heere *Thomas de Wit*, weerde Schepen der voorsz. Stede. Haer vleesch is heet ende vochtigh, swaer te verteren, ende van grof voedsel. De achter-bouten zijn morwt. De Poëet *Martialis* prijst de borst ende den hals.

Is een Ende toe-bereyt,

Soo eeter van met onderscheyt :

De borst en hals is alder-best,

Dus sent de kock al vvaetter rest.

De Gansē zijn by-na van den selfden aert. De oude Romeynen plegen de selfde niet te eten, om datse eens oorfaeck geweest hadden, dat haer *Capitolium* niet over-rompelt en werde. Maer daer nae hebbense die superstitie laten varen, ende de Gansē gemest, ende in voorname maeltijden aengerecht. *Lampridius* verhaelt datse voor den Keyser *Severus* op seest-dagen plachten gheset te werden.

Dio-

Diodorus Siculus schrijft datse gesoden, ende gebraden alle-daegh op de Egyptenaers tafel quamen. Even-wel zijns seer hart te verteren: dan in een stercke maegh wel verteert zijnde, gevens veel voedsel. Men heeft eertijts seer veel gehouden van de Lever, de welcke alse gemest werden, seer groot wort, ende is een aengename gesonde spijs, ende licht om te verteren, en in Duytslant is dese spijs noch seer bekend, sonderlinge by de Ioden. De gemelte *Martialis* spreeckt van de Gansen-lever aldus 13. *Epigr.*

*Siet wat een lever heeft de gans,
 Sy over-trefte het aler bykans:
 Dies seydt ick als ick die besagh,
 Ey segh my vvaer dit schep sel lagh?*

De Swanen hebbē fibreus ende langh vleesch, dat seer hart om verteren is. En gelijk alle vogels die haer in't vvater onthouden, overtollige vochtigheyt by haer hebben: soo is de selfde inde groote soo veel te meerder. Men backtse ghemeenlijck in korsten, om haer vleesch door de specerijen korter te maken. Dienen op de tafel, ghelijck wy van de Pauwen gheseyt hebben, meer tot cieraet, als tot spijs.

Van't

Van 't gene van de Dieren komt:
Bloet, Melck, Boter, Kaes, Wey,
Beulingen, Eyeren, ende Honigh.

Het XV. Capittel.

GHy moet (ten syghy vville) noyt levend dier verslinden,
Daer is oock buyten dat vvel voedsel nyt te vinden;
Daer is kaas, boter, melck, vvey, eyers, honigh-raet,
Waer van oock menighmael een Prince vvers versiet.
Het nut van dese kost is metter daet te wvissen;
Maer dat het Koe-beest geeft is boven al te prvissen,
Wie hier aen wvrvvffel slaet en siet maer Hollant aen,
Dat laet aen alle kant syn edel suyvel gaen.
Dat stort syn rvyck gewas in alle verre landen,
Vermids het dienstigh is voor alle grage tanden;
Dat stort aen alle kant, nyt synen vollen schoot,
Een dienstigh onderhout, een voedsel in der noot.
Prvyst Spaengjen, prvyst kaer ooft, en watter plagh te groeyen,
Ons Hollant prvyst te recht de vruchten van de koeyen,
Van daer komt nutte kost, ten goede van den mensch,
Van daer komt mont vermaeck en volien herten wensch.
Het ooft dat Spaengjen sent en is maer eens te plucken,
En is maer op een jaer voor eenmael nyt te drucken;
Maer dat het Koe-beest schenckt is vry al rvycker schat:
Want wveemaal op een dagh soo geeft het edel nat.
Benyt dan Spaengjen niet, benyt geen verre landen,
Al wvaster enckel gont of ander rvycke panden.
Danckt God, o Hollants volck, en hout u vcoorts gerust,
Hy regent enckel heyl op u vermaerde kust.

Wy

WY hebben dus verre wijdtloopigh ghesproken van alderhande vleesch: het is nu tijt dat vvy vervolgende onse verdeelinghe van 't voedsel, mede handelen van 't gene dat wel geen deelen van dieren zijn, maer even-wel van de selve komt, ende tot spijsse ghebruyckt wert: als van Suyvel, te weten, Melck, Boter, Kaes, Wey, Eyeren, Honich, ende Bloet.

Alle het **Bloet** is hart om te verteren, insonderheyt 't gene grof en dick is, gelijk **Offen-bloet**, ende meer het **Stieren-bloet**, met het welck de Griexsche Vorst *Themistocles* zijn selven vergeven heeft. *Galenus* prijft het **Hasen-bloet** voort het lieflijkste: maer *Homerus* geeft het **Geyten-bloet** de prijs, de manier van sijn eeuwe volgende. Want hy vertelt, dat de **Vrijers** van Penelope, darmen met bloet en vet van Geyten gevult aten. Van het bloet eten der Ouden is te lesen by den hoogh-geleerden Heere van der Putte in *Serm. Genialibus*. Hedensdaeghs hout men meest van **Verckens-bloet**, het welck men met vet ende specerijen in de darmen volt, ende **Bloet-beulingen** noemt. Dese en alderhande Beulingen, Wortlen, ende Sauisjen zijn meest hart om te verteren, ende maken grof bloet.

Onder alle vochtigheyt seyt *Varro* in sijn tweede Boeck van de Lant-bouwinghe op't 11. Capitel, die tot spijsse gebruyckt wert, is de **Melck** de voedsaemste. Sy is gematight van aert, doch wat meer nae kouwigheyt ende vochtigheyt treckende, het bloet, vvaer van sy met kleyne veranderinge in de borsten gemaect wert, ende aldaer van de borsten haer witte koleur krijght, in aert niet ongelijk, behalven

halven datse wat kouwer is. Daer is geen spijs, die hier te Lande by alle soorten van menschen, insonderheyt vrouwen, ghebruyckelijcker is. Sy geeft seer goet voedsel, indien in de Maegh wel verteert wort, ende indien gelet wert wat voor melck men neemt. Want daer is groot onderscheyt tusschen de Melck van't een dier, ofte het ander, de Koe-ye-melck scheelt veel van de Schapen-melck, Geyte-melck ofte andere. Niet minder en scheelt oock de melck van een ghesont dier, ende van een dat ongesont is; ofte van een dat korts gheworpen heeft, ofte dat langh gheleden is, dat Somers, ofte 's Winters gemolcken is; waer in oock de verschedenheyt van 't voedsel geen kleyn onderscheyt en maeckt.

Maer men vint in de melck drierley deelen, Boter, Wey, ende Kaes. **Boter** is van vvarme ende olyachtige gestaltenis. De **Wey** is wel waterachtigh, maer heeft eenige soutigheyt by hem, gelijk syn scherpigheyt uytwijst. De **Kaes** is kout ende droogh, ende aerdtachtigh van naturen. Maer dese drie deelen en zijn in alle dieren melck niet eveneens. En om alleen van Koe-ye-melck, Schapen-melck, ende Geyten-melck, die by ons alleen in't gebruyck zyn, te spreken: de Koe-ye-melck is de verste ende dickste, ende geeft de meeste Boter: ende voedt daerom oock meest, en wert met recht voor de melck gehouden die tot voedsel van ons lichaem alder-bequaemst is. Schapen-melck heeft meer Kaes in. Geyten-melck hout hem in alles tusschen beyden, soo in't verteren, als in't voeden.

Geen minder onderscheyt wert in de melck ghemaeckt,

maeckt, als de beesten gefont, ofte ongefont zyn.
Want van een ongefont beest, en kan niet als qua-
de melck komen. De melck verandert oock na het
voer, dat de beesten eten.

Het is de beste melck vvanneer de grage koejen

Te midden in de Mey de groene kruiden sroeyen:

Want als het dorre stroo de kudde s' winters voert,

Dan is haer voedsaemfogh in verre niet soo goet.

Want drooge kruiden, als hoy, geven dicker
melck: maer groene ende sappige beter: vvaerom
de beste melck is, dewelcke in't leest van de Lenten
ofte in het beginfel ghemolcken vvert, als het vee
jongh gras ende de vette klaver-wey voor haer heb-
ben. Hoe dat de melck van 't gene de besten eten,
verandert kan werdē leert *Hippocrates* 6. Epidem. 5.
35. en wert van de dagelijcxte eervaringe bevestigt:
te weten, dat de vrou, die een kint sooght, en een
purgatie in-neemt, het kint door haer fogh mede
sal doen purgeren.

Hoe dat de melck oock dunder ende weyachtiger
is, hoefe lichter verteert, rasser door gaet, en min-
der verstoppt: maer oock minder voedt; ende dat
minder voedt, maeckt den buyck vvecker; en dat
meerder voedt, maeckt den buyck minder weeck.
Men sal daerom nu de eene, dan de andere, nae
gelegentheyten van saken, kunnen verkiesen.

De Melck dan, die liefelijck van reuck is, soet
van smaek, van middelbare ghestaltenis, niet te
dick ofte niet te dun, niet te vveyachtigh ofte te
kaesachtigh, blanck van koleur, ofte, gelijck *Ari-
stoteles* schrijft, vvat uyt den blauen, geeft goet,

E e

veel,

veel, ende tegen-houdende voedsel, doet het vleesch groeyen, ende maeckt het lichaem vet, ende is derhalven een bequame spijsse voor de gene die uyt-teren, ende verdroogen. In magere lichamen, en die, gelijk men seyt, van de graet vallen, en isser geen bequamer voedsel, om de selve metten eersten te doen begrafen, dan de Melck: als de welcke door soo veel kokingen al te voren van de natuerlijke warmte bewerckt, ende onse nature aengenaem en gelijk gemaect is. Maer gelijk de Melck lichtelijcken verteert, alsoo verderfse oock lichtelijck in onsfuyvere lichamen. Indiens valt in een koude maegh, soo wertse lichtelijck suer; in een heete, soo verandertse lichtelijck in galle, ende maeckt pijn in't hooft. Waerom het ghebruyck van de Melck schadelijck is de gene, die aen een koortse gaen, uyt bedorven vochtigheden, ofte die met pijn in't hooft, ende quade oogen gequelt zyn. Sy is oock niet bequaem die steen, verstoppinge van Lever ofte Milt, ende het ingewant op-geblafen hebben. Maer de quaetste verdervinge van de Melck is, alsse komt te stremmelen in de Maegh: waer op quade accidenten, en somtijts de doot selve volght. Maer dat kan voorgekomen werden, indien men der wat zout (gelijck gemeenlijck geschiet) suycker, ofte honigh by doet. Het is best datse gegeten wert in een ledige Maegh, ende dat men daer dan niet anders open eet, voor dat de Melck heel verteert is. Want indiender ander spijsse terstont op gegeten wert, soo komt lichtelijck de Melck, ende d'ander kost met de Melck samen te verderven. Insonderheyt, is dickvils ondervonden, dat Wijn

op

op Melck ghedroncken feer schadelijck is. Soo dat niet sonder reden Doct^r *Lemnius*, eertijts Medi- cijn van de Stadt Ziericzee, de jonge lieden berispr, *s. de occult. Natura mirac. 45.* die na den eten om een roomtjen gaen, ende den vviijn onder den room gieten, tot groote schade van de gesontheyt. Want de vviijn doet den room stremmelē, ende de dickig- heyt van kaes krijgen, het vvelck de Maegh niet konnende verdouwen, blijft daerleggen bederven, ende verweckt verscheide sieckten, ende doet som- tijts, met het braken dē aessem sticken. De Melck is mede niet goet voor de tanden, ende het tant- vleesch, ende brengt daer in de verdervinge, om 't welcke voort te komen, sal men nae het melck eten, den mont met wijn spoelen.

Maer de Melck en is niet alleen in 't ghebruyck, aldus in't geheel, ende die drie deelen, wey, boter, ende kaes by haer houdende; maer elck van die wert lichtelijck ghescheyden, ende besonder ghe- bruyckt. Het welck heel bequaem is, alsoo dan het een, dan het ander ons dienstiger valt. Voor eerst soo besigen wy **de Boter** in dese koude landē voor spijsē, en sauce: in Vrancrijck ende andere warme Landen, meest alleen voor sauce. Sy is warm ende vochtigh, ende by-nae van den eygen aert ende nature van den Olye. Dan voedt even-wel meer, ende is om mede te koken veel bequamer, als den Oly. Sy vervochticht en versacht, rijpt de materie in de borst, ende doetse op-komen, doet de keel, ende de pijpkens van de Longe versachten; daer den Oly, indien hy niet heel suuyver ende versch en is, de keel ende de borst sehrael maeckt, ende doet

eer den hoeft komen als overgaen. De Boter is mede aengenaem van smaek, licht te verteren, van veel voedsel, en dat niet licht en bederft. Met dit deel van de melck worden wy van kints been af meest gevoedt. Nochtans en isse voor elck, noch op elcke manier niet even bequaem. Want die vochtighe ende vveeck van Maegh zyn, en dientse niet: alsoo sy de selve noch vveecker, ende swacker soude maken: insonderheyt indiense wat veel gegeten werde, ende boven d'ander spijsse dreef, ende walginge veroorsaecte. Waerom oock beter is datmen Boter voor ander spijsse eet, als daer nae, soo dat dit klippel veersken in den regel van Ghelont- heyt niet en sluyt:

*Boter voor, en boter naer
Doet ons leven hondert jaer.*

Want op't leest ghegeten, beletse dat de Maegh niet wel toe-sluyten kan, vvaer door het verteren van de spijsse lichtelijck verhindert vvert: dan een vveynigh kan niet veel quaets doen. Oock en is de Boter soo goet niet voor de gene die heet van natu- ren zyn, als voor andere. Want zy vvert lichtelijck ontfeken, en in een galachtige Maegh in gal ver- andert, ende doet alsoo walginge veroorsaken. De beste manier van boter te eten, is op broot, dat wy *Boteram* noemen, want dan geeftse het beste ende bequaemste voedsel. Maer in 't koken blijfse soo goet niet, ende verliest wat van haer deught: al ist dat sy geen spijsse en verergert, maer, als ghemeen- lijck gheseyt wert, onse lieve vrou slacht, ende alle dingen verbetert. Sy heeft oock die deught, datse
het

het fenijn wederstaet, insonderheyt voor het selve in-genomen: vvaerom oock by vele gepresen wert in tijde van pest's morgens een vetten boteram gegeren: 't welck oock goet is voor de gene die in de Mynen vvercken. Want om nu haer verborngen kracht niet te onderfoecken, sy kan door haer vertigheyt de kracht ende scherpigheyt van 't fenijn verdooven; ende door haer slibberigheyt de deelen des lichaems bevrijden, datse soo lichtelijck niet beschadight en werden, ende met eenen beletten dat het soo dra niet beneden en schiet, maer lichtelijck uyt-gebraeckt wert.

Als de Boter gekaernt, ende van de Melck ghescheyden wert, 't gene datter dan overblijft, wert **Karne-melck** ofte *Boter-melck* genaemt. Dewelcke alsoo sy van de Boter, dat is van haer warm deel, berooft is, soo volght datse veel kouwer is, als de *Soete-melck*. En is derhalven schadelijck in een koude Maegh. Maer de gene die een heete Maegh, ofte van nature, ofte daer na gekregen hebben, en is sy niet alleen gesont, maer oock seer aengenaem, insonderheyt in de Somer, ende alst heet weder is. Daer toe streckt oock den *Ruytigh*, ende *Zaenen*, die in Zeelant heel ghemeen is, ende veel verkoelt. Dan de *Biest* is een vuyl ende ongesont eten.

De Kaes is swaer om te verteren, ende geeft dick ende hart voedsel, stopt den buyck ende de aderen, ende is graveeligh. Daer beneffens geeft den ouden Kaes quaet voedsel, ende erger als de jongen, als hy stercker, heeter ende drooger gheworden is. Waerom hy oock de spijs inde Maegh doet verteren, maer selve niet wel verteert en wert.

Ionge ende fachte Kaes is kout, ende vochtigh, en
 windtachtigh van naturen. De heel oude, is de
 quaetste. Die tusschen beyde, en niet te hart, ofte
 te facht en is, matigh soet en vet, is onder d'andere
 de beste. Maer hoe dat hy is, hy moet altyt op't
 leste, ende met kleyne stucxkens ghegeten werden.
 Maer de Kaes is seer verscheyden na de dieren, daer
 de Melck af ghekomen is, de vvey, en 't lant, ende
 de manier van toe-maken. De beste is *Schape-kaes*,
 die soo swaer niet en is, om te verteren, ende soo
 grof voedsel niet en geeft. En al voedsel minder,
 als de *Koe-kaes*, soo geefte nochtans soo veel
 beter voedsel, als sy minder geeft. De *Koe-kaes*
 volght in goetheyt de *Schape-kaes*: maer de *Geyte-kaes*,
 is erger als die alle beyde. De manier van be-
 reyden maect oock dat de Kaes niet op alle plaet-
 sen even eens en is, ende het ghebeurt dickwils dat
 sommige Kaesen niet soo seer om de sonderlinge
 deught van 't suyvel, als wel om het vernuftigh toe-
 maken, het welck in eenige plaetschen de huy sluy-
 den ghemeen is, boven andere gehouden werden.
 Gelijck de *Parmesaen* al uyt Italien in ons Lant heel
 vermaert is; ende hier de *s'Gravezantse*, en *Goutse*
Kaesen boven andere gepresen werdē. De bequaem-
 ste manier, om goede kafen te maken, is, als de
 vettyghydt, ofte room niet van de melck genomen
 is, maer te samen tot Kaes geronnen wort. Want
 alfulcke *Room-kaes* en scheelt niet veel van den aert
 van de Melck. Maer als den Room ofte Boter daer
 van ghescheyden wert, soo zijn de Kaesen schrael-
 der, grover, ende veel erger. Dickvils krijght
 de Kaes oock wat quaets, van het toe-makē. Want
 die

die te sout is, maect veel stof, ende materie tot graveel ende steen, is swaerder te verteren, ende verbrant de vochtigheden. *De Suere*, verzwackt de Maegh ende Léver. Maer alsoo men niet juyft en kan vveten, hoe de Kaes ghemaect is, soo sullen wy die onder andere kiesen die middelmatig van ghestaltenis is, eer de sachte als de harde; liever met oogen, als die al te vast, ende taey is: liever die foet van smaek is ende een vveynigh sout heeft, als die al te sout, ofte al te laf is. Maer insonderheyt sal men hem wachten voor Kaes, die al te out, ofte verrot is: dewijl foodanige swartegal doergroeyen, ende verscheide siekten veroorsaect. Want al ist dat dé ouden Kaes sterck is (komende door de lub ofte runsel, 't welck is melck in de Maegh verdorven, ende sterck geworden) ende op de tonge bijt, ende over-sulcx mocht schijné lichter om verteren te zyn, gelijk men by andere grove en dicke spijsen dun-makende dingen doet, soo en treckt even-wel de Kaes uyt dese sterckigheyt geen voordeel; maer hy doet veel meer schade met syn quaet sap ende scherpe hitte, als de dun-makende kracht voordeel by kan brengen, noch en doet oock niet minder het graveel groeyen. Want graveel ende steen groeyt, als slijmerigheyt met grooté hitte vervoeght is. Soo dat wy niet sonder reden, met onsen *Galenus*, ende andere Medicijns, den ouden Kaes leer af-raden. Daerom is het een groot misverstant van vele menschen, die de deught van de Kaes rekenen nae de oudtheyt ende sterckheyt. Dan dit komt hier uyt datse met de keel te rade gaen, ende soecken meer 't gene daer een dronck op smaect, als 't gene gesont

font is. Waerom de dronckers den oursten Kaes, jae daer de maeyen uyt-loopen voor den besten keuren.

Guyon schrijft van de Kaes seer wel, dat hy goede gereede kost is voor ambachts-lieden, arbeyders, soldaten ende andere die ongemack ende arbeyt gewent zyn, om dat hy langh inde Maegh duert eer hy verteert is, ende belet dat den honger soo drae niet vveder en komt: gelijk verder te sien is in de Verscheide Lessen, die de voorfz. *Guyon* in de Françoische tale beschreven heeft, in 't 4. Boeck, van't eerste deel, op't 21. Capittel.

De Wey en voedt niet, ende is meer te rekenen onder de medicamenten, als onder de Voedselen. Want sy wert nuttelijck gebruyckt om het lichaem van waterachtige ende verbrande vochtigheden te suyveren. Maer van haer hoedanighede en komen de Autheuren niet over-een. En *Galenus* en schijnt selve alijt niet in een gevoelen. In 't vierde Boeck van de krachten der ongemengelde genees-dingen op't sevende Capittel seyt hy dat de Wey kout ende vochtigh is. En in 't derde Boeck van de krachten der Voedselen op 16. Capittel schrijft hy dat de Kaerne-melck de warme ende scherpe hoedanigheyt niet meer en behout, die de Melck van haer vveyachtige vochtigheyt heeft. Maer dese dingen en strijden niet. Want de Wey bestaet uyt twee deelen, het een zout ende scherpachtigh, en buyten twijfel warm; ende al isser van dat minst in, dewijl even-wel haer kracht ende werckinge merckelijck in de Wey bevonden wert, soo en ist niet buyten redē datter geseyt wert, dat de Wey eenige warmte deel-

deelachtigh is. Het ander deel is vvaterachtigh, en verre het meeste, ende daer na wert de Wey geseyt te zyn kout, ende vochtigh.

De Eperen werden wel van verscheide dieren geleyt: maer vvy en eten nauelijcx andere als hoender eyeren, ende dat niet alleen ghesont zynde, maer oock sieckelijck gaende. Ende daeren is geen derhande spijs, seydt *Plinius* 29. 3. die in siekten meer voedt, ende minder beswaert, ende met eenē de kracht van spijs ende dranck heeft. Waervan breeder te sien is by Doctor *Silvaticus* in de 11. *Controversie*. Sommige hebben nae het onderscheyt van't fatsoen, de deught van de Eyeren willen onderscheyden. Soo meenden de Poeët *Horatius*, seydt *Plinius* 10. 52. dat de langhachtige Eyeren beter van smaeck waren. Datse van beter gijl ofte sap zyn, schrijft *Horatius* in dese versen 2. *Sat.* 4.

*Longa quibus facies ovis erit, illa memento
Vt succi melioris, & ut magis alba rotundis
Ponere, namque marem cohibent callosa vitellum.*

Dat uyt de langhwerpige Eyeren de Hanen komen, uyt de ronde de Hennen, getuyght oock *Columella*, hoe-vvel *Aristoteles* in contrary ghevoelen is. Die begerigh is om meerder van de Eyeren, ende hare weerdigheyt te weten, die lese'tgene daer van beschreven is by *Cal. Rhodiginum* in't 27. Boeck van syn Oude Lessen op het 17. Capittel: maer insonderheyt de 20. Oratie van onsen grooten vriend d'Heere *Erycius Puteanus*, alvaer syn E. het Lof van't Ey seer geestigh ende geleerdelijck ingestelt heeft.

Het Ey bestaet uyt twee deele, het vvit ende den

E c 3

door.

door. Den Door is matelijck warm ende vochtigh, ende geeft van 't alder-best voedsel. Maer het Wit is kout ende droogh, het geeft vvel veel ende vast voedsel, maer is vvat hard om verteren. De versche Eyeren zyn de beste, ende geven veel, ras, en goet voedsel, ende zyn derhalven alle menschen, op alle tijden, ende in alle Landen bequaem. Want sy en hebben gansch geen quaet sap, ende en maken geen verstoppinge. Dan hoe se ouder zyn, hoe se erger zyn: ende de bedorvenheyt der Eyeren is seer schadelijck, daerom salme hem van vuyle Eyeren, als van senijn vvachten. Maer al ist, dat de Eyeré het beste voedsel geven: soo isser even-wel noch onderscheyt in 't toe-maken. Voor de ghesontste mach men wel rekenen de sachte Eyeren, die in 't heet vvater gesoden zyn, dat men se uyt den dop kan florpen. Want sy geven het beste en meeste voedsel: zyn vvelte verteren, ende laten vveynigh overtolligheyt; ende zyn insonderheyt seer goet voor de gene die uyt een sieckte op-staen, oude luyden, ende jonge kinderen die teringachtigh, ofte door ander sieckte onder-komé zyn, voornamelijck den door. Maer die onder de asche gebraden werden, en zyn soo goet niet, als die in vvater gesoden zyn: vvant sy lichtelijck de kracht van 't vier ghewaer vvarden, ende verliefen oock meer van haer natuerlijcke vvarmte ende vochtigheden.

Sommige hebben een manier van Eyeren toe te maken, die sy oock boven de florp-eyeren prijsen. Sy doen de Eyeren uyt haer schalen in eenen pot, doen daer vvat vvijs by, ende noch minder azijn, een stuck boter, soo veel suycker, ende zout alst be-

behoort; dit by malkanderen geslagen, stoppense de pot met een decksfel, ende setten hem in een ketel ofte grooter pot vol vvater, ende laten het soo staen koken, tot dat de Eyeren een middelmatige dickigheyt krijgen. Het vvelck voorwaer niet quaet en kan vvesen. Gelijck oock niet de *Vlaen*, van Eyeren onder Soete-melck geslagen; ende soo op een langhsaem vier dick staen vverden. Een goede en aengename spijsse voor svvacke ende teereluyden, maer voor arbeyders souden se niet langh tegenhouden. Daer dient oock geen vvijn op gedroncken, van vvegen de melck, gelijck hier voren vermaent is. De Eyeren zyn mede goet in vvijn ende water geslagen, ende tot *Snypen* ofte *Candeel* ghemaect. Oock geroert met boter, ende op een kool vier tot die dickigheyt laten komē, dat men se even op broot vatten kan. Als oock die op't vvater, of anders gedopt zyn: al men se niet te hart laet werdē. Want harde Eyeren, al geven se vaster voedsel; soo zyn se even-wel hoe harder, hoe erger. Maer de ergste van allen zyn, die in de pan gefreut zyn; ende noch erger, als sulcx met olye als met boter gedaen wert. Want al dat in de pan gefreut wort, geeft een quaden geur, alst in de Maegh verteert, ende bederft d'ander spijsse die daer by is, ende maect een quaden gijl; en verweckt in sommige het colicompas, ende pijn in den buyck.

Onder de Voedselen, die vande Dieren genomen werden, is voor'tleste oock **den Honigh**. Desen is vvarm ende droogh van naturen in oen tweeden graed; dan den vvitten, en is soo warm niet, gelijck met de reden ende eervarentheyt bewesen wort by den

den Spaenschen medicijn *Vega*, in 't tweede Boeck van sijn Genees-konst. Den besten is, den gelen, die klaer ende lieffelijck van reuck is, na geen kruyden ofte bloemē en ruyckt, ofte ergens na smaeckt. Maer den gelen, als wat warmer zynde, is bequamer voor de Medicamenten: ende den vvitten in spijsē voor den gesonden. Nochtans is alle Honigh medicamenteus voedsel, bequaem voor oude luyden, ende de gene die kout van naturen zyn. Want in foodanige wert hy in goet bloet verandert. Maer om dat hy lichtelijck ontsteect, en in gal verandert, soo en is hy voor heete naturen soo bequaem niet. Hy en is oock niet nut voor de Lever, om sijn groote soetigheyt, die de Lever doet swellen, maer nutter voor de Longen, ende Borst. Anders heeft hy kracht om te suyveren, en de verrottinge te wederstaen: het welck *den rauwen* beter doet, als den gesoden, maer hy maeckt meer winden, ende om sijn in-geboren scherpigheyt gaet rasser van beneden af, als hy verteert, ende door het lichaem verspreyt kan werden. Maer *den gekoochten* alsoo hy die scherpigheyt meestendeel verloren heeft, en maeckt den buyckt soo weeck niet, en geeft den lichame meer voedsel, gelijk *Galenus* betuyght.

Van Honigh en Water wert *de Mede* gemaect, een stercken dranck, ende die in't hoort klimt, insonderheyt als daer eenige specerijen by ghedaen werden, diese *Gekruyde Mede* noemen. Volght den aert van Honigh, dā is soo veel heeter, alser greyn, caneel, ofte ander specerijen by gemenght werden.

Van

Van Visch, zyn ghestaltenis, ende
verscheydenheyt.

Het XVI. Capittel.

TIs tijt, warmaerde vriant, te komen tot de vissen,
Die eertijts menig Vorst schier noyt en konde missen:
Lucullus hold' een rots tot in de woeſte zee,
Om vissen uyt het diep te locken aen de ree.
Een viſch heeft meerder prijs by vuylen moeten gelden
Als ſchapen uyt den ſtal, als oſſen uyt de velden:
Iae wat aen eenen viſch veel eer is uyt-geleyt,
Daer kan een groot banquet nu worden voor bereyt.
Maer

Maer vuut van desen aert geduerigh plagh te vvoelen
 Of in een modder-sloot, of in vervuylde poelen
 Bandt die van uven dis: maer van een klare beek
 Vanght daer een goede So op't eynde van de vveeck.
 De visschen van de zee die vverden hooght gepresen,
 En soo die schubben heeft, daer kan geen beter vvesen;
 De visch van desen aert die houdt men vvonder goet,
 Doch meest die sich onthout ontrent den hollen vloet.
 Ist niet een selfaem dingh! een visch gevvoon te rusten,
 En die in stilte vvoont als in gestaeghe lusten,
 Is grondigh, sonder keest, en van een vreemde smaek,
 En geen besette mont en vinter oyt vermaek;
 Maer die met harden storm geduerigh vwort gedreven,
 En door het vvoeste diep gedwongen is te svuven,
 Die heeft een beter vleys: en vvoort om gesocht,
 En vwort oock veel te recht om hooger prijs gekocht.
 Het is hier met den mensch oock even dus gelegen,
 Hem dient geen stille rust, maer eer een staegh bewegen,
 Hem dient geen stille zee, maer eer een holle vloet;
 Want sonder vorigh leede en is geen vvreughde soet.

DE Visch is wel by vele volckeren in achtinghe geweest, maer komen gansch niet by de Romeynen, die soo veel daer van hielen, dat sommige onder haer de namen van haer gheslachten van de Visschē namen; sommige met ongelooflijcke kostē vijvers maeckten, daer het Zee-vvater door de uytgehouvven steenrotsen in quam, gelijk Plinius van de Vijver van den dertelen *Lucullus* getuyght, waer van ick de over-blijffelē (*Piscina mirabile* genoemd) buyten de stadt Napels in Italien gesien hebbe. Iac eenige hebben wel derven de vvaerde van een ghehes-

heelen os voor een visch betalen. Waer over den ouden *Cato* oock klaeght, gelijk uyt *Polybius* van *Plutarcho* verhaelt vvert, seggende : dateen stad niet en konde behouden blijven, daer een visch dierder verkoft vverde als een os. Maer ten tijde van *Cato* ghing het noch redelijck toe, indien men het met de na-volgende tijdē wil vergelijckē, doen eenen visch, ende die niet groot, tot hooger prijs, als thien offen verkoft werde. *Plinius* schrijft dat een Borgemeester van *Romen* *Asinius Celer* twee hondert van onse Philips gulden gegevē heeft voor een Barbeel. Sy zyn oock voor ghesont gehouden geweest, om datse minder siekten onder-worpen waren, als de dieren der aerden, waerom men oock voor een gemeen spreek-vvoort seyt, *Soo gesont, als een visch*. En om het gortigh vercken, den aengewassen os, het waterigh schaep, de koortsighe geyt, ende andere over te slaen. De pest, die dan in't vee, dan in dese ofte die beesten, dan in de vogelen valt, en heeft de visschen noyt bevangen, gelijk *Aristoteles* betuygh in het achtste Boeck van sijn Historie der Dieren op het 19. Capittel.

Even-wel soo is het voedsel, dat van de Visch komt, kouwer en vochtiger, als't gene het vleesch geeft. En men sal naeulijcx eenige Visch vinden, die van soo goede gijl is, ende soo met de gematigheyt van de nature der menschen over-een-komt, als de spijsse van koren-werck, vier-voetige dieren, ende vogelen. Sy bederven oock lichtelijck, ende en kunnen soo langh niet als het vleesch, goet ghehouden werden: ende verdorven zynde, krijgen se eē quade en schadelijcke gesaltenis. Anders versch
zijn-

zijnde en zijns niet alleen lieffelijck ende dé mont aengenaem: maer oock bequaem voor ledige stille luyden, die geen arbeyt en doen, ofte haer lichaem veel oeffenen: anders voor huyfluyden, en arbeyders, die hart ende veel voedsel moeten hebben, dat langh tegen-hout, is vaster kost nutter, als speck, ham, ende diergelijcke. Oock en is het visch eten niet gesont voor de gene, die een koude, vochtige, ofte beslijmde Maegh hebben, die met sinckingen gequelt zijn, ofte eenige koude sieckte onder de leden hebben. Daer is mede geen minder verscheydenheyt onder de Visch, als onder het Vleesch. Want sommige werden in de Zee gevangen, sommige in de Rivier, sommige in de Slooten ende Stil-staende wateren.

De Zee-visch wert voor de beste gehouden, om dat door het zout haren kouden, ende vochtigen aert wat verbetert ende als verdrooght wert. Ende onder de Zee-visch werden noch voor beter gekeurt die haer midden in de Zee houdé, ende van de winden beweeght, ende ghedreven werden, als die men ontrent het strant vanght.

De Rivier-visch volght den Zee-visch: ende onder de selve zyn mede de beste, die in groote en sterck-loopende Rivieren: ofte in wateren die een steenigen ofte zantachtigen gront hebben, ghevist werden. Maer die in kleyne rivieren, ofte haven, daer de gotieren ofte secreten van groote steden op uyt komen, ende daer men allerley vuyligheyt in worpt, gevangen werden, zyn quaet ende ongesont. Dan de slimste van allen zyn de Visschen, die haer in onklare slooten, ende stil-staende water onthouden,

den, en fulck insonderheyt, dat geë ververssingh van ander water en krijgt, ende allerley vuylichheyt inworpt. *Mnesitheus* seyt by *Athenaus* dat de Zeevisch, die uyt de Zee in de Rivieren, ende stil-staende wateren op-komen, al is darfe vetter ende smakelijker werden, even-wel harder om te verteeren zyn.

Men vint oock onderscheyt inde Visch na haren ouderdom, gestaltenis, ende leden, ende de tijdt. Want elck heeft zijn tijt van 't Iaer, dat hy op sijn best is. Sommige can wel te groot zijn, ende niet te beter, gelijk de Snoeck: sommige wel te jong, ghelijck de Salm: maer door de banck is de outste Visch de beste niet. Die schobben heeft, ende schilffert, is goet. In sommige wert het hooft ghepresen, in andere de staert, de kuyt, ofte yet anders.

Van Zee-visch.

De **Cabbellauw** ende **Schel-visch** verschende in haren tijdt, zijn schilferende ende kort van Visch, van goed ende bequaem voedsel, ende wel om te verteren, insonderheyt met mostert, ghelijck ghemeenlijck gheschiet, ghegeten.

Den **Abberdaen** ofte gesoute Cabbellauw, is wat harder en drooger. Dan de **Stock-visch** ofte ghedrooghde Cabbellauw is soo hart dat hy eermen hem koocken kan, met hamers gheklopt, ende in water geweyckt moet werden. Soo dat hy niet als grof voedsel geven kan, ende swaerlijck verteert wert, ende alleen nut is voor de gene die een stercke maegh hebben, ofte veel vercx doen.

De **Salm** is de eerste onder de Visschen, die smaect in't toete vvater hebben, ende daerom uyt

F f

de

de Zee in de Rivieren komen: Waeromme hy van sommige onder de Zee-vifch, van anderen onder Rivier-vifch ghereeckent wert. Hy is crimpende verfch zijnde, ende fchilfferende van vifch, goet van fmaeck, tamelijck om te verteren, ende goet voedsel gevende: zoo dat de Salm met recht onder deghefonde vifch gheftelt mach werden. Hy wert ontrent dese Stadt veel gevangen, ende foo verfch in de nabuerighe plaetfen ghelonden, maer meest ghelouten ende ghedroogt met menighe vervoert in ander landen, ende is alfdan oock wel aenghe-naem, ende den appetijt verwekkende: maer veel harder te verteren, ende en geeft oock foo goet voedsel niet, als de verfche.

Het hooft, ofte (gelijck men 't noemt) het neufgen van den Salm, wert voor het delicaetste, ende lekkerst gehouden: dan wy meer lettende op de gefontheit als op de fmaeck, seggen: dat de fne ofte mooten veel beter ende gefonder zijn. Alsoo alle vettigheyt, ende infonderheyt van vifch de maegh los maeckt. En het neusjen als zijnde kout en flijmerigh, en kan oock gheen ander, ende dien volgende, den lichame geen goet voedsel geven.

De **Steur** comt mede uyt de Zee in de Rivieren, ende is de grootfte Vifch, die op onstafel ghebracht wert, treckt met de fnuyt fyn voedsel, 'twelck weynigh is, alsoo een klare lucht hem ghenoech is, om van te levé, waerom hy oock eé nauwen buyck ende kleyne darmen heeft, in de vvelcke niet gevonden wert als eenige taeyigheyt, die hy ergens uytgefogen heeft. By ons is een spreek-vvoort, van de gene die vveynigh eten, *Hy flicht de Steur,*
by

ky leeft van de vuint. Hy is even-vvel vetter van visch als de Salm, ende kan onder de visch in die graet gestelt vverde, die het speck onder het vleesch heeft.

De **Schollen/ Tonghen/ Platysen/ Botten/** zijn alle-gader wel te verteren, en van goet voedsel. Dan gedrooght zijns harder ende swaerder om te verteren.

Den **Haringh** wert veel onder Engellant van onse Buysen ghevangen, ende is goet van smaeck, niet hart te verdouwen, van goede, ende geen grove ofte slijmerige gijl. Hy wert meest ghesouten, ende dan raeu gegeten, ende vvert soo oock voorgoet, ende gesont gehouden van *Bouwen van Renssen*, eertijts Medecin ter Goude, *Epist. Med. 29*. Dan gedrooght den Haringh, ofte **Bockent**, en is soo goet niet.

Den **Elft** is de Salm niet van koleur, maer wel van visch en smaeck ghelijck. Om haer menighte (ghelijck men mede vertelt, dat eertijts de Salm in dese stadt plach te vvesen) zijn de Elften in veel plaetsen weynigh gheacht; nochtans vallen se moeylijckerteeten, om haer veel graten, als datse onghesont zijn. Want alse vet zijn, geven se redelijck goet voedsel, ende dat vvel verdeelt wert. Een vermaert Poët in Italien *Hieronymus Vida*, zijnde over tafel al-vvaer men van't verstandt van de Visschen sprack, seyde dat hem docht datter geen vijfscher Visch en vvas, als den Elft, om dat hy hem van ons niet en liet sien, dan als hy vet vvas, ende dat op de bequaemste tijdt, te vveren in de vasten, als't vleesch-eten verboden is. Den Elft slacht dan sommige mensché, die door haer verstant om hals raké.

F f 2

De

Den **Roch** is vreemt van reuck, die even-wel meest vergaet, als hy vvat gehouden vvert. Daerom ghelooft men in Vranc-rijck dat hy beter is te Roaen, en te Lyons als te Marseille; ende dat hy, door het vervoeré malsier ende smakelijker wort. Dan vvy hebben hem hier te Lande liever versch. Yemant by *Athen. lib. 8.* seggende dat de Roch een goede visch was, antvvoorde *Dorion*, evenghe-lijck ofte yemant een ghesoden mantel at. Hy is wat koortfigh, veel ghegeten: dan syn lever vvert voor best gheacht.

*Van Rivier-visch, ende die in't Soete-
vvater leeft.*

De **Bozen** vvert gehouden voor de gesontste vis die in't versch en soet vvater haer onthout. Hy is liefelijck van smaeck, vvcl te verteren, ende van goet ende dun voedsel. Dan de groote Vorens hebben een slijmerigh vet, ende en zijn soo goet niet: de kleyne zijn de beste, ende insonderheyt die vvat roodachtigh van visch zijn, ofte veel roode vlacken hebben. Want die onthouden haerin de klaerste vvateren, ende hebben geene vettigheyt ofte slijmerigheyt, vvacrom sy oock beter verteert vverden, rasser na beneden gaen, ende minder overtolligheyt doen vergaderen. Sommige hebben ghemeent, om datse den lijve koudé gijl geven, en niet onbequaem om het heet bloet ende lever te verkoelen, datse daerom, de gene die hetfige koortsen hebbé, gesont zijn: maer alsoo de Vorens, insonderheyt de groote, door haren vochtigen aert, lichtelijcken komen

te

te bederven: soo soude ick beter achten, dat men de selve in sulcke gelegentheyt liet achter blijven.

De **Snoetk** noch kleyn zijnde is vrongeligh van visch, niet hert om te verteren, ende wert lichtelijck door het lichaem verspreyt. Dan de groote ende ouden en zijn soo goet niet.

Den **Baers** is malsch en vrongeligh van visch, sonder eenige vettigheyt of taeyigheyt, is licht om te verteren, ende geeft goet voedsel: 'twelck nochtans slap is, ende haest vergaet. De beste zijn die scherpst op den rugh zijn en in schoon water loopē.

De **Carpers** vverden veel in de vyvers gehouden, ende setten vvel voort. Sy zijn sacht ende vochtigh van visch, ende doen oock eenighe overtolligheyt vergaderen. Ende daerom en dient men geen ander Carpers te eten, als die in klaer vvater ghevangen werden, ende oock, ghelijckmen meest alle visschen doet, werm, op datse de maegh niet te koel ende te vochtigh en maken: Daerom en dienen sy onder ander kost niet ghegeten te vverden, ende en dient oock niet darmen daer kleyn bier op drinckt, maer goede wijn. En is oock beter datse met vvijn ende specery, ghelijckmen ghemeenlijck doet, gestooft vverden, als simpelijck in vvater gesoden, ende alsdan geven sy geen quaet voedsel. De Carpers, vverden in't Latijn *Cyprini* genoemt, onder vvelcken naem mede den **Braessem** begrepen vvert, by sommighe *Cyprinus latus* genoemt, ende is den Carper van voedsel niet seer onghelijck.

Den **Barbeel** vvert by ons niet veel ghegheten, ende oock vveynieh gheacht. Vele hebben van hem een sprecek-vvoort, dat hy noch vvarm, noch

kout, noch ghesoden, noch ghebraden goet en is. Welck seggen misschien daer van daen ghekomen is, om dat de kuyt van de selve niet alleen krimpinge in den buyck maeckt, maer oock doet braken ende ter stoel gaen, ende de boors verweckt, ende de eygē werckinge veroorsaect, die van fenijnige, ende geweldigh purgerende medicamenten komen. Waerom de kuyt van dese visch gants niet gegeten en moet vverden. Maer de visch selve, alsoo hy van gheen quade gijl en is, mach men wel sonder schroom eten.

De **Lamprey** ofte **Priche** vvert by vele voor de edelste visch gehouden, en derhalven by delicate luyden veel geacht, is van goede en lekkere smaeck, als hy wel toe-gemaect is, ende in de wijn (het welcke de gemeene bereydinge is) ghestickt, ende met speceryen gestooft wert. Maer even-vvel en verliest hy oock op die manier niet al syn slijmigheid: waerom hy oock met recht vande Medecijs onder de ghesonde visschen niet gerekent en wert, en insonderheyt voor de gene die gicht, ofte eenige quelling aen de senuwen hebben, voor onbequaem ghekeurt.

De **Seelt** hout hem meest in slickige, en moerachtige gront, daer hy oock dickwils na ruyckt. Hy en is noch goet van smaeck, noch van voedsel, maer maeckt quaden gijl, die licht verderft, ende om syn slijmerigheid niet wel verdeelt en wert, ende daerom verstoppinge veroorsaect. Insonderheyt wert hy inde Hontsdagē voor heel ongesont gehouden. Die in de Rivieren, ende klare wateren ghevangen werden, zijn soo quaet niet, als d'andere hoe-wel datse

datse oock niet heel goet en zijn, ende alleen den genen, die veel werck doen, niet schadelijck. Maer die haer in poelen, ende slickige gronden onderhouden, zijn de quaelste van allen, soo van haer eygen nature, als van wegen de plaets.

Den **Bleek** wert mede voor slechte visch gehouden, is dick wils beter van smaeck, om dat hy een groote gal-blaes heeft, die in 't schoon-maken lichtelijck breeckt.

Onder de kleyne viskens, de welcke licht te verteren zijn, en goet voetsel geven, vverden gerekent De **Post**/ ende de **Gundel**/ die smakelijck ende gesont zijn, ende derhalven too wel de siecken, als de gefonden konnen voor-geset werden.

Ael ende **Dalingh** is wel lieffelijck ende aengenaem van smaeck, maer vol van taey ende glat vet; vvaerom sy oock nauwelijcx in de handen kan ghehouden werden, sonder te ontglijen, waer van het spreek-woort comt, *Een gladden ael by de staert te hebben.* Geven geen van beyde goet voetsel, ende zijn den siecken, noch den ghesonden goet om te eten, insonderheyt wat veel. Dan alderquaetst zijnsse voor de ghene, die een quade maegh hebben, ende die met gicht ofte steen ghequelt zijn. Oock houden se den loop der vrouwen tegen. Sy zijn beter ghebraden ofte met wijn ende specerijen ghestoof, dan ghesoden, om dat daer door haer overtollighe slijmerigheyt verbetert wert.

Van de visch met harde schelpen.

Onder de Visch, die in harde schelpen befloten is, zijn de **Oesters** van allen tijden voor de deli-

caetste ghehouden. Want sy verwecken appetijt, ende lust om te eten, ende om by te slapen, het welck alle-beyde lustighe ende delicate luyden wel aen-staet. Sy hebben een sultigh sap, ende daerom maecten sy oock den buyck weeck, maer sy en voeden niet veel, ende zijn de maegh, terwijlse verteert werden, beswaerlijck, ende doen in een kouwe maegh veel slijm vergaderen, ende veroorsaecken lichtelijck verstoppinge. En moeten daerom met sout, peper, ofte ander specerijen gegeten werden. Dan best zijnse met boter, peper, sout, ende wijn ofte tusschen twee schotels, ofte in haer eygē schelp op den rooster gestoof.

De **Mosselen** en zijn noch van smaeck, noch van substantie by de Oesters te gelijcken. Raen dienen sy niet anders als voor sacke-dragers, en diergelijcke die een stercke maegh hebbē. Sy zijn beter ghesoden, ende dan met peper ende azijn gegeten. Doch het voedsel datse geven is taey, en slijmerigh.

De **Crabbe/Steur-crabbe/Kreefte/Garnaet/Wosse-crabbe/** geven al meest, eenderhande voedsel. Sy zijn, insonderheyt de groote, hard-achtigh te verteren: dan wel verteert zijnde maken sy vele, maer grove gijl, ende moeten der-halven ghegeten worden met een vervvarmende ende dun-makende sause, om haer grovigheyt ende tayigheyt te beneemen, als is asijn met peper. Sy moeten alle-gader levend in de Ketel ghelmeten werden, anders en doogen sy niet.

De **Alp-kruipcken** vverden mede by vele voor groote delicates ghegeten. Sy zijn taey ende hart om te verteren, behalven het achterste dat sacht is: en-

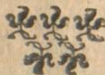
ende is best alleen ghegeten. Het welck oock waergenomen wert by de gene, die de wijngaert-flecken voor spijsgebruycken, gelijk ick in Italien dickwils gesien hebbe: dan alsoo wy hier te lande sulckē kost niet en snoepen, soo ist oock onnoodigh, daer van veel te schrijven.

Alle dese kost wert weynigh tot voedsel, ofte om den honger te versadigen, gebruyckt; maer meest tot veranderinge, ende lekkerheyt.

*Oesters, Garnaet, Aly-kruycken,
Is geen kost voor holle buycken;
Want dat vvoont in harde schelpen,
Plagh den hongher niet te stelpen:
Kreeft, en Steur, of Bosse-krabben,
Schoon sy ons de mage schrabben,
Syn alleen voor geyle lusten,
Die ons noyt en laten rusten;
Ghy, die nae den regel leeft,
Eet dat beter voedsel geeft.*

S E N E C A Epist. CVIII.

Ostrea non cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia: quod gratissimum est adacibus, & se ultra quam capiant farcientibus, facile desensura, facile reditura.

F f j

Van

Van den Dranck; ende eerst van het Water.

Het XVII. Capittel.

W*Y* komen tot den dranck, de koelte van het leven,
 Die kan een dorstigh mensch als weder adem geven,
 Die kan een dorre ziel vernieuwen hare kracht,
 Schoon datse leyt en sucht en van den dorst versmacht.
 Maer leert hier, Hollants volck, eer dat wy vorder komen,
 Wat vocht tot wuen dranck is dienstigh aen-genomen;
 Niet alderhande nat en dient tot dranck bereyt,
 Dus maect in dit geval een noodigh onderscheyt.
 Het Water was voor eerst een dranck voor alle menschen,
 En niemant van het volck en konde beter wuenschten,
 Het Bier was onbekent dat heden wonder doet,
 En daer en wuert geen druyl getreden met den voer.
 Men wylt geen honigh-raes met water op te sieden,
 Om voor een soeten dranck de gasten aen te bieden,
 Neen, neen, een suyuer nat gesproten uit den gront,
 Dat was gemeenen dranck en yder bleef gesont.
 Doch naer het eerste volck van God is af-geweken,
 Soo vooonter slim vergif oock in de reyne beken;
 Hier vint men selfaem vocht dat suer of bitter smaect,
 En elders killigh nat dat dicke kroppen maect.
 Ghy, wylje, na de kunst, gesonde waters kiezen,
 Waer van haer schoone verum noyt maecht en sal verliezen,
 Noyt man syn jeughdigh bloet, soo komt geminde vrient
 En leert hier wat gekoocht of rats gegeten dient.

Den

DEn Dranck is voor de mensche soo nootfakelijck, als de Spijse. Want gelijk door de Spijse de drooge ende vaste ghestaltenis die verteert was, herstelt wert: soo doet oock den Dranck in't gene dat van onse vochtigheyt vergaen was. En dit is het voornaemste ghebruyck van den Dranck, de vochtige ghestaltenis van ons lichaem, de welcke gestadigh verteert en vergaet, te herstellen ende te vernieuwen. Waerom oock de Nature ons den dorst gegeven heeft, die een appetijt ende begeerte is van vochtigheyt, ende dranck, te wetē van soodanigen, die niet alleen uyt-wendigh, maer insonderheyt inder daet, ende krachten vochtigh is, noch oock in hitte uyt en steect. Want anders en soude hy de verloren vochtigheyt niet kunnen vveder-geven, ofte dē dorst over doen gaen. Hierom het Vleeschnat, al kan het mischien al uyt-rechten, dat den dranck doet: soo en kan het even-wel den dorst niet lissen, om dat het eenige drooghte behouden heeft uyt het af-koocken van de vaste deelen van't vleesch. Het selfde vermach Zee-water noch minder, 'twelck door het sout droogh-makende kracht heeft. Als by die vocht-makende kracht van den Dranck kouwigheyt is, soo kan het veel meer den dorst lissen, als of den dranck warm ofte laeu was. Waerom een koelen dronck oock veel aengener is, insonderheyt als het heet weder is, ofte dat het lichaem door veel gaen, ofte arbeyt vermoeyt ende verhit is. Want alsoo de hitte die van buyten in ons lichaem komt, groote kracht heeft om ons lichaem te verswacken, ende de vochtigheyt te verstroeyen: om sulcx te voor-komen, ende de krachten

ten die uyt het vervliegen van de vochtigheyt ghekrenckt werdē weder te versamelē is koudē dranck sonderlingh bequaem, ende doet het gene, dat warmen dranck niet en soude kunnen doen; dewijl de vochtigheyt in den dranck alleen niet genoegh en is, ten syse van de kou geholpen wert. Maer hier moet even-wel maet in gehouden, ende op den tijt van't jaer, weer, ende complexen gelet werden.

Behalven dit gebruyck, te weten den dorst te verslaen, ende de vochtigheyt te herstellen, soo heeft den dranck noch syn ander nuttigheyt, maer ghemeen met ander nat ende vochtigh voedsel. Want hy helpt dat die vette ende dicke vochtigheyt door de naeuwe aderen kan schietē. Doet mede de spijs in de maegh onder malkander mengen, ende verdunnen, op dat sy lichter soude verteert werden. Verhindert oock dat die vettigheyt tot voedsel van 't lichaem geschickt, van de hitte niet ontfeken en wert.

Tot Dranck wert insonderheyt Water en Wijn gebesight, ende 't gene nae de ghelijckenisse van de Wijn van tarwe, gerst, ende hop ghemaect wert, te weten Bier: oock Mede van water ende honigh, ende sap van appelen, peren, ende diergelijcke.

Van water.

Het Water en is niet alleen dē gemeenē dranck van de beesten, maer oock van vele menschen. Als op een sekeren tijt de Romeynsche Soldaten om wijn riepen, seyde *Pescennius Niger*, Hebt ghy de Rivier, en eyscht ghy noch water? In Vrancrijck, Italien, Spaengien en drincken de Vrouwen naeu-lijcx

lijcx yet anders. Maer sy hebben aldaer beter ende klaerder water, ende 't welcke soo raeu niet en is, als hier te Lande. Nochtans en bekomt het een yegelijk niet even-wel. *Victor Cayet* in 't tweede deel van syn Historie der oorlogen van Henrick de 4. in François beschreven, ende voor hem *Cicarelli*, in syn Italiaensche beschrijvinge van 't leven der Pausen, verhalen, dat de Paus *Gregorius* de 14. van syn achthien jaren af niet als water ghedroncken hadde, ende dat by vele geoordeelt werde, sulcx de meeste oorfaeck te wesen, dat hy seer met de steen gequelt was: om datter, seyt *Cicarelli*, geen water soo suyver en is, ofte het heeft eenige aerdachtige vuyligheyt: de welcke in Lichamen, die daer toe genegen zyn, (ende een steenachtige vruchtbaerheyt hebben, gelijk *Aretius* spreekt) seer lichtelijck in graveel ende steen komen te veranderen. Daer is in *Ormus* een gemeene sieckte van wormen, die in de beenderen groeyen, welckers oorspronck op het water, datse aldaer drincken, gheleyt wert: waer van onder andere te lesen is by *Linschoten* in syn *Voyagien* op het seste Capittel. Daerom staet ons wel te letten, wat water wy gebruycken, ende waer in wy onse spijs laten koocken. Het gemeen water is van gematigheyt kout ende vochtigh, geeft het lichaem meer veranderingh, als de Lucht: om dat het water lange in een plaets stede hout, daer de lucht haest vervliegheyt, ende die van daegh in Vlaenderen is, komt binnē twee drie dagen in Afriicken, ende soo al voort in andere Landen, als uyt *Aristoteles* aenwijst *Huarte* in syn Spaensich onderfoeck der Verftanden. Ende gelijk de Philosophen seggen,

gen, dat geen suyver *element* kan *aliment* ofte voedsel wesen, soo gaet het oock met het water, dat by ons norgens suyver, ofte onvermenght gevonden wert, welck menghsel groot onderscheyt ende verschil in't water maect.

Het beste ende gefontste water, seydt *Plinius* 3. 1. 3. is, 't welck de Lucht alder-gelijckst is, dat klaer in't oogh is, en nergens na en ruyckt ofte en smaect. Die geen wijn en drincken, zyn de bequaemste, om hier van te oordeelen, da welcke het onderscheyt van't water soo naeu kunnen proeven, als yemant anders van wijn ofte bier. De autheuren beschrijven hier beneffens noch andere keuren van goet water. Te weten, het welck ras heet, ende ras kout wert, *Hipp. s. Aph. 26.* ende *Gal. 1. Simp. 18.* Want 't gene het van buyten door de uytterlijcke warmte lijdt, dat is geloofelijck, dat het oock van ons innerlijcke warmte lijden, ende het in-gewant niet beswaren en sal. Om welcke oorfaeck soo werden vleesch, ende vruchten veel eerder moruw in goet water. Soo dat drae yet genoegh sieden, mede een teeckē is van goet water. Siet *Casaubon. Animad. in 2. Athen. 7.* Gelijck oock is, dat den buyck niet op en blaest, noch langh daer in blijft, maer ras geloost wert. Siet *Cal. Rhod. 27. A. L. 5.* Voor het beste water, wert van *Hipp.* gehouden, 't welck niet veel wijns en kan verdragen: dat is, 't welck by een weynigh wijns gemenght zynde, noch sterck ghenough is, als breeder gesien kan werdē by *Casaubon. op Athen. cit.* Sommige wegen het water, ende houden het lighste, voor 't beste, *Plin. cit.* Andere nemen eenige stucxkens linden, ende maken die
in

in verscheydé water nat, ende 'tgene eerst drooght, keurense voor het dunste endelighste water.

Dese teecken en van goet water, werden minder ofte meerder in de wateren bevonden, na den aert ende de verscheyden nature van de selvige. Want daer is Fonteyn-water, Rivier-water, Regen-water, Put-water, Moerasch-water, Sneec-water.

Fonteyn-water heeft alder-meest de teecken en van goet water, indié het beste gekosen wert. Want alle Fonteyn-water en is niet even goet: maer het beste is, dat de verhaelde teecken en heeft, by de welke noch andere gedaen kunnen vverden. *Hippocrates* in syn Boeck van de Lucht, Wateren, ende Plaetschen, prijst voor het beste, 't vvelck spruyt ende loopt tegen het op-komen van de Son, insonderheyt de Somerdaeghsche; dat oock uyt suyvere aerde voort-komt, ende door geen slickerigé gront en loopt, maer dat over zant ende steenen vloeyt, ende geen modder mede en sleept: (soodanige van de bergen komende zyn krachtiger seyt *Plutarchus*, als die in grachten, ofte in 't vlack loopen, *8. Sympos. 5.*) dat des vvinters laeuachtigh, ende somers koel is, vvaer van de oorsaek de diepte, ende dien volgende de suyverheyt van de aderen toe-geschreven vvert. Maer de vvateren die eenigen smaek hebben, vvijfsen aen dé aert van de plaetche (*Senec. 3. Nat. Qu. 20.*) daerse door-loopen, ende brengen met haer de krachten van 't mijnerael, als aluyn, sulpher, koper-root, ende diergelijcke, ende moeten derhalven niet voor ghemeenen dranck, maer voor medicinalen-dranck gebruyckt werden. Gheleijck vvy hier het Spae-vvater doen. Siet daer van bree-

breeder by Doctor *Langius* in synen 43. ende 44. Brief van syn tweede Boeck.

Rivier-water is gemeenlijk meestendeel Fonteyn-vvater: vvant uyt vele Fonteynen te samen loopende groeyen de Rivieren. Ende om dat alle Fonteynen, die in een Rivier loopen, niet juyft van een nature en zijn, soo heeft het Rivier-water oock eenen vermengden aert, ende krijgt daer en boven noch een verscheyden nature van d' aerde, daer het dicwils noch een groot stuck weeghs doorloopt, de welke somtijds kleyachtigh, somtijds modderigh, somtijds sandigh van gront is. Al te met wert het Rivier-water oock seer vermeerdert door het snee-water, dat van de bergen komt vallen. ofte door het stortē van veel regens. Maer dat vordēel schijnt even-wel het River-water te hebben, dat, dewijl het eē groot reck loopt, door dat scholpen ende bewegen verdunt, (*Plin. 31. 3.*) ende syn raeuvvigheyt als gebroken, ende met eenen van de stralen der Sonnen verteert wert. Maer men moet daer op lettē, dat als men Rivier-water wil gebruycken, insonderheyt dat uyt onse havens, daer men alle dingen in laet vallen, gheschept wert, het selve eerst in den emmer laet staen besincken, op dat het slick ende vuyligheyt in den bodem mach blijven.

Regen-water wert van *Palladius*, *Averroës*, &c. boven alle ander water gepresen, insonderheyt, seyt *Avicenna*, het welck des Somers met den donder neder-valt, als zynde het dunste ende lighste; ghelijck te voren oock *Hippocrates* geleert heeft *6. Epid.* Ende het is vvaer, indien men maer op de dunnigheyt, ende lichtigheyt soude willen letten, dat men het

het selfde voor het ander water soude moeten stellen. Maer alsoo uyt de aerde door de hitte verscheyden dampen op-getrocken vverden, die tot den regen stofende materie by-brengē; soo schijnt wel dat het Regen-water soo heel suyver niet en is. Om welcke oorsaek het oock lichtelijck komt te bederven, gelijk *Plinius* mede seyt op de gemelte plaets, ende de redenen daer van aen-wijst *Cal. Rhodigin. 27. Ant. Lect. 2.* Ende ons Regen-water dat van het dack gemeenlijck in een loogoot valt, en sleept niet alleen daer van een deel vuyligheyt, maer treckt oock dickwils eenige ceruysheyt uyt het loot, ons Lichaem seer schadelijck.

Put-water alsoo het onder de aerde is, ende boven d'aerde niet verheven en vvert, maer in de diepte, ende stil blijft, tot dat het met een emmer uyt-geput wert, is grof ende swaer; vvaerom het langh in den buyck blijft hangen, ende het ingewant beschadigh.

Stil-staende-water / ende dat uyt Moerassen gehaelt wert, zijn van de alderquaetste. Want des Somers zynse nootsaeckelijck (seydt *Hippocrates de Aer. &c.*) heet, dick, ende ruycckende, des Winters kout, beroert, ende bevrofen. Ende dewijlse stil-staen, ofte niet als heel langhsaem beweeght en werden, soo komen se lichtelijck te bedervē: als oock, gelijk *Plutarchus* schrijft *8. Sympos. 5.* om dat se veel aerde in-genomen hebben; en zyn derhalven raeu, dick, ende veeltijts quaetaerdigh ende pestachtigh. Anders beswaren sy even-wel de Maegh, verstoppen het in-gewant, verderven de humeuren; waer uyt niet selden quade koortschen voort-komen.

Snee-water/ ende dat van gesmolten **ys** komt, wert mede voor seer ongesont ghehouden, Hipp. *sii*, ende *Arist.* by *Muretum 9. Var. Lect. 9.* als heel grof ende dick zijnde. Want als het water door de kou soo befrist ende verdickt, dat het snee ofte ys wert, soo werden de fijnste deelē daer uyt-geperst. Behalven dat in het selve oock een groote kou is, de welcke de Maegh ontstelt ende beschadight. En al ist dat jonge stercke luyden haer schade niet terstont gewaer en werden: soo vernemē sy die evenvel met den ouderdom, ende krijgen soodanige gebreken in de gewrichten, senuwen, ende het ingewant, dat se de selve niet lichtelijck en verwinnen. Doen ick uyt Italien over de hooge bergen quam, *Alpes* genaemt, sagh ick al 'tvolck aldaer met seer groote kroppen, het welck my meerder soude verwondert hebben, hadde ick niet te voren indē Poët *Juvenalis* gelesen *Sat. 13.*

Quis tumidum guttur miratur in Alpihus?

Plinius schrijft dat *sulcx* comt door foute van 't water dat sy drincken, in syn 11. Boeck vande Nat. Hist. op het 37. Capittel. De ghemelte *Langius*, Medicijn van dē Palsgraef, inden 43. brief van syn eerste Boeck, ende dē 4. brief van syn derde boeck, geeft hier van de oorsaek, dat het volck aldaer water drinckt, dat uyt de bergen, daer veel metael in is, af-komt loopen, ende dat veel quicilver by hem heeft. Maer al en kan niet ontkent werden, dat het quicilver een besondere kracht heeft om het slijm na de mont en keel toe te drijven, soo dat het oock van buyten gestreken zijnde, doet quijlen, ende de

tan-

randen los-maeckt, ghelijck onse Chirurgijns wel bekend is: dewijl even-wel in Hongarijen, Sevenbergen, ende andere plaetschen daer het quicilver ingroote menigte voort-komt, die kroppen niet gevonden en vverden, soo dunckt my beter te zyn, dat men simpelick de oorfaeck leyt op de rauwigheyt van het snee-water, dat van die hooge bergen komt af-loopen, en van die Luyden aldaer vvoor-nende van jonghs op gedroncken wert.

Om alderhande fouten te verbeteren, ende alle vvateren bequamer tot den dranck te maken, wert het op-sieden seer gepresen; vvaer door niet alleen de kouwigheyt ende rauwigheyt verbetert en wert; maer de aerddachte en ongefonde deelen, die daer in zijn, ende soo naet onder een gemenght blijven, dat men se niet ghevvaer en kan vverden, komen te scheyden; ende de warmte over zynde, gaen op de gront sitten. *Plinius* seyt op de meer-gemelte plaets, dat de remedie voor quaet vvater is, indien't op de helft gekoockt wert. Dit gekoockt vvater is al by de oude Griecken in't gebruyck geweest, ghelijck blijkt uyt *Hipp. 6. Epid.* ende *Athen. 3. Deipn. 34.* maer niet op de manier, als de Keyser Nero dat toe-maecken (*Casaub. in Animad. ad Ath. cit.*) ende te Roomen ghebruyckelijck was, nae hem *Decocta Neronis* genoemt. Het is een vont, seyt *Plinius* van de Prince *Nero*, het water te koken, ende dan in een glas ghedaen in't snee te koelen. Waer door men het vermaeck van de koelte heeft, sonder de schade van het snee. *Juvenal. Sat. 5.*

Si stomachus domini fervet vinoque ciboque,
Frigidior Scythiis petitur decocta pruinis.

G g 2

Maer

Maer desen leckeren dranck en quam Nero niet wel te pas, als hy vluchtende uyt Romen, ende om syn tyrannijs ter doot vervolght werdende, onderwegen water uyt een plas met syn hant dronck, seggende, *Et hac est Neronis decoctio.* En dit is het lekker gekoocht waterken van Nero, gelijk Suetonius in syn levē beschrijft. In Italien is noch seer gemeen, die wijn in dubbele glazen te doen, daer in't buytenste ys is: maer hy is al te kout, ende doet oock schade, insonderheyt als men seer verhit zynde die groote kou in-neemt. Sommige misprijsen het koken van't vvater, meenende dat daer door de dunste deelē van't water uyt-waessēmē, en de dicke blijven: maer men hoeft niet te vreesen, dat het water met sieden dicker sal werden: want het sal eer allegader versieden, ende uyt-waessēmē, als dicker vverden: ende't gene uyt-vvaessēmt en is niet het dunste deel van't water, maer het heele water; ende wat dickigheyt datter onder vermengt is, dat komt nae het koken te sincken, ende van de suyvere substantie des vvaters te scheyden. Maer soō yemant het vvater met een helm over-halen, ofte distilleren vvil, die sal het sonder twijffel suy verder, ende veel beter maken.

P L I N I U S Lib. xxxi. Cap. iiii.

Omniem decoctam utiliore esse convenit. Vitiosa aqua remedium est, si decoquantur ad dimidias partes.

Van

Van VVijn.

Het XVIII. Capittel.

O Wijn, o machtigh naz ! o vvijngaerts soete vruchten !
 Ghy doet de bleecke sorgh en alle droefheyt vluchten,
 Ghy laeght de vreesse wrech, en geeft eenblooden man
 Dat hy oock voor een Prins vrymoedigh spreken kan:
 Hy schijnt hem vet te zijn, schoon dat hy bijster schrael is,
 Hy beeldt hem rijkdom in al is hy maer een kalis,
 Hy pocht op syn beleyt, en niemant syns gelyck,
 Een hooft vol soete most dat is een Koningh-rjck.
 Indien een jonge vrou u krachten komt te swaken,
 Ghy sulc haer gulle jeught, haer lusten gaende maken,
 En alse boven maet haer met u vocht begiet,
 Sy kent haer eygen man, haer echten boeder niet.
 Ghy kont door u ve hulp een dommen geest verlichten,
 Ghy kont een traegh verstant een versjen leeren dichten,
 Ghy maeckt dat menigh vorst syn hoogen staet vergeet,
 En als het hem betaemt syn plichten niet en vreet.
 Maer ghy noch even-vvel, gelyck vvy konnen mercken,
 En pleeght niet over al op eenen voet te vvercken:
 Hier vvort een defigh man door u gelyck een schaep,
 En daer een hoogh gemoet gelyck een rechten aep:
 En sooje noch een reys voor hem vvilt laten tappen,
 Hy sal in korter stont gelyck een exter klappen:
 En soo ghy vorder gaet, een mensck die vvort een svuijn;
 Siet daer, o soete jeught, de krachten van de vvijn.

DE Wijn is beter ende bequamer dranck, dan
 het water. Want al ist, dat het selfde den dorst

toe vvel verslaet als de Wijn: indien men nochtans op de gesontheyt vvel vvil letten, soo sal men de Wijn verre boven het water houdé. Want de Wijn en is niet alleen de Nature aengenamer: maer het teren, ende versenden van het voedsel vvert daer door meer geholpen, en vvert daerom van *Hippocrates* ὄχημα τροφῆς *vehiculum alimenti* genoemd.

Van den aert ende nature van den Wijn zyn de autheuren van verscheyden ghevoelen. Sy staen wel allegader toe, dat hy vvarm is: maer of hy warm ende vochtigh, ofte warm ende droogh is, daer in verschelen sy. Wy sullen de redenen van beyde syde, om kortheys vville, overslaen, ende alleen voor-stellen, 'tgene ons dunckt met de waerheyt over een te komen, ende wy houden het met de gene, die van opinie zijn dat de Wijn kracht heeft om te verwarmen ende te verdroogen. Ende indiehder niet anders en vvas, dat sulcx betoonde, ende dat de Wijn veel vande nature van't vier hadde, dit alleen soude genoegh wesen, dat de geest, die daer uyt ghetrocken wert (ende waer van de Wijn alle syn cracht heeft) en de fijnste Brandewijnen die meest van die geest hebben, seer lichtelijck branden. Van wegen desen geest, ende de brandige, heete ende drooge nature, wert de Wijn dickwils veel jaren goet gehouden. Maer het selfde bewijst oock ghenoech, 't gene hy doen can. In vvonden ende svveringen wert de Wijn bequamelijck gebruyckt, ende insonderheyt den geest ofte brandewijn, die de selve schoon hout, ende van alle vuyligheyt suyvert. Oock maeckt stercke ende milde Wijn dorst, helet den slaep, ende toont
oock

oock door andere wegen, soo als medicijne, soo als voedsel, syn verwarmende ende verdroogende kracht. Want hy en verdrooght niet, gelijk sommige meenen, als medicijne, ende vervochtigh als voedsel. Want hy heeft een nature, endetoot de selve krachten, 't sy dat hy als medicijne, 't sy dat hy als voedsel ghebruyckt wert: ende voor voedsel genomen, maeckt hy bloet, maer van synen aert, te vveten, vvarm ende droogh. Alsoo de Wijn, gelijk vvy hier voor geseyt hebben, is van die soorte van voedsel, het vvelck niet alleen het bloet en vermeerdt, maer oock syne hoedanigheyt eenigins verandert. Want als hy ghedroncken vvert van yemant die gematight vā complexie is, soo maeckt hy syn bloet vvarm ende droogh: van een die selve vvarm en droogh is, soo vermeerdt hy die complexie: van een die cout ende vochtigh is, soo verandert hy alsulcke complexie.

De Wijn is dan een medicamenteus voedsel, vvarm ende droogh: den eenen in den eersten, den anderen in den tweeden, en sommige in den derden graed. Soo dat de Ouden, om dat hy niet met syne hoedanigheden het lichaem soude veranderen, de Wijn met vvater plegen te drincken, gelijk noch hedenstaeghs in Vrancrijck en ander plaetsen ghebruyckelijck is, ende in Italien wert hy met water gheperst. Waer door insonderheyt syn droogende cracht ghebroken wert. Want al wert syn warmte oock wat verandert: soo en wijckt die soo veel niet voor de kou van 't vvater: maer de drooghte vvert lichtelijcker verandert, en tot matigheyt gebracht: soo dat gewaterde Wijn niet r'onrecht voor warm

ende vochtigh mach gehouden werden.

Al't gene dus verre gheleyt is, moet verstaen werden van rijpe Wijn. Want alle Wijn van wat aert ende nature hy zy, als hy maer rijp is, heeft kracht om te verwarmen ende te verdroogen: maer als hy onrijp is, ende meer na het verjuys, als nae de vvijn smaect, soo wijckt hy veel van de nature van den rechten vvijn.

Ondertusschen isser oock in 't verdroogen ende verwarmen van den rechten Wijn geen kleyn onderscheyt, niet alleen van wegen synen ouderdom, maer oock van wegen syn nature selve. Want den eenen vvijn is stercker, ende mach meer vvater verdragen, eer hy verandert, als den andere: en sulcke zyn oock meerder verwarmende en verdroogende.

Maer men telt seer veel verscheyde Wijnen, nae den smaect, reuck, koleur, dickigheyt ofte dunghigheyt, dat is in de gestaltenisse ende gansche stoffe van den vvijn, als oock na het Lant, daer hy wast, waer door wy van syn hoedanigheyt oordeelen.

Wat de smaect belanght, de rechte **Soete Wijn** voedt best, ende alsoo hy niet alleen de tongh ende mont, maer oock de maegh ende in-gewant aengenaem is, soo wert hy begeerlijck van haer ontfangen. Maer alsoo hy wat dickachtigh is, soo verstoppt hy, ende is derhalven de gene, die een verstoppte ofte verhitte lever ofte milt hebben, seer schadelijck: verweckt oock spanninge ende opblasinge in den buyck, ende verandert oock lichtelijck in gal. Maer is ghesont voor de Longe, ende versacht de raeuwigheyt van de keel: en en is niet te heet, noch en vlieght soo in't hooft niet, ofte en be-

beschadicht de senuwen niet. **Wrange Wijn** heeft onder alle vviynen de minste vvarmtē, blijft langh in den buyck, en en gaet niet haest door de aderen, noch en schiet niet ras door het vwater af. Soo dat hy goet is voor den buyck-loop: maer quaet voor de gebreken der borst ende longē. Want hy bout het op-spouwen tegen. Het is de beste wijn, soo veel de smaeck belanght, die tusschen beyden gaet, ende niet al te soet, noch al te wrangh en is.

Daer en is oock geen kleyn onderscheyt onder de vviynen van wegen den reuck. Want die een wijngien ende goeden reuck hebben verquicken de krachten, vermeerderen de geesten, verheugen het gemoet, ende verstercken alle de krachten van het Lichaem. Maer de vviynen die geen reuck en hebben, zyn slechter, ende en zyn tot volmaecktheyt van de vvel-rieckende wijnen niet gekomē. Waeromfe oock niet sulcken begeren van de maegh niet na haer genomen en werden, noch soo wel verteert, noch en geven oock soo goet voedsel niet, ofte soo goeden stoffe voor de geesten, noch en verstercken het herte soo veel niet, noch en verquickē soo niet het heele lichaem. Maer die eenē vreemdē smaeck hebben, het zy nae het vat, ofte verdervinge, ofte datter yet onder gemengt is, gelijk de gesolpherde, zyn allegader schadelijck.

Wt de koleur en kan men soo wel van de Wijn niet oordeelen, als uyt den reuck ende smaeck. Dan daer kan men oock wat uytraden. Want **Witte Wijn** verwarmt minder als de geelachtige: maer daer is noch onderscheyt in de vvitte. Sommige zyn wāterachtigh, ende zyn niet alleen wit, maer

G g s

oock

oock dun. Dese en zyn niet sterck, trecken niet veel in't hooft, maken wel water, ende zyn de heete ende galachtige complexie bequaem. Nochtans werdender eenige onder de Witte vviynen ghevonden, die in dunnigheyt en klaarheyt het water soo gelijck zyn, dat men se met het oogh daer van naeuelijcx onderscheyden en kan, ende even-wel sterck, ende heel verwarmende zyn.

De Swarte / of Bruyn-roode Wijn is dick van ghestaltenis, is meestendeel roet, ende voedt meer dan eenige andere: maer maect dick en grof bloet, blijft langh in de maegh hangen, verstoep de lever ende milt, ende vervult het hooft met sware dampen. Hy is de ongesontste van alle vviynen, insonderheyt als hy door oudtheyt noch dicker gheworden is.

Wijnige of Vierige Wijn / dat is na den gelen of gulden treckende, is middelmatigh tusschen den Witten ende Swarten te rekenen. Die noch vvat bleycker is, ende na den Witten meer treckt, by de Latinen *Vinum fulvum* gheuoemt, gelijck de **Sijn-sche Wijn** / is de beste ende bequaemste, om het hert, ende alle de krachten te verstercken.

Rooode Wijn is gemeenlijck soo warm niet, insonderheyt den Bleek-rooden, maect goet bloet, ende en beswaert het hooft niet, is de mont ende de maegh aengenaem, die hy mede door syn t'samen-treckende cracht wat versterckt. Maer indien hy daer beneffens dick van ghestaltenis is, soo en is hy de Lever ende Milt, om de verstoppingen die hy aldaer veroorsaect, niet seer bequaem.

Maer met dese koleuren gaet ghemeenlijck de ma-

mate van de gestaltenis. De Dunnigheyt is insonderheyt in den vvitten ende vvaterachtigen vvijn : daer-nae in den Wijnigen : de Dickigheyt in den swarten, ende rooden. Dick zyn oock de soete en wrange. Daer en is oock niet weynigh aen gelegē, dat men op de dunnigheyt ende dickigheyt van de vvijn lette. Want de dunne schieten haest door, ende zyn alderbequaemst, alffer haestige versterckinge van krachtē van nooden is, sy openen, doen sweeten, ende water maken, ende reynigen den loop des waters, dan geven den Lichame weynigh voedsels. Maer de dicke geven veel voedsels, dan blijven langer in de leden steken, ende verwarmen ende verdroogen de selve, ende veroorsaken dickwils veel verstoppingen.

Den ouderdom maeckt mede groote veranderingh onder de Wijnen. **De Most** is dick, ende windtachtigh, maeckt colijck, ende graveel, ende beler den water-loop : maer maeckt ghemeenlijck den buyck weeck, ende die dat niet en doet, is soo veel te erger : ende veroorsaect dickwils groote krimpsele in de darmen, ende root-melizoen, en diergelijcke gebreken. Het vvelck meest van Most komt, die uyt fuerachtighe ende warme druyven vloevt.

Nieuwe Wijn / die noch wat van de mostachtighe soetigheyt behouden heeft, en wert niet lichtelijck door het lichaem verdeelt, ende maeckt rommelingh in den buyck, de maegh, ende het gansche ingewant met winden vervullende.

Oude Wijn / te vveten de gene die door ouderdom scherp ende sterck gheworden is, beschadighe
do

476 DEN SCHAT DER

de sentuwen , ende vervult de herffenen met vele dampen, ende verhit het lichaem.

De Wijn die in ouderdom tusschen beyde is, is tot alles de bequaemste. Want door den ouderdom openbaert de wijn syn warmte: de welcke weynigh kracht heeft in den nieuwen, meer in de gene die wat ouder is, meest in de gene die over het jaer is. Doch hier in valt mede veranderingh nae den aert ende nature van den vviijn. Want sommige zijn sterck ende vviijnigh, die seer verwarmen, seer goet zijn voor een koude maegh, de teringe helpende, ende de slijmachtige humeuren verdrijvende; dan sy klimmen wat in't hooft. Sommige zijn slapper, ende hare krachten zyn oock in alles minder. Sommige gaen tusschen beyden. Eenige mogen tegen't leggen; sommige werden terstont suer, ofte verschaelt.

Behalven alle dese verscheydenheyt der Wijnen, maectt het Landt daer de selve wassen, noch een groot onderscheyt. Hier te Lande is de Fransche de gemeenste; de Spaensche, de Malvasey, ende de Muscatell de sterckste: maer de Rijsche (die van den Professor *Baudius* voor den besten borger van Dordrecht plagh gherekent te werden) den lieflijksten, soo van smaeck, als van reuck.

De *Malvasen* komt uyt een Griecx eylant, tegenwoordigh *Candia* ende eertijts *Creta* genoemd, alwaer groote ketelē langs de zee-kant staen, daerle in gesoden wert. Maer die niet verder als Italien en gaet, die wert niet ghesoden. Sy is tweederley, de eene soet, sulcx als eygentlijck *Malvasia* heet, ofte *Malvasia dolce*: de ander is rinsch, die niet gesoden en

en wert, sulcx als *Malvasia garba*, ofte *Liatico* ghe-
naemt is. Dese heb ick veel te Venetien, dan hier
noch noyt gesien. *Muscatel Wijn* wast mede in het
selfde eylant, ende op ander plaetsen. Die van
Frontignac in *Languedock*; heb ick op de plaets selve
ghedroncken, ende is den aengenaemsten dranck,
die men soude mogen wenschen, ende daer voor
oock door geheel Vrancrijck ende elders vermaert.
Van den oprechten heb ick hier maer eens gesien,
ende dat by de heere Iohan Bordels.

Wijn Tint / ofte **Wijn van Alicanten** komt
uyt den zee-kant van Spaengien, ende wast meest
in Catalonien, ende by Alicanten, ende van daer
wert hy hier te lande ghebracht; maer meer ghe-
bruyckt om den buyck-loop te stoppen, dan om
veel van te drincken: anders, als hy noch jongh
ende mostigh is, smaect hy seer soet, doch ont-
stelt de herffenen seer.

Dewijl dan soo grooten verscheydenheyt onder
de Wijnen gevonden wert, soo is lichtelijck te sien,
dat sy niet allegader even ghesont, noch allegader
een yegelijck niet even bequaem en zyn. Dan in't
gemeen is zyn dat de beste Wijnen, die van smaect
tusschē soetende vvrangh zyn, veel ruycken, klaer
ofte vvat naeden gelen trecken, niet te dun ofte te
dick, nochtans meer nae de dunnigheyt komende;
niet te sterck ofte te slap, niet te jongh ofte oock al
te oudt.

Alsoo de Wijn voor vele te sterck valt, soo is al
van ouden tijden in't gebruyck geweest, den selven
met vwater te mengen: ende den dullen God, ghe-
lijck *Plutarchus* spreeckt (*lib. an seni sit gerenda respu-*
bli-

blica) door den nuchterē ende soberen te bedwingen. Het welck den Wijn niet alleen liefelijcker en maect, ghelijck *Athenaus* betuyght 15. *Deipnos*. 5. maer oock veel gesonder, te weten, daer goet water is. Want gelijck *Hippocrates* in't boeck van d'oude Genees-konst betuyght, den ongemenghden ofte ongewaterden Wijn veel ghedroncken maect den mensche eenighsins slap, ende beneemt een groot deel van syn krachten. Het welck de Poët *Ovidius* oock te kennen wil geven met dese verskens:

Gelijck onmatigh spel ontrent de jonge vrouwen

Kan menigh ongemack, en vreemde qualen braven;

Soo haert ons oock de wijn, gedroncken sonder maet,

Versvackingh inde kracht, en menigh ander quaet.

Maer hierte Lande, daer wy niet wel versien en zyn van soo goet vvater, mogen wy dē vvijn liever ongewatert drincken, dan daer raeu water by doen- de onse Lichamē gichtigh ofte ten minsten rappigh ende schurft maken. Want de Rijnsche Wijnen vereyscht immers geen water omte verkoelen: en de Fransche hoe heer hy is, heeft soo veel water- achtigheyt ende slijmerigheyt, dat hy de menschen van Vrancrijck, al doen sy daer seer goet water by, al te lichtelijck volkrawagien maect. Voorts oock de heete Spaensche Wijnen werden wrangh ende onliefelijck als men daer vvater by doet: ende de Italiaensche vvel-rieckende Wijnen, als oock die sy *Vino Greco* ofte Griexsche Wijnen noemen, die sijn van deelen zyn, worden onliefelijck van smaeck, alffer water by ghedaen is. Dan de stercke dicke

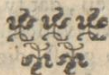
Wii-

vvijnen verdragen wel vvater, insonderheyt de Sici-
liaensche, die dan oock beter van smaeck worden,
dan sy sonder water zijn. Dit heb ick oock te *Mont-
pellier* hoogh in Vrancrijk gesien in onse ordinaris
tafel-vvijn, die ick noch d'ander studenten niet en
konden sonder water drincken, hoe-wel vvy sulcx
pooghden te doen; sonder dat even-vvel yemant
van allen eenigh schurft gevvaer vverde, door dat
het vvater heel suyver ende klaer vvas, ende de
vvijn sterck ende volkomen rijp.

Soo verre ist by de luyden hier te Lande van wijn
met vvater te drincken, dat sy selve het vvater, dat
de nature daer in doet vvassen, daer uyt trecken, en
drincken alleen den geest, die vvy ghemeenlijck
Wijnde Wijn noemē, vvaer mede menigh dronc-
kaert syn leven verkort. Insonderheyt de gene die
heer van complexie is, ofte met galachtige vochtig-
heyt overladen. Die hy noch meer ontsteect, en
verdrooght, ende de Lever, ghelijck men seyt, ver-
brant. Want hy is by-na vvarm tot in den vierden
graedt. Anders is hy seer bequaem in koude licha-
men, ende koude ghebreken. Want in sulcke ver-
quict ende vermeerderd hy de natuerlicke warmte,
versterckt alle de crachten des lichaems, ende doet
yemant die flaen is wederom tot syn selven komen.

Van sueren wijn wort **Edich**/ ofte **Wijn-azijn**
gemaect, die vercoelt en maect de maegh graeygh,
ende lust om te eten. Sulcx doet mede het sap van
onrijpe druyven, **Derjups** ghenoemt, maer en is
niet bequaem, alster eenige verstoppinge in de milt
ofte lever is. Dan geen van beyde wert tot dranck,
maer alleen tot sause gebruyct. Ick heb even-wel
ghe-

ghelesen in de Historie, die Anno 1632. van onse
Nederlantsche Oorlogen te Roomen ghemaect
is by *Famianus Strada*, in't achtste Boeck, dat de
vermaerde *Chiapin Vitelli*, zijnde boven maté swaer-
lijvigh, ende soo vet en dick van buyck, dat hy den
selven niet een swachtel om dē hals-most op-schor-
ten, ende daer verdriet, als in den oorlogh seer hin-
derlijck, in krijgende, hem gansch van de wijn hiel,
ende de rest van sijn leven niet als azijn en dronck:
vvaer door hy rancket werde, ende sijn lichaem 87
pont af-nam.

Van Bier.

Het XIX. Capittel.

Wle kander van het Bier den rechten aert beschrijven,
En of het dienstigh is voor alderhande lyven;
Derwijl het vvoort gekoockt nyt weelderhande graen,
En datter selsaem kruyt oock onder vvoort gedaen.
De vvaters even-selvs zyn niet van eenen krachten,
Het eene vvoort geput nyt ongesonde grachten,
Het ander nyt een beeck, of nyt een driftigh zant,
Het ander nyt een poel, of nyt een siltigh lant.
Ick sal dan, Hollants-volck, in vveynigh bier besluyten,
En op dit gansch beslagh een korten regel wyten;
Maect dat sgh wven dranck in dese palen hout,
Niet al te byster jongh, niet al te lydgigh oudt.

Men

MEn kan niet wel in't ghemeen seggen van vvat
maert ende nature het Bier zy, dewijl het soo
seer verscheyden is, van wegen de stoffe, het water,
den ouderdom, de maniere van bereyde. Het wert
hier te Lande gemeenlijck gebrouwen van Water,
Gerste-mout, somtijts oock Terwe of Spelte, ende
de bloemen ofie bellen van de Hoppe. Dese ver-
scheyde deelen hebbē elck hun eygen en besondere
krachten. Want het Water daer het Bier van ge-
brouwen wert, is kout ende vocht: het Mout is
droogende ende af-vagende, met wat vermt: de
Terwe ende Spelte zyn middelmatigh vermt ende
droogh: de Hoppe verwermt ende verdrooght in
den tweeden graet, beroert het hoofd, ende ver-
vult dat met vvaesdommen, vervveekt het vwater
maken, ende heeft oock een af-vagende ende ope-
nende kracht.

Het Bier dat van Terwe gebrouwen wert, geeft
meer voedsel als 't gene dat van Gerst komt, ver-
vermt, ende vervochtight oock meer, insonder-
heyt dewijl by de Terwe ghemeenlijck minder hop
ghedaen vvert, als by de gerst. Devvil oock de
Terwe vvat taeyer gijl heeft, als de Gerst: soo
maeckt het Terwen-bier oock taeyer humeuren
in't Lichaem, maeckt lichtelijcker verstoppingen,
insonderheyt soo 't niet heel klaer en is, ende drijft
het vwater soo seer niet af.

Bier van Gerste gebrouwen en verwermt soo seer
niet van vvegen de gerste, maer alsooder dickvils
veel Hoppe by gedaen vvert, soo krijght het daer
van een verwermdende ende verdroogende kracht,
het voedt minder, ende maeckt dunder sap in't

H. h

lic-

lichaem, ende set het water beter af. Het gene van tarwe ende gerst onder een ghesoden wert, heeft oock een gemenghde kracht. Dat van geen mout, maer alleen van koren in de Son gedrooght, ghebrouvven is, heeft meer overtollige vochtigheyt, ende maect dickwils verstoppinghe in de kleynen aderkens, ende kortheyt op de borst. Hoeder meer Hoppe by gedaen wert, hoe het meerder drooght, maer minder voedt, soo licht niet en verstoppt, ende meer vvater doet maken.

Maer het meeste onderscheyt van de Bieren komt uyt het Water. Want dewijl het vvater van d'een plaets ofte d'ander seer verscheyden valt, ende het Bier niet anders en is als vvater met mout ende hop op-gesoden: soo en kan het niet gheschieden, ofte den aert van het water blijft oock in het Bier. Daerom die van de nature der Bieren wel wil oordeelen, die moet insonderheyt wel letten, op de nature van de Wateré. Want die geven sommige bieren eenige bysonder eygenschapen. Waertoe niet vveynigh en helpt de maniere van brouvven, ende het bier toete maken.

Jongh / ofte **Versch Bier** / dat noch niet vvel gereken ende ghesoncken is, doet den lichame veel hindernis, gelijkervvijs vvy van den Most geseyt hebben. Het maect vvinden in den buyck, doet het graveel in de nieren ende blaes groeyen, ende veroorsaect vele verstoppingen.

Suer Bier is de senuwen ende de nieren hinderlijck, beroert de maegh, ende doet in 't Lichaem quade vochtigheden groeyen.

Maerts-Bier / dat in de Maert ghebrouvven
zyn-

zynde niet voor de Somer en plagh gedroncken te werden, is soo klaer als wijn ende by-na soo sterck, wert hier te Lande by sommige voor ongesont gehouden, als krimpelen in den buyck makende: maer de gene die het ghewent zijn, en voelen dit ongemack niet. Maer men moet wachten, dat het niet al te oudt en te strafen wert, vvant dan wringt het te seer in de kele, ende buyck, ende is de senuwen quaet. Voorts is het dunste ende lighste Bier wel kout ende vocht van aert, door dien dat de vvaterige eygenheyt ende stoffe in't selve wel de meeste is: het en is nochtans niet gansch sonder eenige warmte. Maer de Dicke Bieren zyn veel vvarmer; doch minder als de vvijn, die oock veel dunder ende fijnder van stoffe is.

Bier dat wel gesoden, ende klaer is, niet te jongh of te oudt, is voor alle menschen bequaem om te drincken.

Van suer Bier wert mede *Wijn* gemaeckt, dan en is soo sterck niet, als *Wijn-azijn*.

Iuliani Epigramma in Vinum ex Hordeo
libr. 1. Anthol. Erasmo interprete.

Bacche quis? unde vanis? verum tibi dei ro Bacchum,

Te haud novi, tantum est cognitus ille Iouis.

Is Nectar redolet, hircum tu, dic age nunc te

E spicis finxit Gallia vitis inops?

Non igitur Bacchum te dei ro, sed Cerealem

Es frumentigenam, nec Bromium, imo Bromum.

H h 2

Van

Van den Taback.

Het X X. Capittel.

De Taback-blafer spreekt.

Wat macher eenigh volck speck, vleesch, of hammen
 vvenschen,
 Al dat maecte drabbigh bloet, en onvermeuge menschen;
 Voor my ick vveet een spij: die ick al beter houw,
 Die draegh ick in mijn sack, of in mijn wijde mouw.
 Koom let op mijn bedrijf, ten zijn geen slechte saken,
 De kock dien ick gebruyck dat zijn mijn eygen kaken,
 Mijn keucken is een pyp, een doos mijn schapperae,
 Die draegh ick altyt met, waer dat ick henen gae,
 Een blat is mijn gebract; van hier o grage monden,
 Deschoorsteen is mijn neus, is dat niet vvel gevonden?
 En roock dat is mijn dranck, wat pas ick op den vvijs,
 Ick kan oock sonder hem gerast en vrolick zijn.
 Ken houw aen geen servet mijn vingers af te vegen,
 Een kleynste vvel gebruyckt dat is een grooten segen:
 Wel laeckt my dien het lust. Het is een rustigh man
 Die met de minste kost hem vrolick maken kan.

Dewijl vvy nu van alderhande dranck ghespro-
 ken hebben, soo en sal niet ondienstigh wesen,
 hier een weynigh by te voegen van den Taback, die
 wy mede in onse tale seggen te drincken, al ist dat
 vvy daer van geen vochtigheyt, maer alleen den
 roock of in trekken.

Taback heeft den naem na een Lantschap van
 West-

West-Indien daer hy veel vvaft, even ghelijck de
 vvortel *China*, ende *Mechoacan* heeft, beyde in de
 Apoteken bekend. Hy heeft mede den naem van
Nicotiaen/ nae eenen *Nicotius*, die den selfden,
 Ambassadeur in Portugael zynde, van daer alder-
 eerst in Vrancrijck bracht Anno 1560. ghelijck de
 Ridder ende Admirael *Drake*, den selfden mede in
 Engellant ghebracht heeft ontrent het jaer 1564.
 Daer nae is hy oock in Hollant ghekomen, alwaer
 met den selfden nu een stercken handel ghedreven
 vvert.

De Taback en is niet kout van aert, om dat hy
 den mensche slaperigh maeckt, ghelijck *Dodonaeus*
 eertijts plagh te meenen, maer heet ende droogh,
 gelijk hy daer nae oock door reden ende eerva-
 rentheyt vvel gheoordeelt heeft, ende dat vvel
 ontrent den derden graed, ghelijck hy oock ghe-
 stelt vvert van den Engelschen schrijver *Edoard*
Dome, hoe vvel hier in vvat verschillen den Ita-
 liaenschen *Casalpinus*, den Spaenschen *Monardes*,
 ende den Françoischen *D'alechamps*, van vvelcke
 de tvvee laetsten niet verder en gaen in beyde de
 ghematigheden als in den tweeden graed, de eerste
 hout hem wel voor droogh in den derden, maer
 alleen werm in den eersten. Dese hitte blijktt ghe-
 noegh uyt de bijtende scherpigheyt, die men inden
 Taback ghewaer wert, als oock door dien hy soo
 geweldigh alle vochtigheyt ende slijmerigheyt uyt
 het hooft treckt. Maer behalven dese kracht, heeft
 hy noch een verdoovende eygenheyt, ende den
 roock in 't lichaem komende (insonderheyt in de
 gene, die hem ongewent zyn te drincken) vverpt

H h 3

de

de maegh om, en maect den buyck heel los, met groote ontroeringe van't geheele lichaem. Daerbeneffens wert hem noch sonderlinge kracht tegens het vergif toe-geschreven. Het is t' Antwerpen gebeurt dat een snoepige kat eenē brock met rouckruyt toe-geworpen was, die sy in-slickende op ende neder spronck, soeckende den selfden uyt te braken; maer te vergeefs. De vrou sulcx siende, maecte den mont op te krijgen, en stacker taback met boter in, waer door de kat aen't brake komende, te lijf bleef. Maer dit soude alleen op 't braken konnen gheleyt werden. Dan vele verskeren, dat hy wonder goet is tegens het pestilentiael fenijn. Ende my is van geloof-waerdige luyden verhaelt, dat ten tijde alster seer groote sterfte te Londen in Engeland was, de Tabac-huysen heel bevrijt waren.

Het is aenmerckens weerdigh 't gene de gemelte *Monardes* schrijft, dat de Indianen honger en dorst met den Taback verslaen, op dese maniere. Sy branden eenige schelpen van Rivier-slecken, die stootense sijn als kalck. Hier van en van de Taback nemense even veel, dat knaewense tot dat het gelijk deegh aen malkanderen hanght, daer rollense ronde bollekens van, als erweten, de welcke sy in de schaduwe droogen, ende vech leggen. Als sy dan door eenige bosschen moeten reysen daer te eten, noch te drincken en is, soo nemense al gaende een bolleken tusschen de lippen ende het onderste van de tanden, ende de vochtigheyt daer van komende, slickense door: ende met dat middel konnense drie vier dagen sonder de minste flauwigheyt honger en dorst wederstaen. De in-wonders
van

van *Florida* doen het selfde met den roock van den Taback. Den selven drincken sommige slaven ende arbeyders in Indien ende Spaengien, als sy heel vermoeyt gewerckt zyn, soo veel tot dat sy suyfelende daer van in slaep vallen; en wacker werdende is al haer vermoeytheit over.

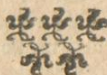
De Taback moet des morgens gedroncken werden, ende als de maegh ledigh is, niet van kinders ofte die swack van herffenen zyn, ofte die een heete ende drooge complexie hebben; maer van de gene, die sterck, kout ende vochtigh zyn, en veel met sinckingen gequelt werden. Indien even-wel foodanige hem te veel drinckē, soo sal hy in plaetse van de fluymen op te brengen, ende de herffenen matelijck op te droogē, het verteren van de maegh beletten, (vvaer door veel raeuvve vochtigheden verweckt werden) de herffenen ontstellen, ende de fluymen in de borst verharden. Soo heb ick onder andere, een man in dese Stadt gesien, die alle daegh gewent vvas in de tvvintigh pijpen te drincken, het vvelck hy soo langh dede, tot dat hy synen adem niet meer halen en konde, ende in de fluymen, die hy door geen middel op en konde brengen, ten lesten stickten.

De Taback vvert van de Indianen gesaeyt, ende verplant, gelijk by ons de Koole, daer na eer hy bloeyt, af-gesneden, de kleynste bladeren, stelen, ende knoppen in Spaensche vvijn, Malvasey, ofte oock loopen bier gesoden met zout, en dan Anijszaet, ende Gember daer by gedaen. In dit uyt-geperst en af-gegoten nat (van de Spaengjaerts *Caldo* genoemt) laten se de grootste bladeren warm staen

H h 4

broe-

broeyen tot datse geelachtigh vverden, dan rijgen syse aen een dicken draet, ende hangense uyt de Son te droogen, ende gedrooght zynde rollen sy de selfde op, ghelijck vvyse hier te lande krijgen. Op de selfde vvijsse vvert hedenstaeghs de Taback geoeffent by een Koop-man van Zeelant, die jaerlijcx ontrent de vijf ghemeten lants by Ter-Veer met Taback-zaet besaeyt, ende dat op de vvijsse van de Indianē teelt, ende nū vele jaren syn koopmanschap daer mede drijft.

Van Zout.

Het XXI. Capittel.

Het zout is vronder nut, het moetet al bewaren,
 Wie kander sonder dat, in verre landen varen?
 Al vunt den mensche voet, al vvat men suyvel biet,
 En denghi of sonder zout, of sonder pekcl niet.
 Geen kocken kan bestaen, geen meyt en vveet te koken,
 Soo haest als haer het zout of pekcl heeft ontbroken;
 En vvie de tafel deekt, en zout daer op vergeet,
 Die toont dat hy syn ampt in geenen deel en vveet.
 Zout dient ontrent het vleys, het dient ontrent de vissen,
 Dies kan men beter gout, als zout, op aerden missen;
 Maer hier en over al soo dient de middel-maet,
 Want als men die vergeet, soo vvert het goede quaet.

Wy

WY hebben hier voor ghefeyt, dat alle Voedsel genomen vvert van dingen die leven hebben, als aert-gewas ende dieren; ende die geen leven hebben, als vvater ende zout. Ende alsoo vvy van't vvater na d'ander voedselen onder den Dranck gehandelt hebben, soo is het Zout alleen overigh, vvclckers nature vvy in dit Capittel nu kortelijck fullen uyt-leggen.

Van alle oude tijden is gelooft, dat het Zout het noodighste was dat in de Spijse gedaen konde werden, ende dat wy sonder het selve niet en konden leven. *Plin. 31. 7.* Ende noch heden sdaeghs en wert niet eē tafel gedeckt sonder zout: soo dat de dienst-maeght, die dat versuymt, gemeenlijck geseyt wert geen maeght te zyn: het vvclck haer niet aenghe-naem zynde, vvcl forge draeght, om het Zout eerst op te setten. Het is eertijts in soo groote achtingh gevveest, datse met Zout, in plaetsche van Wierroock, plegen haer offerhande te doen. Waer van noch tot desen tijdt ghekomen is, dat men't voor ongeluck rekent, als het zout-vat over tafel komt te storten, al of de tafel daer mede ontheylight was.

De groote nootsakelijckheyt van het Zout, bevinden vvy alle daegh: ende sonder het selve en soude niet alleen de kost onsmakelijck zyn, maer geheel bederven. Het is de alderbeste sauce, ende een sauce voor alle saucen, gelijk *Plinarchus* seyd. *s. Symp. 8.* De Oude hebben het oock voor toe-spijse gebruyckt, ende zout met broot gegeten (het vvclck noch ondergemeene luyden gebruyckelijck is, alse yet vvillen gelijk als met eede bevestigen, datse daer op zout ende broot eren) ende

H h s

daer-

daerom vverde *Ceres* ende *Neptunus* in eenen tempel ge-eert, gelijk in *Plutarcho 4. Symp. 4.* te lesen is.

Maer dit vvas, ghelijck het oock noch is, alleen kost voor slechte ende arme luyden: hoe wel dat oock de rijckste het zout niet missen en konnen. Het verweckt den appetijt, ende doet de Spijse wel smaken, suyvert de maegh van alle slijm ende on-reynigheyt, jae maeckt een vvacker verstant, ende een vet lichaem. *Apollonius* de discipel van *Herophilus*, een van de grootste Medicijns, verboodt de schrale ende magere luyden de soetigheyt, maer geboodt soute spijs te ghebruycken, om dat des selviges dunnigheyt ende fijnigheyt van deelen het voedsel lichtelijck door de kleyne aderkens soude voeren, gelijk *Plutarchus* verhaelt 4. *Symp. 4.* Ende het Zout en maeckt niet alleen het lichaem vetter, maer vvert oock gehouden onder de dingen, die de vruchtbaerheyt vermeerderé. Daerom placht men de Spring-hengsten, die te traegh in't vverck vwaren, zout onder haer voer te geven: ende de honden oock zout vleesch voor te vverpen, om haer te ritfiger te maken. Dit is d'oorfaeck, vvaerom de Poëten verciert hebben, dat *Venus* uyt de zee geboren vvas: als oock, dat de Priesters van Egypten, die kuysheyt belooft hadden, haer heel van het zout onthielen, soo datse oock ongesouten broot aten: om dat het zout door syn vvarme en scherpigheyt den lust tot by-slapen ontfteeckt, ghelijck *Plutarchus* getuyght 5. *Symp. 10.* ofte oock ghelijck hy in syn Boeck van *Isis* ende *Osiris* schrijft, om dat het zout appetijt veruveckende, de Priesters tot gulsigheyt ende dronckenschap mocht brengen.

Het